

VAJDA
LAJOS

VILÁGOK KÖZÖTT

VAJDA LAJOS

VILÁGOK KÖZÖTT

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
2018

**A katalógus a *VILÁGOK KÖZÖTT – Vajda Lajos (1908–1941) élete és művészete* című kiállítás alkalmából készült.
Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
2018. november 11. – 2019. március 31.**

A kötetet szerkesztette és összeállította: Petőcz György, Szabó Noémi
A szerkesztők munkatársai: Schneller János, Zelei Bori

Grafikai terv és tipográfia: Csuport Andrea, Herr Ágnes

Műtárgyreprodukciók:

Antal–Lusztig-gyűjtemény, Debrecen
Budapesti Történelmi Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest
Erdész Galéria, Szentendre Ernst Galéria, Budapest
Ernst Galéria, Budapest
Eskenazi Museum of Art, Indiana University, Bloomington, USA
Deim Balázs
Darabos György
Jakovits Vera és Kozák Gyula, Vajda Lajos hagyatékának gondozói
Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest
The Salgo Trust For Education, New York, USA

A kötetben szereplő archív fotók egy részét Jakovits Vera és Kozák Gyula, Vajda Júlia hagyatékának gondozói bocsájtották rendelkezésünkre.

Kiadja: Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
(2000 Szentendre, Fő tér 2–5.)
Felelős kiadó: Gulyás Gábor, múzeumigazgató

ISBN 978-615-5860-06-5

Borítókép: **Ősnövényzet (részlet)** · 1940 · szén, papír · 900×1260 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1940/13. (314.)

Nyomdai kivitelezés: Keskeny és Társai 2001 Kft.
Papír: Claro Bulk 150g/m³
Betűcsaládok: Gt Sectra Fine, Objective

© Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre,
A szerzők, a fotósok és jogutódai

A katalógus első része egyben a kiállításon szereplő művek katalógusa. A tanulmányokban szereplő illusztrációk nem szerepelnek a kiállításon.

8 Szabó Noémi
Vajda Lajos világi között

10 Szemtől szemben

20 Petőcz György
Az idegen

28 Kezdetek
1922–1928

44 Világok között
1928–1930

64 Utazás
1930–1933

76 Nullponton
1934

82 Otthon után...
1935–1936

100 Fordulat
1936–1937

122 Idő és mozdulat
1938–1939

142 A Semmi fölött
1940

156 Látásmód,
kifejezőmód

170 Tanulmányok

172 Petőcz György
Kontextusok

174 Rényi András
Szegénység és tapasztalat. Vajda
Lajos szentendrei rajzmontázsai
és a képsík archeológiája

190 Várkonyi György
„Sem rokona, sem ismerőse”
Vajda Lajos és a korabeli magyar
modernizmus

200 Rockenbauer Zoltán
Bartók Béla hatása a modern magyar
képzőművészetre a XX. század
első felében

208 Forgács Éva
Vajda az európai avantgárdban
és azon kívül

216 Passuth Krisztina
Vajda Lajos és a primitivizmus.
Miért éppen törzsi művészet?

226 Boros Lili
Vajda és Bergyajev

234 Pataki Gábor
A virtuális mozgalomtól
a katasztrófizmusig. Vajda
és a közép-európai
művészet 1936–1941

242 Véri Dániel
Rétegek:
Vajda Lajos zsidósága

250 Radák Judit
Megjegyzések Vajda Lajos
alkotómódszeréhez

260 Petőcz György
Az absztrakt
expresszionizmus felé

276 Felhasznált irodalom

284 Vajda Lajos életrajza

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék

Vajda Lajos világai között

Vajda Lajost (1908–1941) a szűkebb és tágabb szakmai közeg az 1930-as évek legjelentősebb hazai művészeinek tartja. Magányos, egyedi, páratlan életmű – hangzik el legtöbbször munkássága kapcsán. Valóban, Vajda egyes korszakait áttekintve egy enigmatikusan filozofikus, korát megelőző, egyfelől konstruktív, másfelől elementárisan expresszív, sok tekintetben „konceptuális”, formailag pedig olykor távolságtartó, máskor mélyen drámai hangvételű életmű sokszínű képe rajzolódik ki. Magányos alkotó volt, de korántsem társtalan. Művészi öntörvényűsége és tehetsége nem viselte az esztétikai, formai és társadalmi kötöttségeket, azonban éppen *korának szelleme* biztosította tudatosan vállalt kivülállásának keretrendszerét.

A Ferenczy Múzeumi Centrumban megrendezett kiállítás nem az újra felfedezésre váró, magányos alkotót kívánja bemutatni, hanem az életmű alakulásának külső és belső okait kutatja az egyes műcsoportokat a korszak tágabb és a művész szűkebb, személyes narratívájába illesztve.

A művészi útkeresés 1922-től 1930-ig tartó évei nagy hangsúllyal szerepelnek a kiállításon. Ennek egyik oka, hogy ekkor készült munkái eddig viszonylag ismeretlenek maradtak. Érdekes ez az időszak azért is, mert Vajda életművének kettőssége már pályája legelején tetten érhető: a család és a vidéki környezet meghitt nyugalma áll szemben a világba való kitekintés izgalmaival. Vajda horizontjának kitágulásához nagyban hozzájárultak a Képzőművészeti Főiskolán megismert társak, akik – rövid ideig Kassák Lajos köré tömörülve – a konzervatív művészeti szellemiség helyett az európai konstruktivista és szürrealista tapasztalatok felé keresték útjukat.

Vajda nagy tanulmányidőszaka azonban 1930 és 1933 közötti párizsi tartózkodása volt, ahol nemcsak művészetelméleti tudását mélyítette el, hanem a modern orosz filmművészet hatására fotómontázsokat is készített. Egy 1934-ből megmaradt fotó tanúskodik arról, miképp képzelte el Vajda a Párizsban született, szociálisan érzékeny mon-

tázsainak és megindítóan érzéki rajzainak monumentális ikonosztázba rendezését. Figyelme már Párizsban is, de hazatérése után egyre inkább a keleti, ortodox vallási közösségek szellemisége és az archaikus életformák felé irányult, kutatásának fő terepe pedig Szentendre és a környék „érintetlen” falvai lettek, amiben rövid ideig Korniss Dezső volt társa. A szentendrei vonalrajzok modern világtól való elfordulását azonban a legkevésbé sem a nosztalgia, hanem a koncentrált megfigyelés és formai analízis vágya hajtotta, hogy végül 1937 környékén a látható világ puritán, vonalig lecsúpasztított struktúráját felváltsa a dekonstrukció és az absztrakció. Szentendre mint téma eltűnt; feloldódott az egymásra vetülő, jól ismert motívumok (templomtornyok, sírkövek és fűzfaágak) vonaltengerében. 1938-ban már az archaikus-primitív-törzsi művészet ősi formarendje uralkodik Vajda maszkjain és szürrealista tájképein, majd minden vizuális, képi konvenciót végképp maga mögött hagyva – a hazai kortárs művészetben valóban társtalanul – az önmagáért megszülető vonal elementáris erejű expresszivitásában és szubjektivitásban oldódik fel egész művészete és lénye.

Vajda Lajos halálakor, 1941-ben harminchárom esztendő volt; életműve kompromisszumoktól mentes válaszadás a filozófiai és történelmi válságokkal terhes 30-as évek általánosan felmerülő kérdéseire, melynek művészi analógiái és párhuzamai nemcsak az európai, hanem az észak-amerikai kortárs művészetben is megtalálhatók.

Vajda Lajos kiállítása közel százötven mű bemutatásán keresztül – melyek közül harminc alkotás külföldi magángyűjteményekből érkezik – válaszolja fel e munkásság fontos fordulópontjait és kérdéseit, a kiállítást kísérő katalógus tanulmányai pedig tágabb környezetbe helyezik életművét.

Jelen katalógus első részében valamennyi kiállított műtárgy képes jegyzéke kapott helyet, majd tíz tanulmány helyezi tágabb kontextusba Vajda Lajos életművét.

Szemtől szemben

„Az új középkor eljövételéről beszélt. Valamikor ő is szocialista volt, most a kollektív eszme megvalósulását vallási megújulásban hitte szilárdul.”

„Ragaszkodnia kellett a régihez, mert a mi korunk létformája nem ad tápot a léleknek, csak a hasznos-ságot, a kényelmet, a valódi élettől való elfordulást hirdeti.”

„Logikai vitákat nem lehetett folytatni Lajossal, mert nála minden gondolat érzelmien rakódott le, és az ő érzelmi fundamentumaira rakott fel óriási, fantasztikus épületeket.”

„Fájt neki a teljes, végzetes elszigeteltsége, egyedül érezte magát a kortársai között is, és egy ellenséges világban. Társakat nem keresett.”

„Az Európán kívüli óriási méretű művészeti megnyilvánulások épületében az európai művészetnek ez a néhány százada csak apró kis helyet tölt be nála, és épp azért, mert hivatalos kultúránk és művészet-szemléletünk erre épül, ellenségesen tekint rá. Ő nem egyezkedő természet.”

„A felvilágosodás minden külső és belső jelét visszatükröztette. A kényelmi berendezéseket a kultikus helyett, az egészségkultuszt a valódi kultuszok helyett. [...] A civilizációt gyűlölte, a gépvilág minden áldásával együtt.”

VAJDA

Júlia (1913-1982), a feleség
és művésztárs visszaemlékező
mondatai

„El sem tudok képzelni nála individualisztikusabb lényt. A saját életének tragikus volta jóformán élete minden pillanatában áthatotta.”

„Merev, szigorú szerzetekkel volt akkor körülhatárolva a szoba. Én magam nehezen tudtam beleilleszkedni ebbe a környezetbe. Igen távoli és ismeretlen világ volt ez számomra, idegen, rideg, kissé kellemetlen, és főleg kényelmetlenül szigorú. Följöttem a magyar fővárosba tele izgalommal, tudásvágygal és kíváncsisággal, és itt az első ember, aki érdekel és vonz, egy szerzetes. Hiába ficáncoltam, amikor már a bűvkörében voltam ugyanazokat a falakat húztam önkéntelenül magam köré, mint ő. Természetesen kiderült, hogy az életet nagyon hasonlóan képzeljük el sok mindenben, bár én kissé lazábban és kevésbé szigorúan.”

„Hozta nekem a könyveket, a reprodukciókat, megismerttetett a primitívekkel, Afrikával, Peruval, Kínával, a franciákkal, az oroszokkal, Goyával, Picassoval. Lassan vettem észre, hogy én is együtt lélegzem ezzel a világgal, vele, és elválaszthatatlanok vagyunk.”

„Szegénységünk természetesen romantikát is jelentett nekünk, főleg nekem, mert jól bírtam a hideget és a gyengébb kosztot is. Lajos teljesen berendezkedett a nélkülözésekre.”

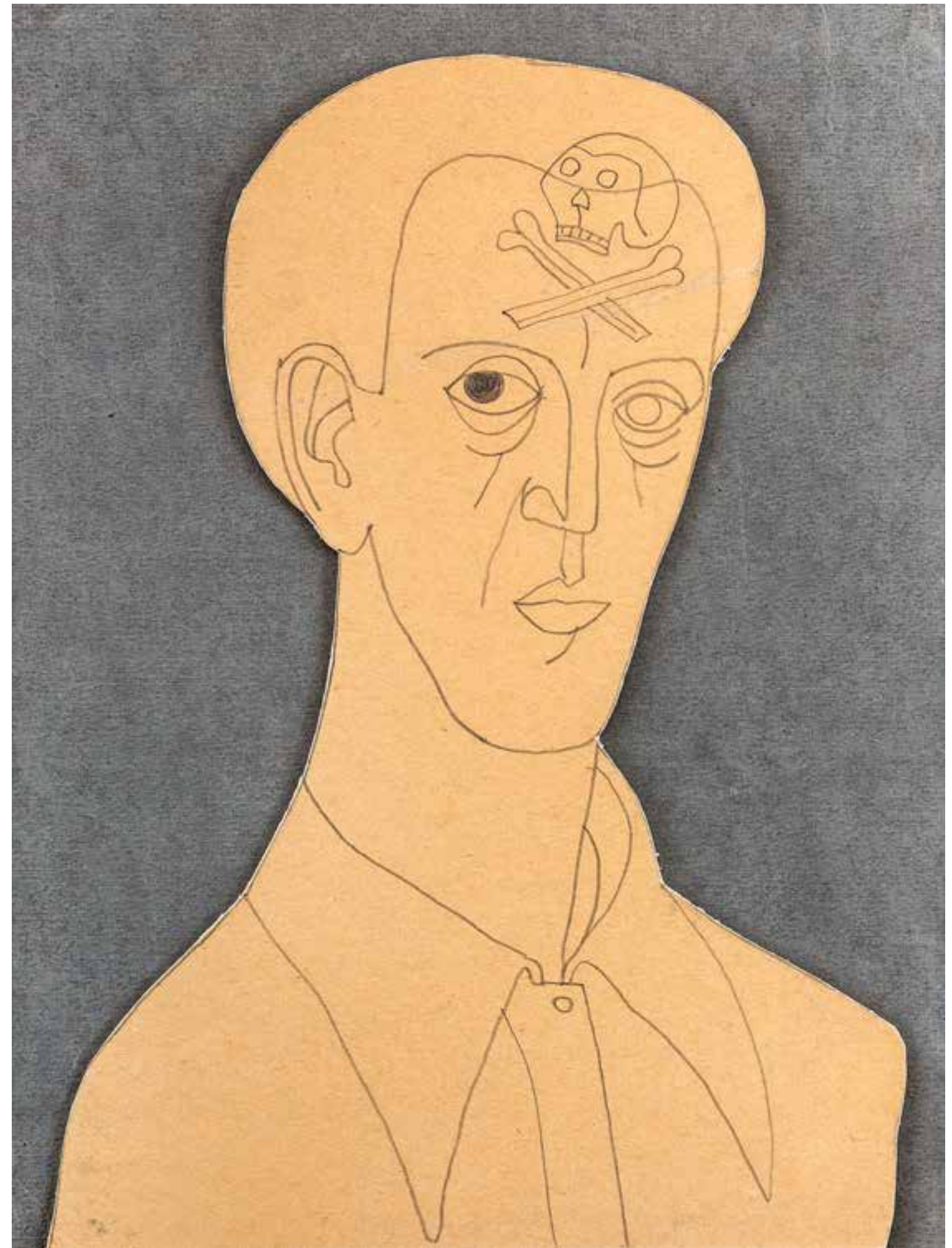
„Igen csendesen terrorizált, de az éppen elég súlyt jelentett. Következetessége, keménysége elnyomott minden más egyéniséget maga körül. Középszerű nem is létezett nála, csak jó vagy rossz.”

„Mindig várt valami csodát, hitt a csodában. A csoda meg is nyílt számára, Pest külvárosi uccáin éppúgy, mint Szentendre házai közt.”

VAJDA

Lajosról

1. kép - Onarckép koponyával - 1936 - ceruza, kollázs, papír - 320x255 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1936/2 (199)

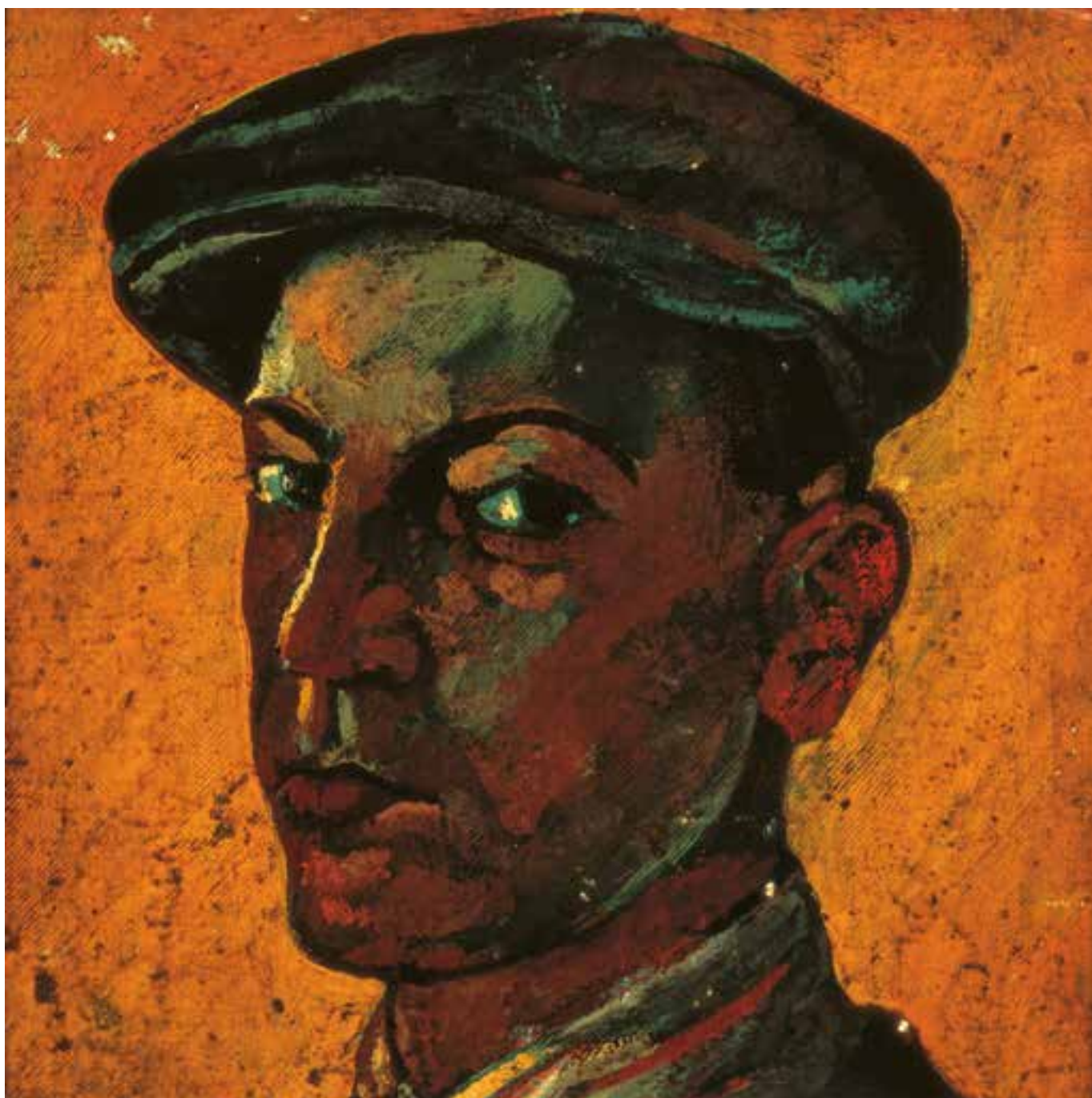

2. kép - Kalapos önarckép · 1925 · szén, papír · 316-262 mm · Jelezve jobbra fent: Vajda 1925. IX. 13. · Fehér Gyűjtemény · MK: 1925/54.

3. kép - Felmelt karú önarckép · 1925 · szén, papír · 315-247 mm · Jelezve jobbra lent: Vajda 1925. júl. · magánulajdon · MK: 1925/57.

4. kép - Sapkás önarckép - 1925 - olaj, farost - 360-373 mm - jelzés nélkül - Antal-Lusztig-gyűjtemény - MK: 1925/50. (178.)

5. kép - Önarckép Ingujiban - 1925 - szén, papír - 628-452 mm - jelzés nélkül - Zimányi László és felesége gyűjteménye - MK: 1925/55.

6. kép · Önarcképtanulmány · 1924 · papír, szén · 273·227 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1924/97.

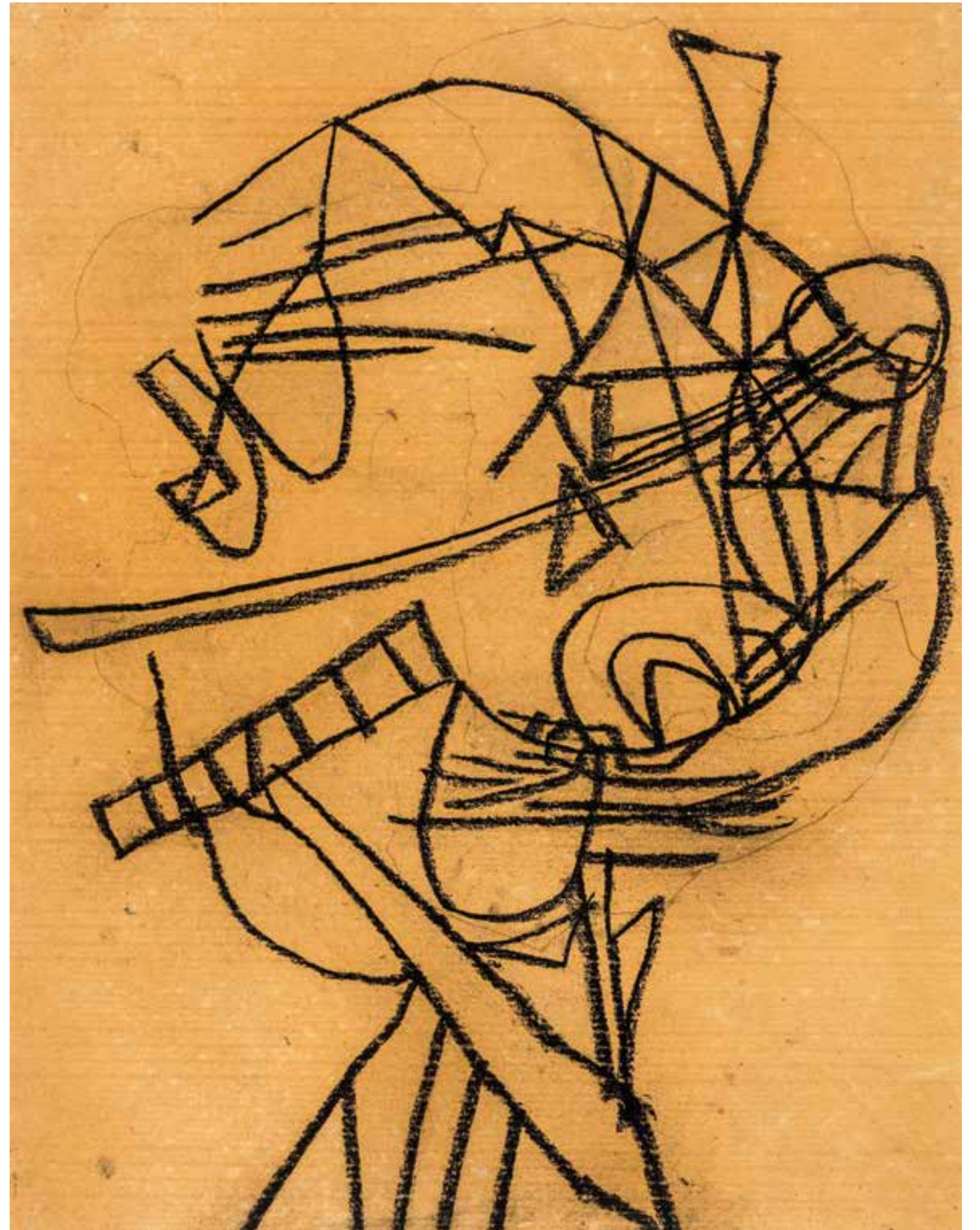

7. kép · Fej (Aarcos önarckép) · 1935 körül · tempera, papír · 630·450 mm · jelzés nélkül · Herman Ottó Múzeum, Petró-gyűjtemény, Miskolc · MK: 1935/33. (196.)

8. kép · Borostás önarckép · 1937 · ceruza, papír · 300×222 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/29.
9. kép · Absztrakt önarckép · 1937 · szén, papír · 400×310 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/38.

Az idegen

„Tegnapelőtt oly lélekpenész vett rajtam erőt, hogy nem tudtam, mitévő legyek, délután 2-től 11-ig csatangoltam az utcákon, a Menzától! Budára és aztán össze-vissza mindenfelé, parkokban hol megpihentem, próbáltam olvasni, de sehogy sem ment, minden oldal után észrevettem magam, hogy nem tudok odafigyelni, néhányszor átmentem a Duna-hidakon, s végül, úgy 10 körül leültem az Erzsébet-híd alatti lépcsőre, a víz mellé (ott ahol a múltkor »vacsoráztunk«), s elnéztem a hömpölygő Dunát, távolból átszűrődött a Duna-korzó mulatozóinak zsvajja, s a jazz undorító foszlányai sivár egyedül-valóságomra ébresztettek.”² E sorokat Vajda Lajos 1936 nyarán küldte Pozsonyban, a családjánál tartózkodó szerelmének, Richter Júliának. A patetikus póztól sem mentes mondatok elkülönülő, és magát elkülönülőként figyelő ember magányából születtek.

Vajda négy évvel későbbi (1940-es évi) utolsó munkáit, a nagy szénrajzokat többnyire a már útban lévő borzalmak megsejtéseként vagy lecsapódásaként szokták értelmezni. Maga Vajda ugyanebben az évben a régi festői nyelvezet – az impresszionizmus és a posztimpresszionizmus – kiüresedéséről írt, mint ami már nem tudja tudomásul venni a valóságot, sem a „puskaporral telített életet a mai művészet nyelvén kifejezni”.³ De mit takar a *kifejezés*, és mit kívánt *kifejezni*? A „kor démoni ábrázatát”⁴ vagy saját *hangulatát*, ahogy a korban élni tudott? A nagy szénrajzokon a vonalhálók ugyanúgy terülnek az üres lap semmijére, ahogy négy évvel korábban a magányos Vajda hangulata és figyelme terült el a Duna fölött.

Vajdát az őt szeretők és tisztelők konok, határozott, a saját útját járó emberként ismerték. Az *opciók* embere volt. „Most újból megjelent előttem Lajos, az ő teljesen kiérlelt, stabil világnézeti opcióival, rendíthetetlen és kimozdíthatatlan egyéni világában[...]” – írta Vajda Júlia már jóval később korábbi önmagukról. S Bálintnak is a *kiérlelt* szó jött a tollára, amikor közös fiatalságukra emlékezett. Ők az életművet Vajda lelkében megalapozott, egyetemes folyamatnak látták. Vajda Júlia szerint az utolsó év szénrajzai az egész életút beteljesülését jelentették, a „zsenialitás robbanását”.⁵ És „mintha a legutóbbi dolgai idején már előre érezte volna hátralévő napjai korlátozott számát, minden erejét és gátlás nélküli érzéseit belerajzolta nagyméretű,

sötét rajzaiba. Nem hiszem, hogy ezeket a munkákat továbbfejleszthette volna. Munkássága így befejezett egész” – írta Ámos Imre, a barát röviddel Vajda halála után.⁶

Vajda munkáit érdemes az Ámos által is említett, feltételezett folytonosság és befejezettség tükrében végignézni. Mindennek gyökerében és háttérében felrémlik egy bizonyos hangulat, pszichológiai állapot vagy hangoltság. Az alap – Vajda művészetének egész életén át tartó sorvezetője – az otthon biztonságára majd elvesztése, az otthon utáni vágy és a felismert idegenség érzete volt. A végállomást az 1940-es szénrajzok, vagyis a Semmi végtelen űrével szemben érzett szorongás jelentette.

Az idézett helyen Vajda nem csak magányról írt, hanem *idegenkedés*ről. Amikor elveszettnek érezte magát, a zsúfolt, nagyvárosias Pestről átsétált a zöld és vidékies Budára, leült a rakparton, és az éppen bontás – elpusztítás – alatt álló falusias Tabán pereméről nézett vissza a tömeges-forgatagos másik oldalra, ahonnan a Duna-korzó mulatozóinak zsvajját és a jazz „undorító” foszlányait sodorta felé a szél. A jelző megválasztása árulkodó: a jazz a harmincas években a kozmopolita kultúra és a rohanó urbánus életmód metaforája volt. A levél magába sűríti Vajda korával szemben érzett egész kiinduló viszonyát.

Vajda „polgárutalátat”⁷ a körülötte élők jól ismerték. Tudták, hogy szegénysége is leginkább ennek a hangulatnak és a belőle adódó életmódnak a következménye. Efelől Richter – majd 1938. évi esküvőjük után már Vajda – Júlia később, a Vajda emlékéit övező szegénységmitosz közepette sem hagyott soha kétséget: „Vajdáról biztosan lehet tudni, hogy nem a nyomor kényszerítette őt ilyen életre, hanem mélységes vonzódása

1 Az OMIKE (az 1909 és 1944 közöttműködő Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) menzája az Üllői úton.

2 Vajda levele, (1936. nyár)

3 Vajda Lajos levele Farkas Zoltánnak, a *Nyugat* kritikusanak. Mándy 1983, 204.

4 „Vajda szíve mélyéig megborzadt korunk démoni ábrázatától.” Kálai Ernő: *Egy festő halálára*, idézi Mándy 1983, 209.

5 Vajda Júlia hagyatékában fennmaradt néhány – egyelőre publikálatlan – füzet, amelyek rendszertelenül vezetett, naplószerű bejegyzéseket tartalmaznak eseményekről, gondolatairól, többnyire dátum nélkül. Továbbiakban: Vajda Júlia füzetek.

6 Vajda Lajos emlékkönyv 1972, 24.

7 Bálint Endre levele Vajda Júliának (1958. aug. 20.)

az egyszerűhöz, az eredendőhöz, a csendhez”; vagy „különös, nem e világra való jelenség volt, s ezt a különvalóságot ő is érezte, nem is tudott kapcsolódni a mai élethez. Külön világot alkotott magának, a polgári életformát hordozó emberek között teljesen idegenként közlekedett”;⁸ vagy „apja és nővére is nagyon szerették Lajost és éppen ebből a szeretetből adódott, hogy bántotta őket, fájt nekik, hogy Lajos csak úgy él bele a világba, nem tart saját maga számára kötelezőnek semmit, amit más normális ember az ő korában komolyan vesz. Se lakása, se egzisztenciája...”⁹

A „polgárság” és a „polgári életforma” a nagyvárosi középosztályt és környezetet jelentette: mindazt, amit Vajda magától idegennek érzett Budapesten. Ezzel állt szemben a vidéki lassú életmód, a kisváros, a gyermeki környezet, a családtagok, ismerősök, a hátsó udvarok és hallgatag utcák emléke. A művészettörténet-írás mindaddig bámulatos nemtörődomséggel hagyta figyelmen kívül Vajda gyerek- és fiatalkori – a négy éves párizsi tartózkodást megelőzően született – műveit, amelyekből pedig nagyon sok maradt hátra. A négy-öt klasszikus avantgárdra emlékező stúdiumtól és pár konstruktivista szellemiségű vázlattól – és persze a rajziskolai akttanulmányoktól – eltekintve az egész korai anyag a vidéki életforma nyugalmaról és időn kívüliségéről tanúskodik. A műveken a családot látjuk: az apa, a nagypapa vagy valamelyik nagybácsi ücsörög a kertben, kezében bottal; máskor az ablak előtt olvasnak; a mama vagy a lánytestvér, Teri a varrás fölé hajol vagy elmélyülten levelet ír; az udvaron szerszámok hevernek a szék előtt, és a konyhai tűzhelyhez odahordott hasábfára várakozik a belső udvaron; csöndesek az utcák... van, hogy a kertben látjuk a családot, amint vendégekkel borozgat és beszélget az asztal körül; egy-egy rajzon pedig a piaci árusok is megjelennek.

Külön téma a kisváros, vagyis Szentendre tornyai, mindenhonnan való láthatóságukban és jelentésseliségükben. „A templomban Isten a templom által van jelen. Az Isten jelenléte a szentséget kiterjeszti a körzet egészére;” vagy „csak a templom rendezheti és gyűjtheti egységbe ama pályákat és vonatkozásokat, melyekben születés és halál, átok és áldás, győzelem és megaláztatás, kitartás és hanyatlás az emberi lény számára a sors formáját ölti fel”; vagy „ott-álltában csak a templom ad a do-

lognak arculatot, és segíti az embereket önmagukra találni.”¹⁰ Hasonló tornyok tövében érezte magát otthonosan Vajda is: ő is ilyennek látta a tornyokat.

Vajda korai templomtornyai nem a táj vagy a városi panoráma egyszerű elemei, hanem mindig a kép középtengelyéből mutatnak az ég felé hangsúlyos – expresszív – jelenlétükkel. A torony értelmet ad a környezetnek, fegyelmezi és összetartja a közösséget. Maga köré gyűjti a házakat, tájékozódási pontot jelent, ott van a szomszéd utcában; mindenki fölé magasodik. A tételes vallásokban soha nem hívó Vajda számára a torony Isten és e kis világ egységét, az egységben megalapozott közösséget tételezte.¹¹ A toronyból kiáradó végtelességnek a közösség végessége is része lett.

1927–29-re datálják ezeket a műveket, amikor Vajda nővérénél lakott Szentendrén, de a Képzőművészeti Iskolán tanult, és Kassák *Munka-körébe* is bejárt Budapestre. Voltak más munkái is. A főiskolai kis avantgárd közösségben magánigyekezetből az orosz konstruktivistákat tanulmányozták, annyira, hogy ez végül a főiskoláról való idő előtti csoportos távozáshoz – eltávolításhoz – vezetett. Vajon melyik Vajda volt az „őszinte”: aki a templomokat rajzolta vagy aki ugyanekkor a hajdani avantgárdot idéző struktúrákat és kollázsokat készíttette? Hiszen ezek reflexeink szerint és látszólag ellentétes irányba mutatnak: az egyik a múltba, a tradíciók felé, míg a másik a múlt lerombolásán keresztül a jövőbe. Kassák a *Munka-körbe* meghívott hét fiatal között Vajdát még „az iskolai modernséghez” látta igen közel, és a többiek is maguk mögé sorolták őt. S Vajda – feltételezhetően a kö-zös műhelyben készült – munkáit (*Film; Fics; Fejek, lécek, szegletek*) megfigyelve úgy tűnhet, hogy valóban nem a formabontás, az avantgárd újat keresés, hanem inkább az avantgárdra való vágyakozó emlékezés inspirálta őket (*65., 62., 208. kép*). Ilyen szempontból nézve viszont nincs ellentmondás a szentendrei templomtornyak és a konstruktivista stílusú kísérletek között. Mindkét műcsoportot a szerves közösség gondolata inspirálta: az egyik egy létezőnek álmodott vi-

⁸ Vajda Júlia füzetek, 1960

⁹ Vajda Júlia füzetek

¹⁰ Heidegger 1988, 69–70.

¹¹ „Vajda nem vett kezébe imakönyvet, a Bibliát nem ismerte, templomba nem járt, és mégis mélyen vallásos volt. Hitt minden dolog sorszerűségében, a Törvényben, a Titokban. Az Élet számára telítve volt rejtelmekkel, csodákkal: hitt a csodákban.” (Vajda Júlia füzetek)

lág illúzióját mutatja, a másik egy közösségi társadalmat ígérő eszméje – a szovjet kísérlettel szemben érzett korai reményekre – emlékeztet.¹²

Vajda megjárta Párizst, és majdnem négy éven át (1930–1934 között) élte a művészi, szellemi és érzelmi izgalmak akkori fővárosába kalandozó fiatal művészek normálisnak, sőt szinte elvárásnak tekintett szegény és szabad életét. Emlékei szépek voltak: „Az esővel kapcsolatban eszembe jut mindig Párizs, a kis hotelszobám s a metróállomás felé munkába siető emberek morajlása (ilyenkor reggel), s látom magamat is, amint szűk középkori uccákon rohanok keresztül a földalatti állomás felé, lobogó hajamról csurog a víz, a zsúfolt vonat pedig ismeretlen célok és idegen tájak felé robog velünk” – írta egyszer nem kis nosztalgiával Júliának.¹³ A „látom magamat” patetikus én-központúsága itt is kiviláglik. Miként az „ismeretlen” és az „idegen” is sokat mondók, hiszen éppen az otthontalanság érzete, s azon belül egy szerelmi kapcsolat reménye miatt tért vissza Magyarországra.

Üres kézzel, a várt sikerek és beérkezés megtörténte nélkül tért haza, amivel kihívta maga ellen családját – főként az apa – szemrehányását. A remélt érzelmi kapcsolat is meghiúsult, és Vajda a művészi munkában sem találta az útját. Tanács-talan volt, egyedül volt, és – Korniss közös munkára szólító ajánlatán kapva – Szentendréhez fordult segítségért.

Csakhogy Szentendre már nem volt ugyanaz, mint régen, pár évvel korábban. Pontosabban nem a városka változott meg, hanem Vajda közelített hozzá másképp: ekkor már kívülről érkezett. A következő egy-másfél évben készített vonalrajzokról azt tartják, hogy motívumgyűjtés produktumai. Pedig nem motívumok gyűltek a rajzlapokon, hanem egy világ fenomenologikus felmérését tapasztaljuk. Nem lerajzolta, hanem külön-külön megfigyelte a házakat, tornyokat, tárgyakat: elidőzött náluk. Nem begyűjtötte őket, hanem a távolságukat érzékelve próbált közelebb kerülni hozzájuk. Gedő Ilka dermesztő pontossággal fogalmazta meg ezt a – látogatói vagy idegen – viszonyt, ahol a művészek körül „a valóság zárt gömböt alkot, amelynek belsejében minden tárgy kristályosan élesen metsződik ki a túlvilágian tiszta világításban (s talán

éppen leginkább Vajdánál), és akik egy ilyen vakítóan fényes térségben járnak körül lélegzetelállító szakadatlansággal a tárgyakat, és vetnek igen erős, minduntalan velük együtt mozgó árnyékokat, és talán ezt az ide-oda suhanó árnyékokat látjuk mi [...], mert nem látjuk a tárgyakat, amelyeket [...] körüljár-nak.” Gedő nagyon jól érzékelte a tárgyak megközelítésének módját, azt, ahogy „Vajda lehántja ró-luk mindazt, aminek a hozzájuk tapadására olyan nagy a kísértés ma is, s ami olyan sokszorosan és sokrétegűen hozzájuk is tapadt: a rousseau-izmust, naturalizmust, szocializmust, meseszerűséget, díszletszerűséget, a primitív életformába való visszavágyódást, a nagy művészettörténeti stílusok tagadását, a történelem értelmének tagadását, [...] és ezért lehetséges számára a mi korunkban annyira sokértelmű jelentésüknek minden irányban való felhasználása...”¹⁴

A házak és templomtornyak igénytelenek vagy könnyednek ható vonalrajzai minden látszólagos egyszerűségük ellenére könyörtelenül szókimondók. Jelzik, hogy Vajda otthonra vágyakozó otthontalanként tért vissza régi lakhelyére, de a templomok hideggé váltak iránta, magukba zártok és idegenként fogadták. Alig-alig pillantottak vissza rá. Rég elmúltak az idők, amikor anyagiságukban – tónusaikban – is megmutakoztak, minden zugot és árnyalatot feltártak, és a művész egyszerre tapintható és szellemi valóságként is érzékelte őket. Vajda most is nézte őket, próbált a falak mögé, az elzártság mögé, a lelkükbe – igazságukba – pillantani, hogy az ismét feltárujljon a számára. „A művészet lényege: a létező igazságának működésbe lépése.”¹⁵ S Vajda minden erőfeszítést megtett, hogy feltörje a dolgok, vagyis az általuk tartalmazott igazság tárgyi burkát, hogy valóságuk megmutakozzon. De nem ragyogtak fel újra a templomtornyak. A tekintet nem hatolhatott beléjük, és nem áradt ki onnan semmi. Legalábbis nem a kereső Vajda számára. Korniss-sal folytatott esti sétáin még fel-felrémlt a remény: „Ilyenkor kora ősszel a legszebb a természet, s a város is ekkor mutatja meg igazi arcát, ez pedig furcsa keveréke valami olyasminak, amit nem lehet pontosan meg-

¹² Vajda Júlia szerint „Valamikor ő is szocialista volt, most a kollektív eszme megvalósulását vallási megújulásban hitte szilárdul” (*Vajda Júlia füzetek*)

¹³ Vajda levelek (1936. aug. 1.)

¹⁴ Gedő 1990 (1955)

¹⁵ Heidegger 1988, 61.

10. kép · Életfa-önarckép · 1937 · ceruza, papír · 252×220 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/58. (125.)

határozni. Kornissal gyakran szoktunk este, nap-szállta után kószálni a város tekervényes uccáin, ilyenkor minden csöndes, [...] olyan az egész hangulata, mintha a mesékben járnánk, ahol léptenyomon csodák várnak, s ahol minden lehetséges. Álomba borult régi, ódon szobákat látni, melyekben sejtelmes árnyak mozognak. Minden olyan (vagy hasonló), mint Chagall képein.” De másnapra az illúzió szertefoszlott: „Nappal mindez megváltozik, konkrétabb, durvább és valóságosabb...”¹⁶. Vajda 1936 nyaráig terjedő második szentendrei időszakának nagy tanulsága, hogy a dolgokon, ha nem adják magukat, nem lehet erőszakot tenni, sem rohammal bevenni őket. Egy-egy rajzon önmagát is belehelyezte a fa lombjába, egy templomi vakablakba vagy egy parasztház ablaka mögé, a szobába – mintegy beköltözött. (10. kép) De látjuk, hogy a lomb, a templom, a ház igazsága mégsem fogadta be, csak tárgyiságukig hatolhatott. Néha kissé melankolikusak és érzelősek ezek a munkák, miként a velük egyidejű ikonos önarcképek is, amelyeken Vajda egy vallás által megáldott és az időtlenségben összetartott közösség tagjaként jeleníti meg önmagát. A vágy képi megfogalmazása meghatározó, de a derű önáltatásnak látszik. E korszak igazán nagy művei, az ekkor készült *Álarcos önarckép* és a *Fekete önarckép* nyilvánvalóan elárulják, hogy az ikonos beöltözések csak felvett szerepek voltak, s ezt Vajda is tudta: az önáltatás pillanatait leszámítva szembe is nézett önmaga és az idő valóságával. (7., 11. kép)

Vajda problémái és hangoltsága összhangban állt – és részben okozati viszonyban is – a kor általános szellemi tendenciáival. Heideggert idéztük,

mert Vajda ösztönös heideggeriánus volt. A vidéki szerves közösség – otthonosság – és a modern nagyvárosi rohanás és egyedüllét érzelmi szembeállítására egy idő után Vajdánál is mélység és felületesség – lényeg és lényeg-felejtés – fogalmi ellentétévé fejlődött. Mindez találkozott a húszas évek meghatározó történelemfilozófiai és szociológiai irodalmának tónusával, és megerősítést nyert benne. Volt férje olvasmányélményeit sorolva Vajda Júlia Heidegger mellett még Spenglerről és Ortega y Gassetről tett említést. A levelek alapján megemlíthetjük Nyikoláj Bergyajevet, Panait Istratit és a Szabó Lajos–Tábor Béla szerzőpárost is. Róluk tudunk, más nevek pedig nem fordulnak elő, hogy árnyalnák a képet.¹⁷ Márpedig a névsor egységesen egy irányba mutat: a felsorolt szerzők munkái a nyugati fejlődés megtorpanásáról, ciklikus hanyatlásról, érték-vesztésről, eredet-felejtésről, a társadalom eltömegesedéséről, az elszegényítő materializmusról, a racionalizmus csapdájáról, a szellem felparcellázódásáról, a távlatok elvesztéséről, az individualizmus hidegségéről, a közösségek pusztulásáról, a szovjet kísérlet csődjéről és a társadalmi haladás eszméjének kudarcáról szólnak.

A modernséggel szemben jelentkező általános rossz hangulat a korszakos filozófiai, történetfilozófiai, szociológiai stb. munkák megszületése mellett az ideológiák, katedrafilozófiák, szellemi giccs és ordas eszmék kusza pezsgésével is járt. Vajdát sorsa és intelligenciája távol tartotta a mozgalmaktól és közösségi üdvtanoktól. Olvasmányai és személyes hajlandóságai is arra ösztökélték, hogy az Én-be vonuljon vissza, és az ott tartalékolt erőben bízson a nyugati társadalom hanyatlásának ellentételezéséért. Modernség-ellenességének másik vetülete tehát az egyén, a vállalat, a Művészet karizmatikus eszméje volt. Életvitelében, társas életében, önmaga szemléletében és művészetében is tartalommal töltötte meg és megvalósította az „akárki” és a „tulajdonképpeni önmagalát”¹⁸, a „tömegember” és a „kiválasztott”¹⁹ szembeállítását.

16 Vajda Lajos levelei (1936. aug. 18.)

17 Szerepel még Kandinszkij és Worringer neve is, de művészettörténeti összefüggésben, mint ahogy Vajda könyvtári címjegyzékében is szinte kizárólagosan a művészettörténettel és a törzsi művészetrel, az ókor és középkor művészetével, valamint az orosz kultúrával kapcsolatos tételek találhatók.

18 Heidegger fogalmai

19 Ortega y Gasset fogalmai

sát. Közeli barátjától, Szabó Lajostól is a „zseni” szinté megváltó szerepéről hallott. A zseni, gondolta Szabó, fáklya: kiállás a kényelmes megszokottsággal, a sztereotípiákkal, a szűklátókörűséggel szemben. Megértett és vállalt ügye – küldetése – van: „emberi törekvés a nagyobb, a mélyebb, a rejtettebb ellentmondás felé!” A zseni szükségképpen kivételes, mert akaraterővel és kitartással bír, önfeláldozó, érzékeny, miközben önkritikára képes, hajlékony és a gondolat könnyed táncosa. Kényelmetlen is, mert a lelkiismerethez szól és felszólít, amivel állandó feszültségben tartja környezetét. Az emberek menekülnek tőle, védekeznek, távolságot igyekeznek tartani. János evangéliumából idézve: „a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt”, vagy „a világban volt és a világ általa lett, de a világ nem ismerte meg őt.” Szabó a barátját is a kivételesek közé sorolta, ami találkozhatott Vajda önképével.²⁰

„Én szívesen vállalom magamra a *tudományellenesség* és a *nagyképűség* ódiáját, én merek *szubjektív* lenni” – írta Vajda 1936 őszén, második szentendrei korszakának vége felé szerelmének.²¹ Máskor pedig: „Torzítás? Ugyan hagyjunk már föl ezzel a sztereotíp áltudományos fölénykedéssel, amely a művészeti képzelet minden mélyebb irracionális távlatát túlhaladott maszlagnak, élettől idegenkedő holdkörös lelki gyöngeségnek minősíti. Az átfogó és egyre átfogóbb modern természetkutatás, a modern fizika, matematika és biológia nagymesterei régen túl vannak a múlt század elbizakodott tudományos önhietségén. Belátják, hogy az *irracionális* egyre izgatóbb, rejtélyesebb kérdései merednek rájuk”, idézte egyetértően Kállai Ernőt, amikor élete utolsó aktív évének legvégén bíráló levelet írt a Nyugat műkritikusának.²²

Irracionálitást emlegetve Vajda nem a strukturálatlan, összevissza beszédre, a tudatalatti kiáradására, szurrealista automatizmusra vagy a racionalitás tagadására gondolt. (Még akkor sem, ha leveleiben egy helyütt bejelentette, hogy ismét szeretne Freudot olvasni, mert izgatta az ösztönösen készített műveiben utólag felfedezett „szimbolika”, foglalkoztatták a médium-rajzok, és ideálnak nevezte a „Homo divinans” pozícióját, vagyis a belső világ szabad kioldódásának vágyától vezetett művészi magatartást, amiről maga is tudta,

hogy a racionális nyugati civilizációban nem teljesen elérhető.²³) Az *irracionális* Vajda számára nem a racionalitás – a művészi tudatosság –, hanem a racionalizmus ellentéte volt. Érzelmében elhatárolódott a haladásnak a reneszánsztól a felvilágosodás *racionális* útjától a 19. század pozitivizmusáig és még tovább terjedő eszméjétől. Spengler, Bergyajev, Ortega y Gasset és mások modernségkritikája is ezt a hitet és optimizmust cáfolta.

Ugyanakkor a szentendrei templomtornyok és házak titkának feltörhetetlenségét felismerő Vajdának az otthon, a nyugalmat adó közösség illúziójával is le kellett számolnia. Többé nem gondolta és nem remélte, hogy a templomtorny magához engedi vagy gondoskodásának körébe vonja. Talán már nem is hitt abban, hogy a toronynak létezik ilyen köre vagy kisugárzása. A szovjet kísérlet kudarcra nyomán pedig a társadalmi-ideológiai ígéretek is hamisnak bizonyultak. A kor fejleményeivel szembesülve Vajda már nem reménykedhetett a magány szabadságának terhet könnyítő közösségi és politikai ígéretekben. Felismerte, hogy magára marad.

Ez a felismerés vezetett az 1937-es fordulathoz. Nyitott végű, ismeretlen kimenetelű, a lokalitástól – az otthon eszméjétől – messzi távolba vezető, magányos keresésre indult évről-évre, újabb és újabb szakaszokon át. Előbb az addig stabil magánvalóságában megmutatott Szentendrét dekonstruálta, bontotta fel, törte szét bonyolult történeteket sejtető montázsokban, majd 1937 végétől eltűntek a templomok, a házak, a tárgyak, és végleg eltűnt maga Szentendre. A dolgok titkos, elvont lényegét akarta kibontani, keresve azok ősfarmait.²⁴ Valóban ősfarmákba költözött, vagy ősfarmákhoz fordult: a primitivizmushoz, a törzsi művészet formarendszeréhez és szelleméhez, amivel évekkel korábban, a párizsi etnográfiai gyűjteményekben találkozott. Űn. *maszkjai* ekkor még idegen világ

20 Szabó 1999, 130.

21 Vajda levelek (1936. szept. 23.)

22 Mándy 1983, 204.

23 „Én sem érzem egészen magam *Homo divinans*nak, mert aktivitásban nagyon sokszor a tudat a döntő faktor és nem az ösztön, de ez a mi civilizációnkban, azt hiszem, hogy nem vihető egészen keresztül (mármint a teljes ösztönélet kiélése), mert állandóan belelökünk a fennálló társadalomba és egyéb pszichikai korlátokba.” Vajda levelek (1937. szept. 29.)

24 „Valami új témakört keresek, építek ki magamban, a dolgoknak a titkos, elvont lényegét akarom kibontani. De mindig a konkrétból, a »való«-ból kiindulva keresem a dolgok ősfarmait.” Vajda levelek (1936. szept. 23.)

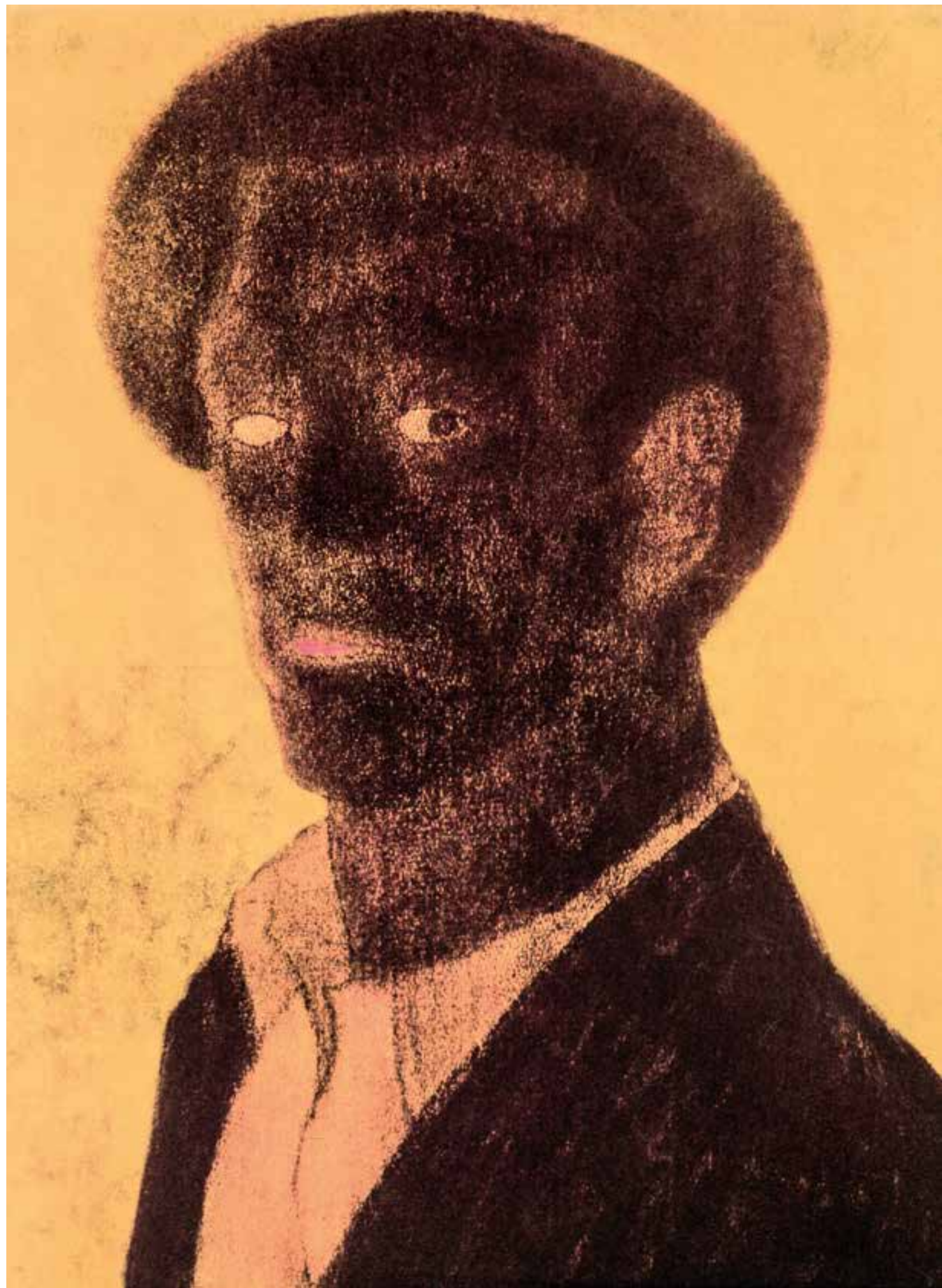
emlékeibe bújatták Vajda megjelenítést követelő expresszivitását; továbblépést jelentett később az imaginárius tájak és lények idősaka, ahol a mitologikus hangulatú szimbólumokat már kiegészítették a művész közvetlen jelenlétét hangsúlyozó vonalak és korrekciók. Megint a vonal került előtérbe, mint a vonalrajzos időszakban, Szentendrén. De ezek a vonalak nem tornyokat, házakat és tárgyakat zártak körül, hanem szabadon nyújtózkodtak, mozogtak, indulatosan nekiszaladtak, megfordultak és követték a művész hangulatainak útját. Az utolsó év munkái jelentették a csúcspontot. A vonalak kurta, indulatos mozdulatokká (vonalkákká) rövidültek, amelyek a monoton ismétlések nyomán mindinkább elfoglalták és beterítették a teljesen üres síkot. A mozdulat és az általa létrehozott vonalka került szembe a síkkal. Mozdulatok, melyek által az idő és a tér végtelenségével szembesülő művész kapaszkodót keresett magának.

A Vajda művészetének végkifejletéhez – a „zsenialitás robbanásához” – vezető utolsó négy év az egzisztenciális biztonságát vesztett, az eredendő magánnyal már tudatosan számot vető, szorongástól hajtott ember lázas rohanása és keresése volt. Ámost idéztük, aki szerint „mintha a legutóbbi

dolgai idején már előre érezte volna hátralévő napjai korlátozott számát, minden erejét és gátlás nélküli érzéseit belerajzolta nagyméretű, sötét rajzaiba.” Ekkor már csak a művészetben kereste a menekvést. „Természetesen nagyon megfelel ez az idő, teljesen egy vagyok vele, ez az én idősakom. Flaubert »Novemberére« gondolok, minden mulandó, az örök élet is. Ezért kell a művészet, hogy mégis legyen valami, ami ellenáll az idő múlásának, hogy legyen valami, amiben megkapaszkodhatunk, mert minden más mulandó”²⁵ – írta Júliának. Felismerte, hogy minden reménye ellenére belekerült a modernség csapdájába. Ott ült a bontás alatt lévő Tabán előtt, a rakpart lépcsőjén. Érezte, hogy „az emberekből kiveszett minden anyag- és formaérzék, valami sváb hermafrodita építőstílus Szent Bertalan-éjszakát rendez a magyar falvakban, saját szemekkel láttuk. Sajnos mi ebben a dologban nem tehetünk semmit”. Eltűnt a világ, amit szeretett, ahol otthont keresett volna. Tudta, hogy az, aki önmagára alapozza életét, a semmire épít. De azt is felismerte, hogy ez nem történhet másképp. A szorongás szakadéka fölött Vajdának már csak a művészet jelentett ideig-óráig fennmaradást ígérő pallót.

25 Vajda levelek (1936. aug. 27.)

11. kép. Fekete önarckép - 1935 - olaj, pasztell, karton - 630x450 mm - jelzés nélküli - magántulajdon (elvesztett) - MK: 1935/7. (XVI.)

Kezdetek

1922 – 1928

„Zalaegerszegen éltek,
még kis házuk is volt.”
(VAJDA Júlia)

„Rajzolni is nagyon korán kezdett...
»Szakértők« sikeres jövőt jósolnak
a tehetséges fiúnak, apja és a rokonság
nagy reményeket táplált jövőjét illetően.”
(VAJDA Júlia)

Vajda Lajos 1908-ban született Zalaegerszegen, egy négygyermekes család legfiatalabbjaként. Apja tisztviselő volt, anyja háztartásbeli. Vidéki ritmusú életet éltek, a régi zsidó hagyományaitól már eltávolodva, de az ünnepeket többnyire megtartották. 1917-ben az apa munkalehetőségeit követve a Belgrád melletti Valjevóba költöztek, ahol Vajda előbb német, majd szerb nyelvű iskolákba járt. A kisvárosi nyugalom és a szerb ortodox templomok közösségi hangulata egész életére szóló élményt jelentett. Az emlékek ereje különösen felerősödött akkor, amikor Magyarországra, illetve Szentendrére való visszaköltözésük után pár évvel – 1927-ben – meghalt az anyja, aki a legfontosabb érzelmi kapcsolatot jelentette számára. Magára hagyatottságát a tizenhét éves korában diagnosztizált tuberkulózis következményeként jelentkező végességtudat is súlyosbította. A veszélyeztetettség, az otthontalanság és idegenség érzete, valamint a valahová tartozás vágya hosszú ideig meghatározó gyökere maradt művészetének.

Kivételes rajztehetsége és elhivatottsága már kora gyermekkorától megmutatkozott. Kezdetben képeskönyvek illusztrációit nagyította fel, majd a környezetét és családját tagjait ábrázolta. Tizenöt évesen az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) rajziskolájában már modell után is rajzolt, és tudatosan készült választott pályájára.

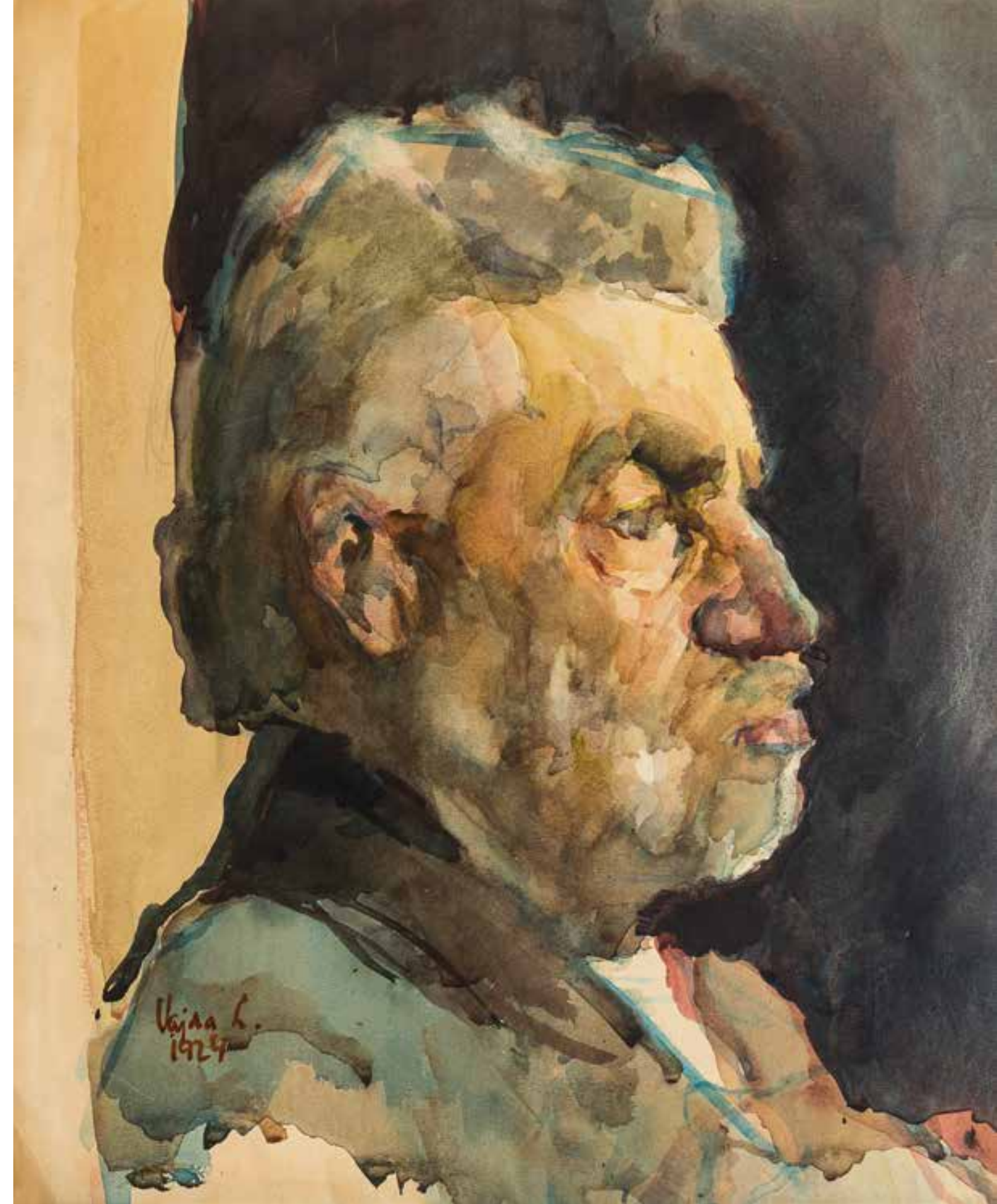

12. kép · Sülyemelő · 1922 · ceruza, papír · 105×650 mm
· jelezve középen lent: Vajda 1922. · magántulajdon
· MK: 1922/9.

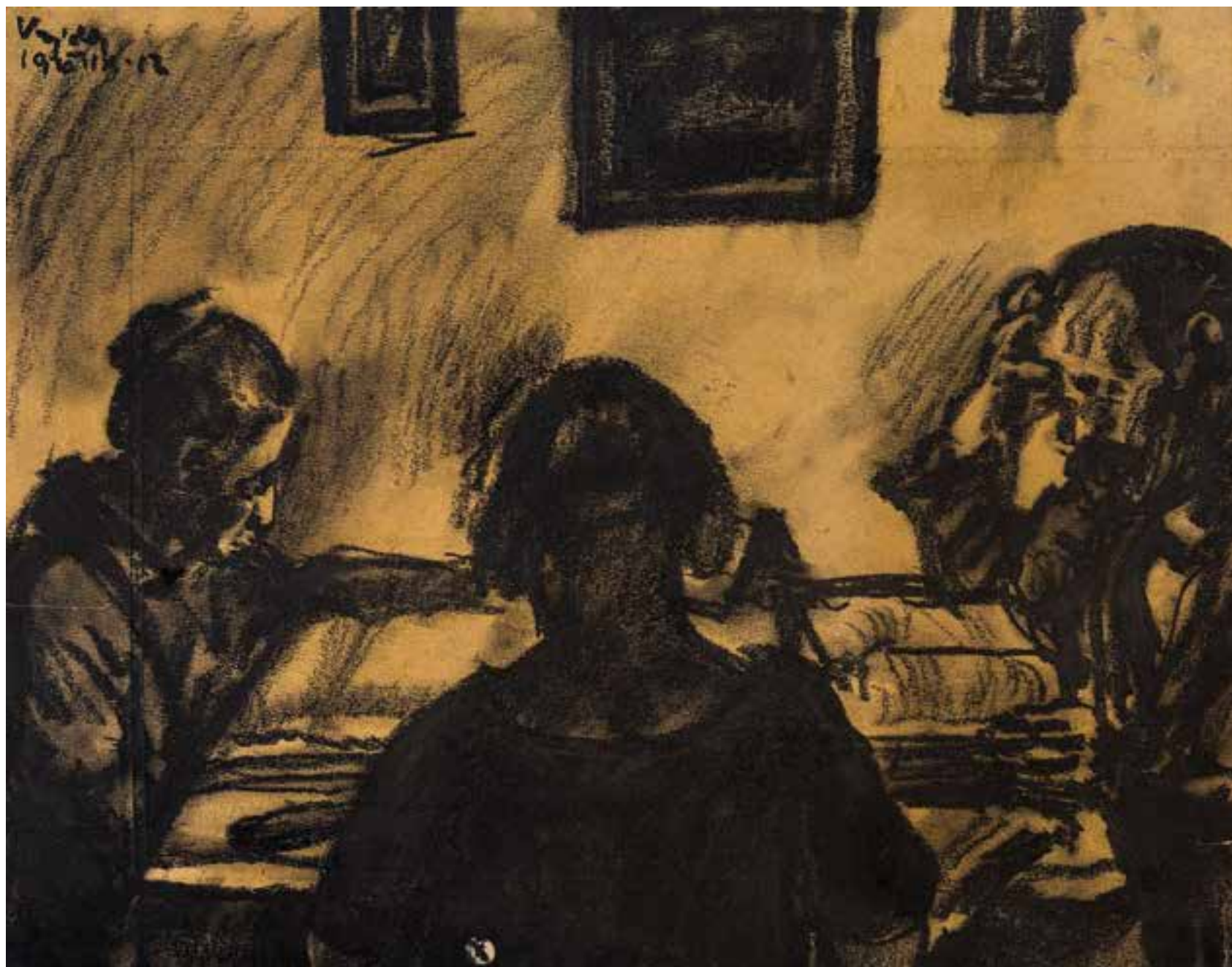
13. kép · Pipázó legény · 1922 · ceruza, papír · 105×650 mm
· jelezve jobbra lent: Vajda 1922. · magántulajdon
· MK: 1922/10.

14. kép · Beszélgetők · 1924 · tus, toll, papír · 395×298 mm
· jelezve jobbra lent: Vajda L. 1924 · Ferenczy
Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1924/96.

15. kép · Férfifej profilban · 1924 · akvarell, papír · 385×315 mm
· jelezve balra lent: Vajda L. 1924 · magántulajdon
· MK: 1924/69.

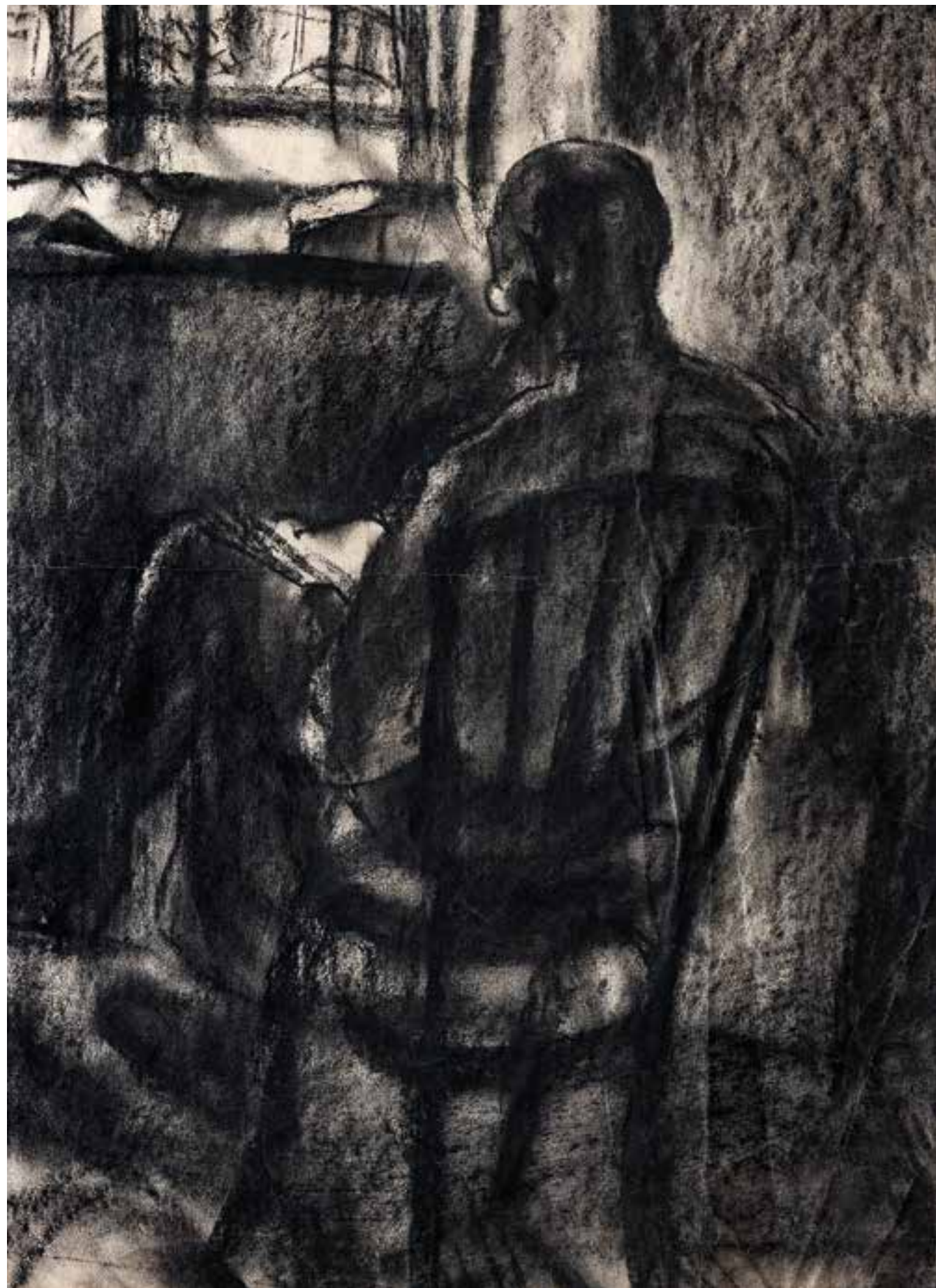

16. kép · Családja asztal körül · 1925 · ceruza, papír · 264·325 mm · jelezve balra fent: Vajda 1925. 12. · magántulajdon · MK: 1925/1.
 17. kép · Piaci jelenet · 1922 · ceruza, papír · 150·230 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1922/24.
 18. kép · Édesanyja varrás közben · 1925 · ceruza, papír · 253·160 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1925/2.
 19. kép · Pipázó legény · 1924 · ceruza, papír · 300·215 mm · jelezve balra középen: Vajda Lajos III. · magántulajdon · MK: 1924/54.

20. kép - Édesapja ablak előtt - 1925 - szén, papír - 624x445 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1925/44.

21. kép - Néni (Vázlat) - 1922 - ceruza, papír - 233x130 mm
· jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1922/18.

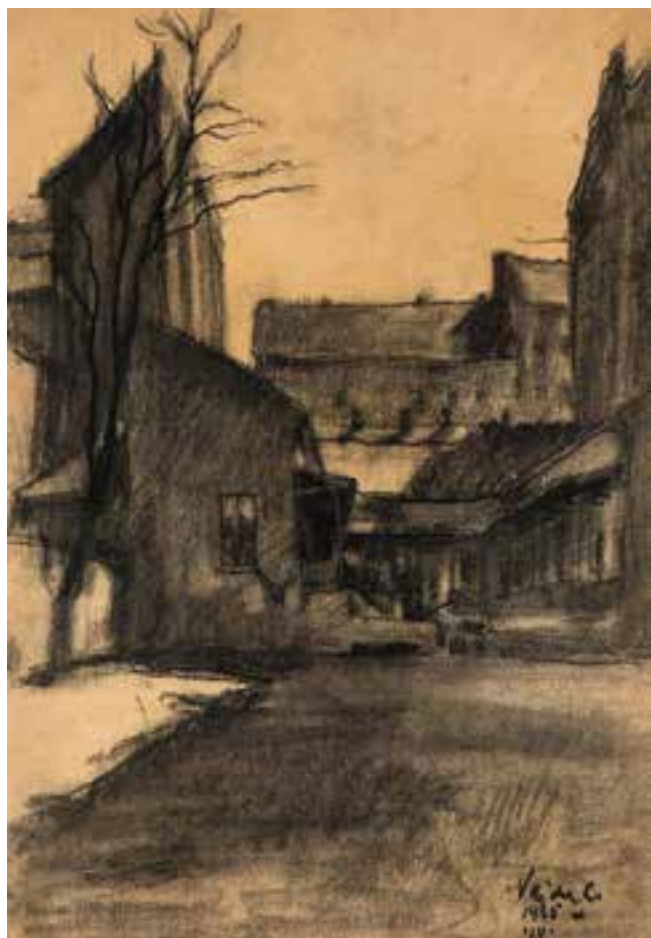
22. kép - Bácsi (Vázlat) - 1922 - diófafapác, papír - 236x166 mm
· jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1922/17.

23. kép - Két alak asztalnál - 1927 - ceruza, papír - 210x140 mm
· jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1927/53.

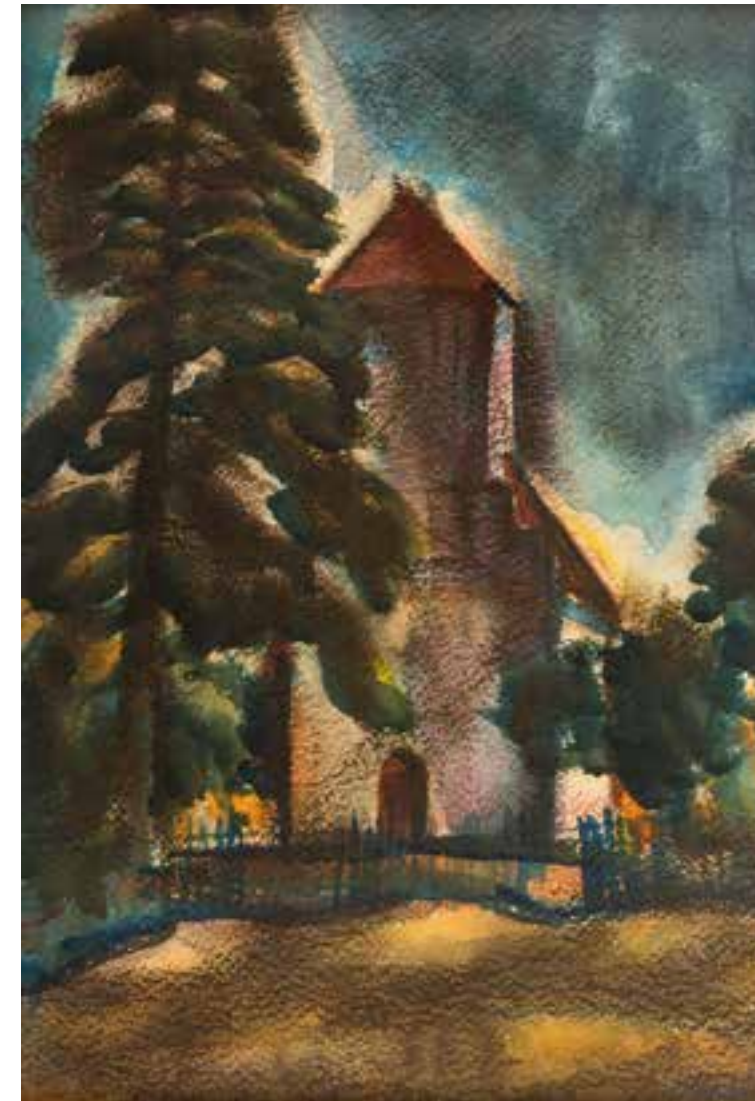

24. kép - Szentendrei templom (a dombon) · 1927 · ceruza, papír · 195×155 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1927/54.

25. kép - Utca · 1925 · szén, papír · 347×247 mm · jelezve jobbra lent: Vajda L. 1925. IV. · magántulajdon · MK: 1925/22.

26. kép - Vízi táj · 1927 · ceruza, papír · 155×195 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1927/33.

27. kép - Falusi templom · 1924 · akvarell, papír · 480×330 mm · jelezve jobbra lent: Vajda · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1924/98.

28. kép - Szentendrei utcarészlet · 1927 · kréta, papír · 310×244 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1927/42.

29. kép · Ülő női akt · 1923 · ceruza, papír · 158×108 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1923/4.

30. kép · Két női akt tanulmány (részlet) · 1923 · tus, papír · 240×157 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1923/41.

31. kép · Ülő női akt tanulmány · 1923 · ceruza, papír · 154×110 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1923/5.

32. kép · Ülő női akt tanulmány · 1924 · diófafapác, papír · 220×158 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1924/34.

33. kép · Ülő női akt · 1924 · diófafapác, papír · 215×160 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1924/31.

34. kép · Két női akt · 1923 · ceruza, papír · 230×256 mm · jelezve jobbra lent: Vajda Lajos 1923. XI. 6. · magántulajdon · MK: 1923/21.

35. kép · Fekvő női akt tanulmány · 1923 · ceruza, papír · 150×220 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1923/55.

36. kép · Férfiakt · 1924 · ceruza, papír · 333-239 mm · jelezve balra középen: Vajda Lajos 1924 III.
· Budapesti Történeti Múzeum – Fővárosi Képtár, Levendel-gyűjtemény letét · MK: 1924/25.

37. kép · Női akt hátról · 1924 · olajreaj, papír · 317-218 mm · jelezve jobbra lent: Vajda Lajos, 1924. II. 29. · magánulajdon · MK: 1924/67.

Világok között 1928 – 1930

„20 éves Lajos, amikor felveszik a főiskolára,
és Csók István növendéke lesz. Csók és Vaszary,
mindketten hívei a francia festészetnek, és így
teljesen szabad teret engednek növendékeiknek.
Ezek kubista-konstruktivista szellemben dolgoztak,
illetve egy csoport, amelyet elneveztek Vadak-nak
(a francia fauve-ok után), Lajos rögtön ezekhez
csatlakozott [...] Konstruktivisták és szocialisták
lévén csatlakoztak a Munkához, Kassák Lajos aktivista
mozgalmához. Azonban a kormány (Horthyék)
megelégelték ezt a szabadságot, [...] és a két tanártól,
Csóktól és Vaszarytól azonnali hatállyal megvonták
a katedrát. Erre a „Vadak” mind kimentek külföldre...”

(VAJDA Júlia)

„Lajos nagyon csendes, passzív fiú volt.
A hangadók Schubert, Korniss, Kepes,
Trauner voltak. A magányos fiú szellemi
társakra talál – a család szerint itt kezdődik
Lajos eltévelyedése.”

(VAJDA Júlia)

1928 őszén a Képzőművészeti Főiskolára is felvették. Művészete párhuzamosan két irányba fejlődött. Egyrészt folytatta és elmélyítette a vidéki város és környezet megörökítését: utca- és templomrajzait, festményeit a transzcendens tartalmakat rejtő csönd uralja. Másrészt a főiskolai közösségben és Kassák Lajos *Munka-körében* a húszas évek konstruktivista avantgárd művészete felé fordult, és a kollázs- és montázstechnikával kísérletezett. Még reklám-grafikával is próbálkozott. Csoportot alkotott és a főiskolai műhelyben is együtt dolgozott Korniss Dezsővel, Trauner Sándorral, Schubert Ernővel, Hegedűs Bélával és Kepes Györggyel. Ekkor még nem volt az élen járók között: „hatuk közül Vajda Lajos áll legközelebb az iskolai modernséghez” – írta Kassák. Egy időben készítette realista stílusú szentendrei képeit és absztrakt konstruktivista tanulmányait. Melyik volt az igazi Vajda? Valószínűleg mindkettő. S Kassáknak is igaza lehetett: Vajda „avantgárd” műveiből hiányzott az avantgárd ideologikus töltete és romboló-építő agresszivitása. Munkái harmonikusak, megnyugtatók. Vajda a szovjet kísérletben nem az univerzalista emancipáció haladáseszméjét, hanem egy közösségi élet reményét értékelte. Ezzel az illúzióval társította a korabeli avantgárd próbálkozásokat, s ugyanezt sejtette a szentendrei barokk templomok egyszerre félelmes és befogadó árnyékában.

38. kép · Szentendre a Dunáról nézve · 1928 · szén, papír · 233×235 mm
· jelezve jobbra fent: Vajda Lajos 1928. dec. · Szépművészeti Múzeum
· Magyar Nemzeti Galéria, Budapest · MK: 1928/43.

39. kép · Házak Szentendrén kerítéssel · 1929-1930 · pasztell, papír
· 468×608 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény
· MK: nem azonosítható

40. kép · Táj holdfényben (Útmenti fa) · 1927 körül
· szén, papír · 525×456 mm · jelzés nélkül
· magántulajdon · MK: 1927/60. (feltehetően)

41. kép · Fasorok a holdfényben (Jegyesor) · 1927 körül
· szén, papír · 521×456 mm · jelzés nélkül
· magántulajdon · MK: 1927/58. (feltehetően)

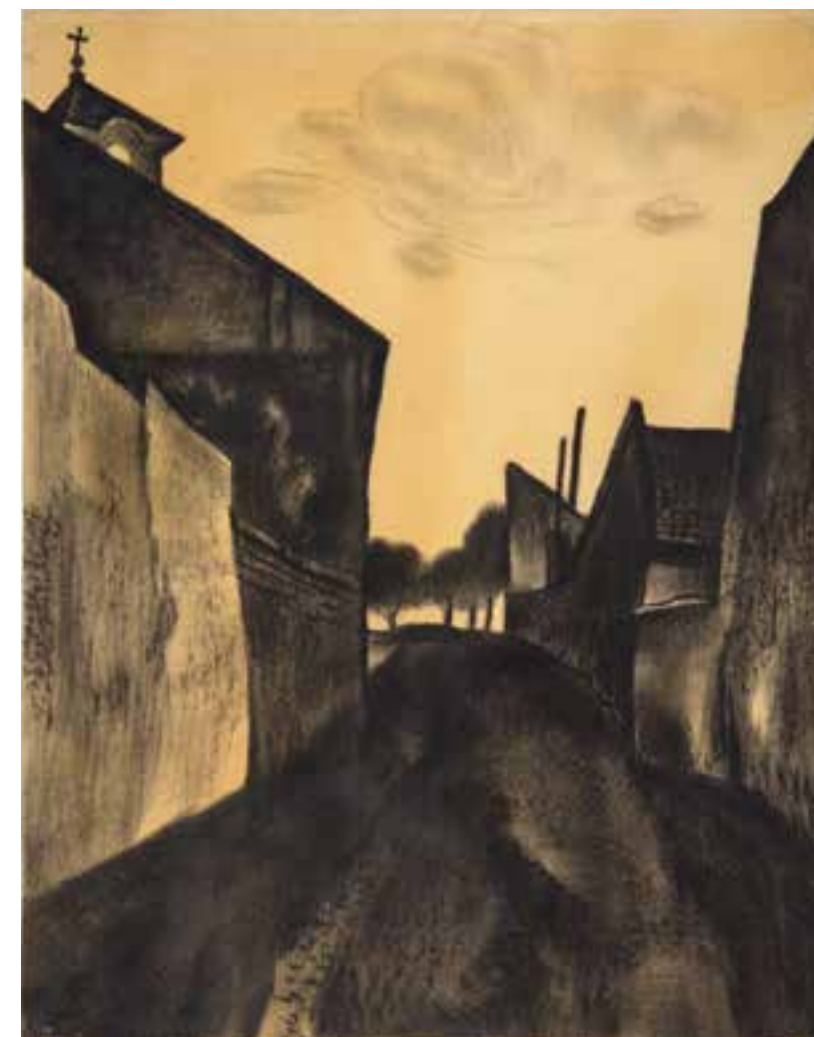

42. kép · Városrész hegyekkel · 1928–29 · olaj, farosra kasírozott vászon · 45,5×38,5 cm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1928/36.

43. kép · Szentendrei sikátor · 1928 körül · szén, papír
· 485×385 mm · jelzés nélkül · magántulajon · MK:
nem azonosítható

44. kép · Szentendrei utca (Szentendrei házak templomtetővel)
· 1927 · kréta, papír · 496×387 mm · jelzés nélkül
· Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest · MK: 1927/76.

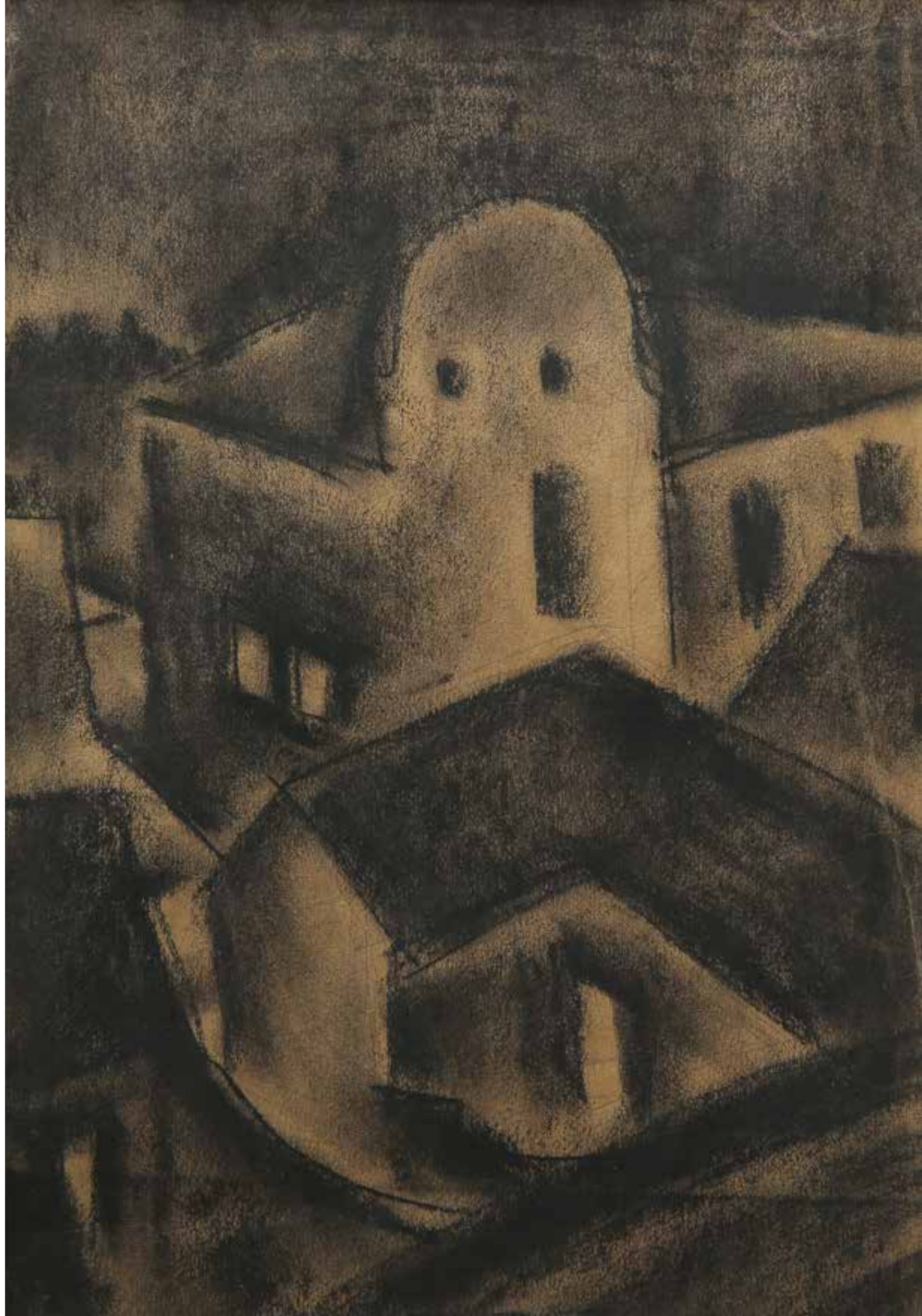

45. kép - Lelátás a templomdombról · 1929 · szén, papír · 533×458 mm
· jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
· MK: 1929/24. (28.)

46. kép - Házak éjszaka · 1928 · szén, papír · 205×165 mm · jelzés nélkül
· magántulajdon · MK: nem azonosítható

47. kép - Szentendrei tettek és városképe (Szentendrei házaképek) · 1929 · szén, papír · 275×190 mm · jelzés nélkül · Fehér Gyűjtemény · MK: 1929/6. (feltehetően)

50. kép - Betekintés egy enterióba (Szentendrei udvarbelső) - 1928 - posztell, papír - 626*478 mm
 - jelzés nélkül - Antal-Lusztig-gyűjtemény - MK: 1928/40

51. kép - Házlató - 1928 - posztell, papír - 280*445 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1928/27

52. kép - Cím nélkül - évszám nélkül - posztell, papír - 485*330 mm - jelzés nélkül
 - MK: nem azonosítható

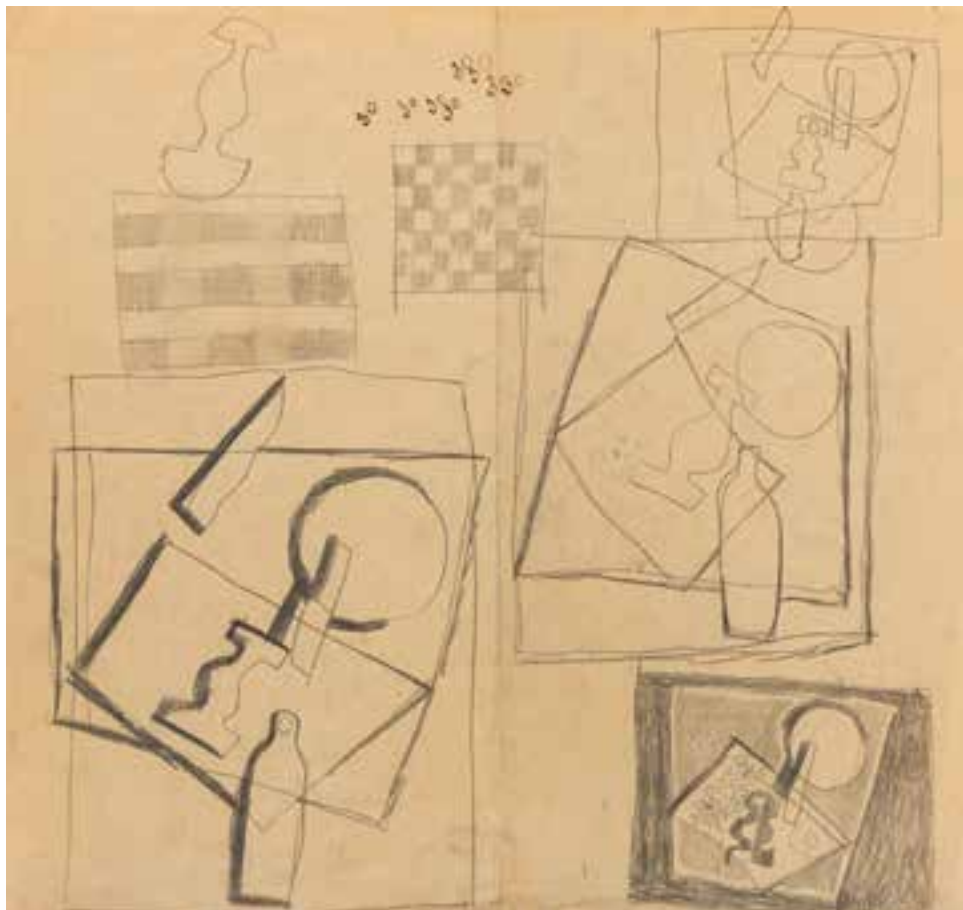
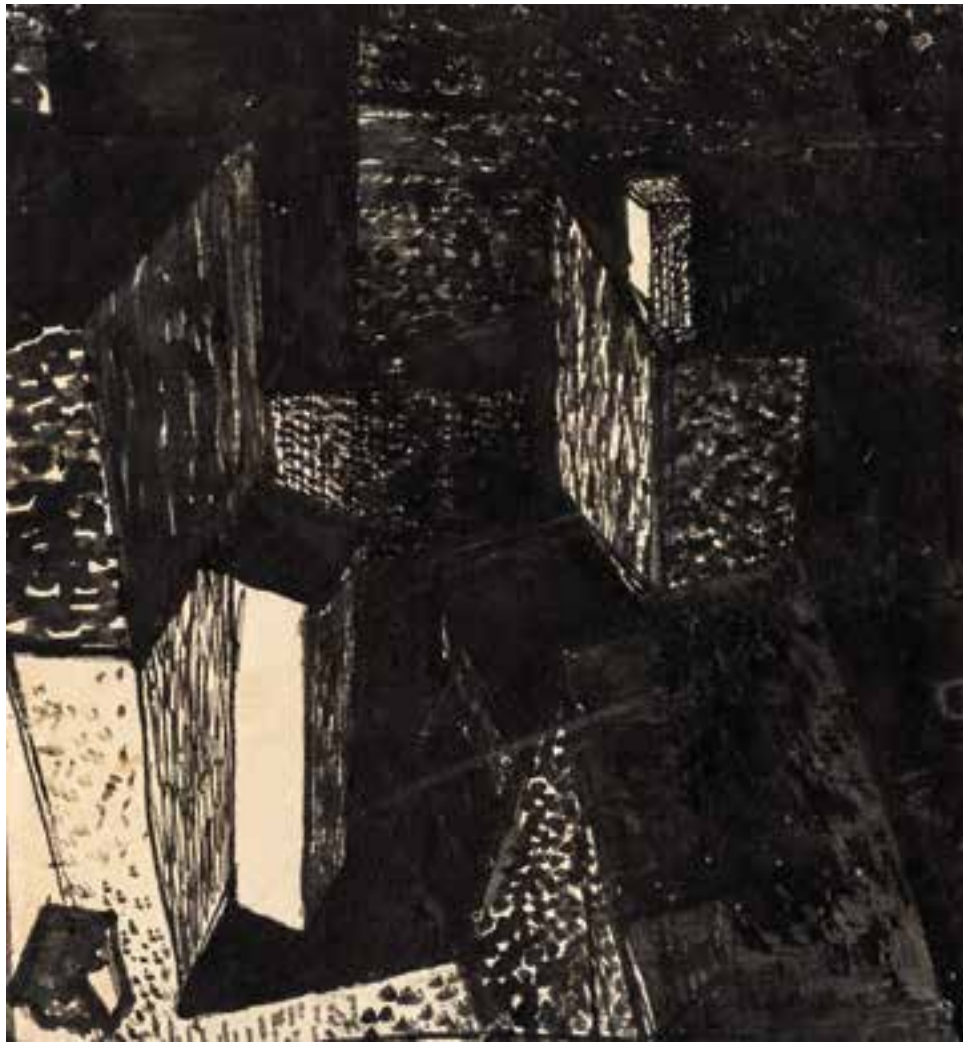

48. kép - Cím nélkül (a FICS háttoldalán lévő festmény)
 - 1928 - akvarell, papír - 546*496 mm - jelzés nélkül
 - magántulajdon - MK: 1928/33.

49. kép - Képtervek I. (háttoldal) - 1930 - ceruza, papír
 - 272*292 mm - jelzés nélkül - magántulajdon
 - MK: 1930/1.

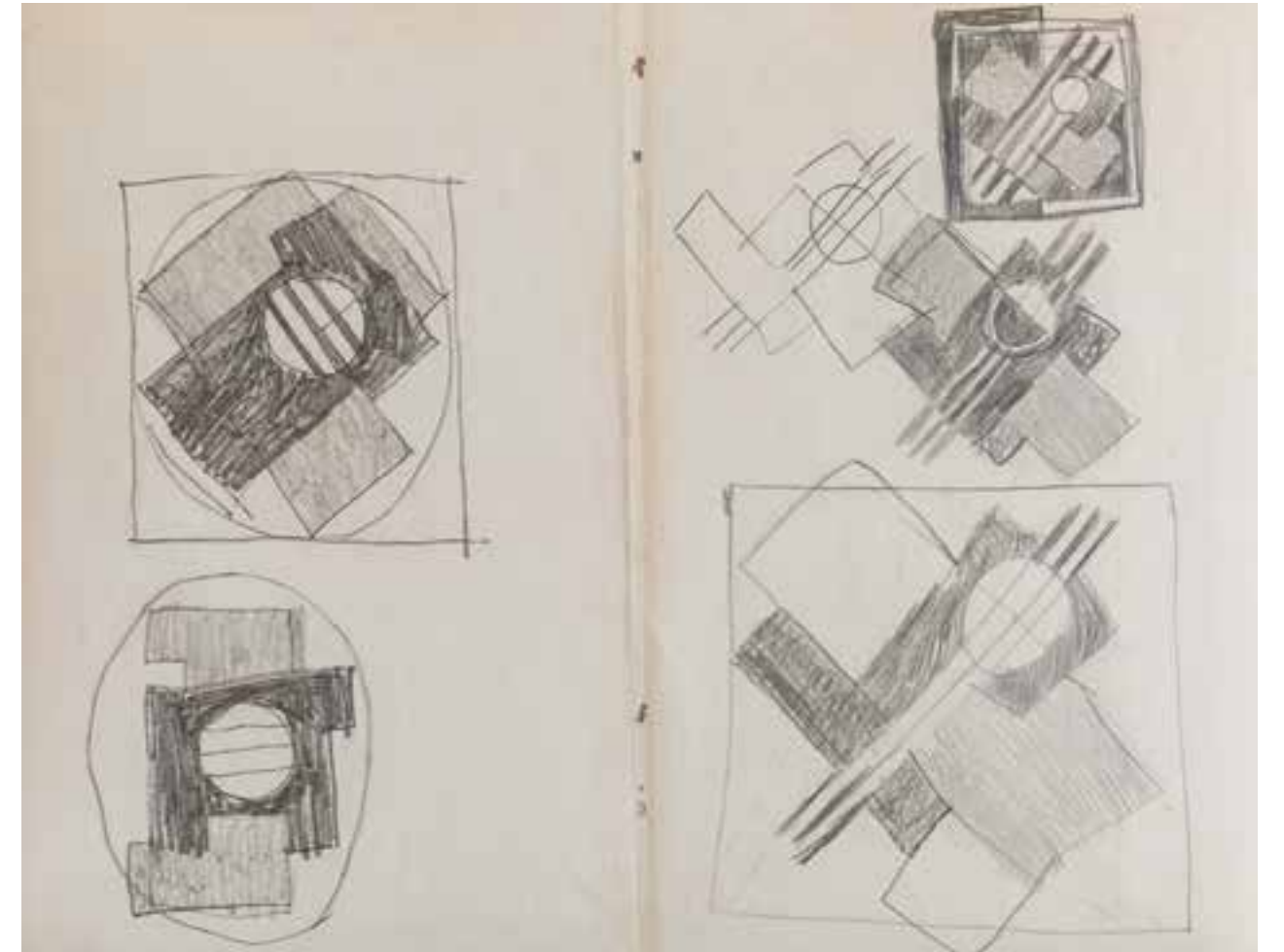
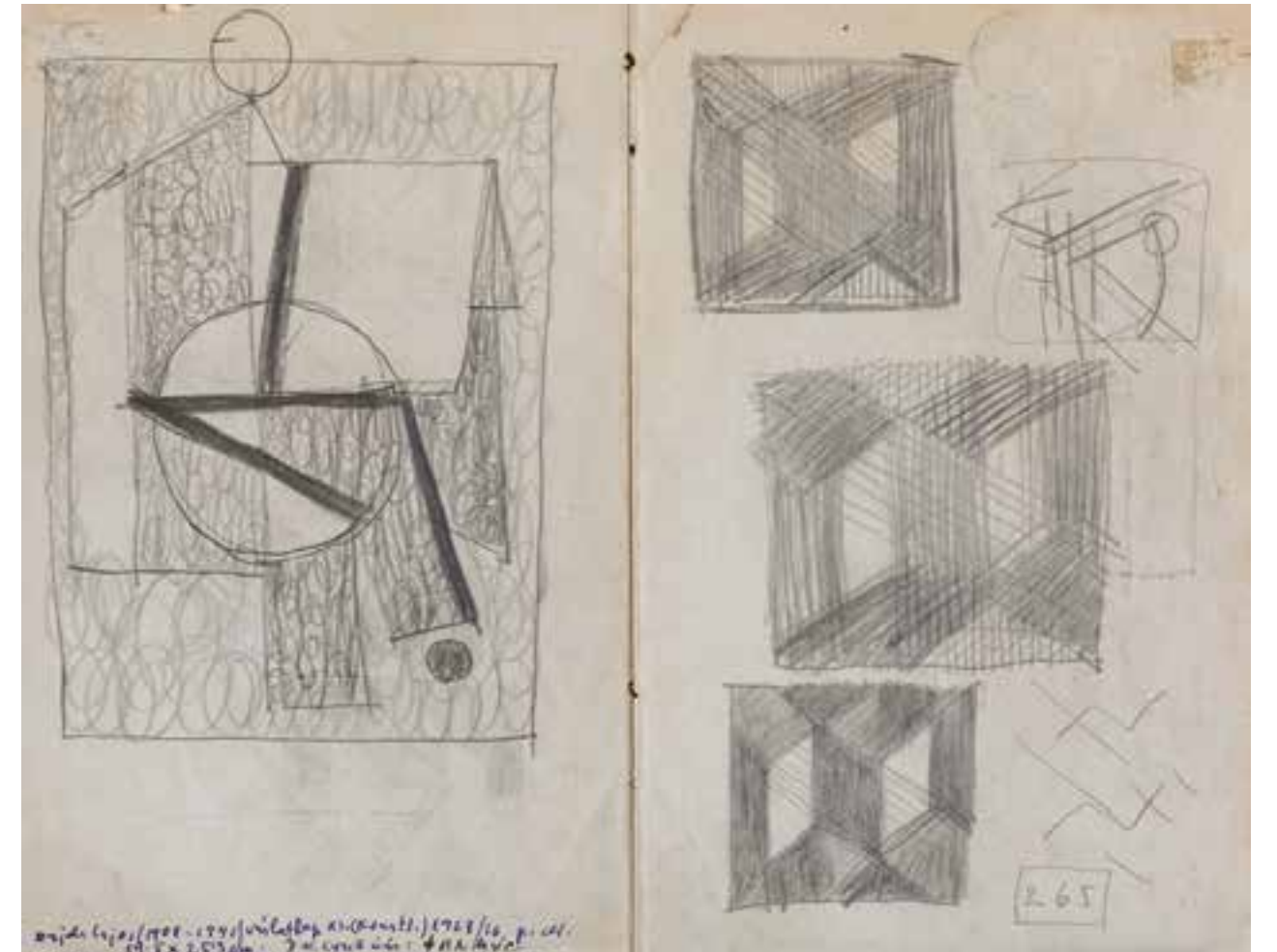

53. kép · Mértani formák · 1927 · tus, papír · 155x144 mm
· jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1927/74.

54. kép · Képtervek I. (előoldal) · 1930 · ceruza, papír
· 272x292 mm · jelzés nélkül · magántulajdon
· MK: 1930/1.

55. kép · Vázlatlap XI. (hátsóoldal és előoldal) · 1928
· ceruza, papír · 195x253 mm · jelzés nélkül
· MK: 1928/16.

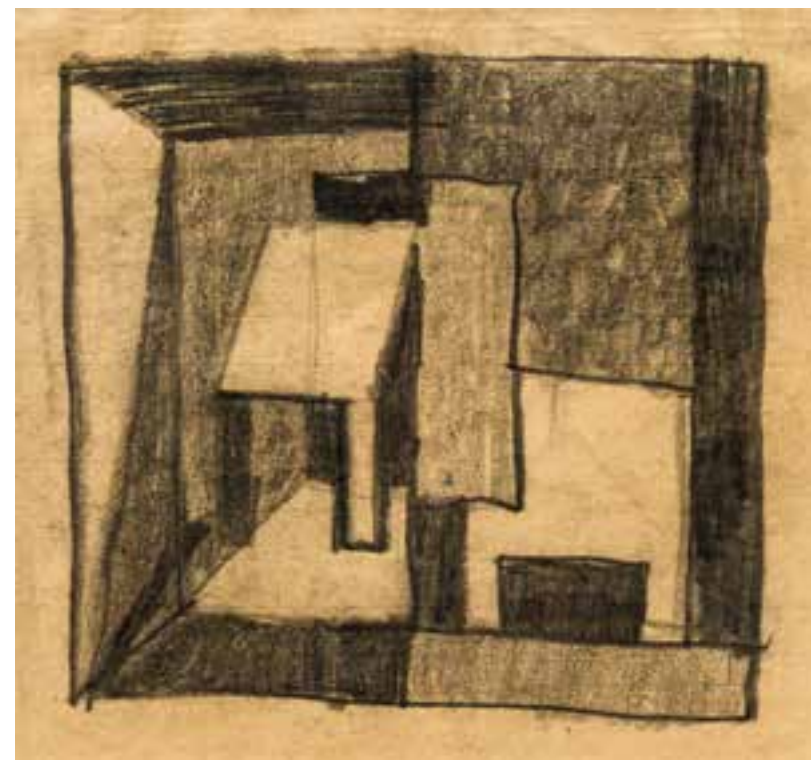
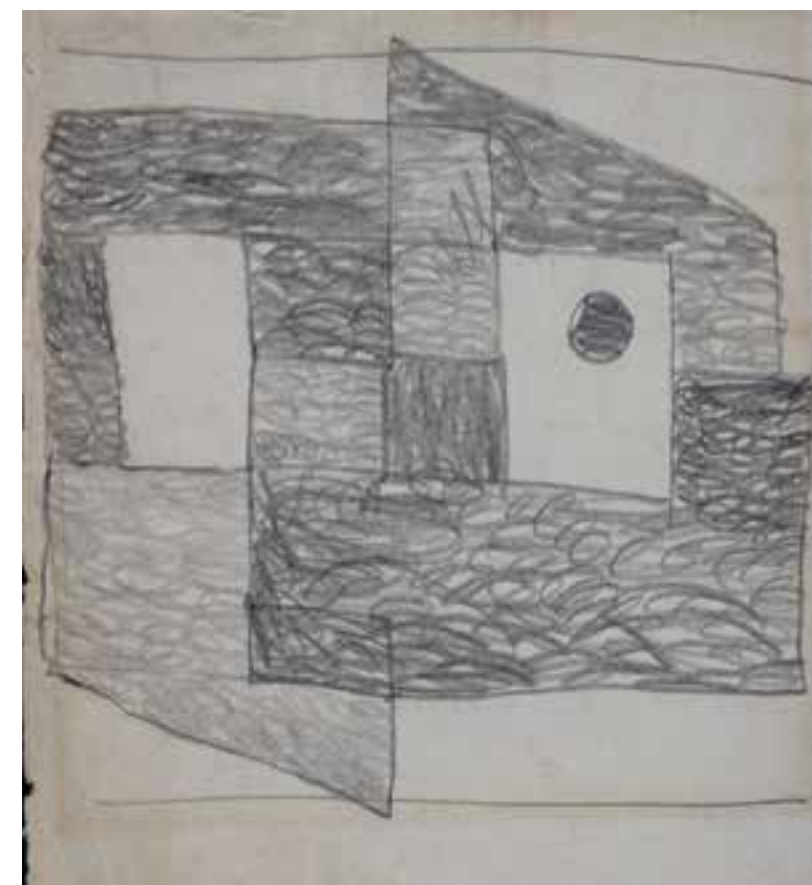
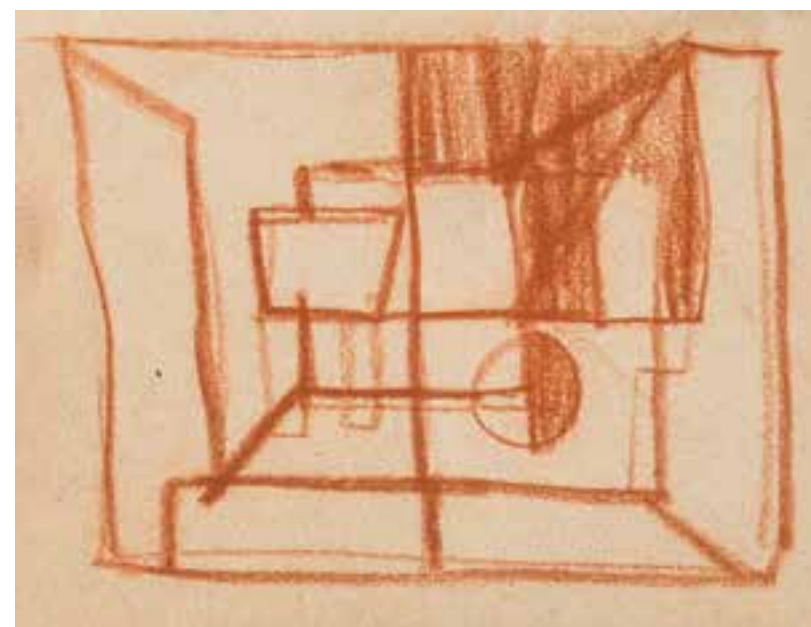

56. kép · Plakáttervek II. · 1927 · tempera, papír · 250×320 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1927/20.

57. kép · Plakáttervek I. · 1927 · ceruza, papír · 250×320 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1927/19.

58. kép · Képtervek · 1928 · vörös kréta, papír · 231×310 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1928/21.

59. kép · Vázlatlap (töredék) · 1928 · ceruza, papír · 108×133 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: nem azonosítható

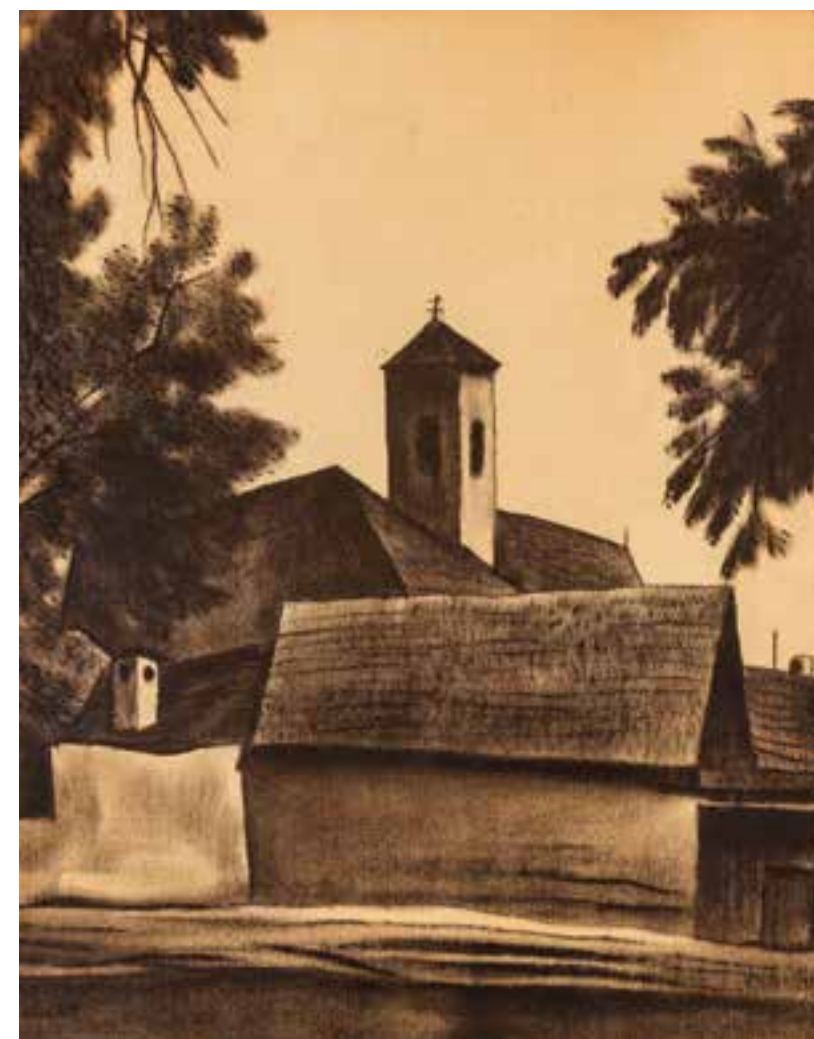
60. kép · Képtervek · 1928 · vörös kréta, papír · 235×310 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1928/27.

61. kép · Konstruktivista tanulmány · 1928 körül · ceruza, papír · 145×155 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: nem azonosítható

62. kép · FICS · 1928 · szén, papír · 546·496 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1928/33. (53.)

63. kép · Szentendrei templom · 1928 körül · barna és fekete szén · 485·385 cm · jelezve balra lent: Vajda · magántulajdon · MK: nem azonosítható

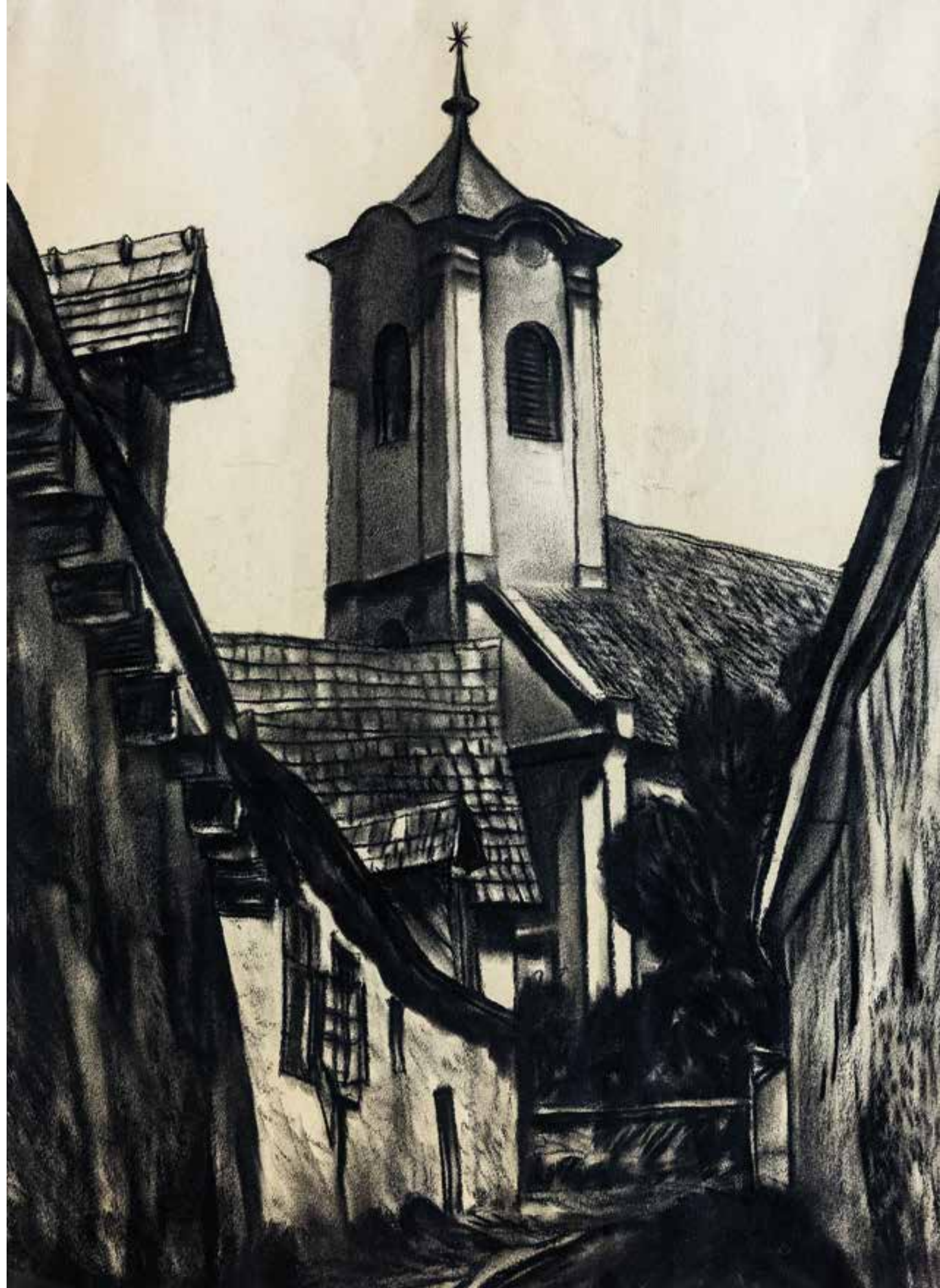
64. kép · Utcarészlet · 1920-as évek · szén, papír · 420·585 mm · jelzés nélkül · Passuth Krisztina gyűjteménye · MK: nem azonosítható

65. kép · FILM · 1928 · akvarell, szén, papír · 486·568 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1928/32. (52.)

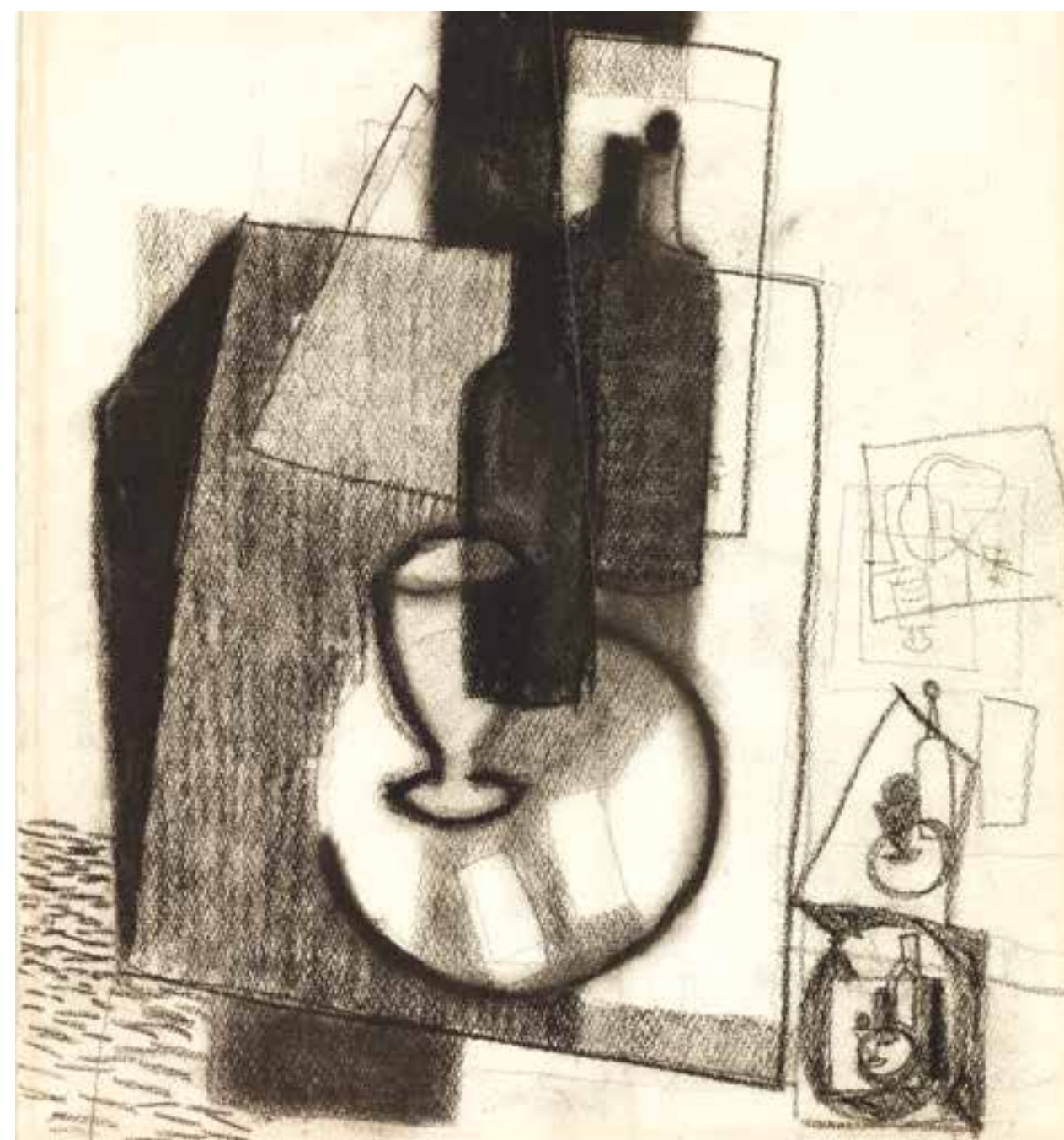
66. kép · Szentendrei utcarészlet templommal · 1928 körül · szén, papír · 590·420 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: nem azonosítható

67. kép · Konstruktivista csendélet (Csendélet palackkal és vizeskannával) · hátoldalán: Konstruktivista képtervek · 1928 · szén, papír · 545×477 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: 1928/20. (56.)

68. kép · Csendélet-variációk · szén, papír · 360×325 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: nem azonosítható

Utazás 1930 – 1933

„Az esővel kapcsolatban eszembe jut mindig Párizs,
a kis hotelszobám, s a metróállomás felé munkába
siető emberek morajlása (ilyenkor reggel), s látom
magamat is, amint szűk középkori uccákon rohanok
keresztül a földalatti állomás felé, lobogó hajamról
csurog a víz, a zsúfolt vonat pedig ismeretlen célok
és idegen tájak felé robog velünk.”

(VAJDA Lajos)

1930-ban a „Progresszív fiatalok”-at (Hegedűs Béla, Kepes György, Korniss Dezső, Kreunicker, Schubert Ernő, Trauner Sándor és Vajda) eltávolították a Főiskoláról, és a többiekhez hasonlóan Vajda is külföldre – ő Párizsba – utazott. Ott alkalmi munkákból élt, és főként a szovjet-orsz avangárd filmek montázstechnikája, valamint az archaikus művészet érdekelte. Sokat időzött a Musée de Trocadéro-ban és más párizsi etnográfiai gyűjteményekben. Kevés munkáját ismerjük a Párizsban eltöltött közel négy évből. Valószínűleg inkább tájékozódott, tanult, és magának keveset dolgozott. Fennmaradt néhány vonalrajzos, pettyezetett arckép és akt, valamint egy tucatnyi fotókollázs, amelyek a jó és a rossz, az archaikus-közösségiség és a modern kori vadság, a béke és a háború, a szellem és a kegyetlenség ellentmondását és összeütközését jelenítik meg. Vajda tárgyi hagyatékából előkerült egy fénykép is: a korabeli munkáiból összeállított „ikonosztáz”. A felvételtől feltételezhetjük, hogy vagy még Párizsban készült, vagy nem sokkal később, már Magyarországon, és a hazahozott műveket mutatja. Beszédes az elrendezés: középen a meghittség iránti vágyakat sugárzó női portrék (hazatérését is egy érzelmi kapcsolat reménye ösztönözte), míg körben a kaotikus és sokszor eldurvult világ ábrázata.

69. kép - Vajda Lajos fotója műveiről. 1934 körül. Magyar Fotográfiai Múzeum

72. kép - Párdus és Illom - 1930-33 - fotómontázs, karton - 648-508 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1930-33/16 (45.)

73. kép - Fotómontázs Szabó Lajos fényképével - 1930-33 - fotómontázs, karton - 308-399 mm - jelzés nélkül - magánulajdon - MK: 1930-33/18

70. kép - Montázs szerzetessel (Kollázs) - 1930-33 - fotómontázs, karton - 646-497 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1930-33/14

71. kép - A megkorbidosolt hdtü - 1930-33 - fotómontázs, karton - 447-595 mm - jelzés nélkül - Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria - MK: 1930-33/12

74. kép · Gustave Fleury · 1930–33 · fotómontázs, papír · 645·505 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1930–33/15. (44.)

75. kép · Aktművelmény · 1934 · szépiq, papír · 630·408 mm · jelzés nélkül · Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest · MK: 1934/26. (187.)

77. kép. Női akt háttal. 1934. szépló, papír. 624x456 mm. Jelzés nélküli. Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre. MK: 1934/10.
76. kép. Kínai kivégzés. 1930-33. fotómontázs, papír. 628x498 mm. Jelzés nélküli. Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre. MK: 1930-33/10.

78. kép - Tolozoj és Gandhi. 1930-1933. - vegyes technika, falmez, fotómondás. 613x50 mm. jelzés nélkül. Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. MK: 1930-33/7. (50.)

79. kép - Pettvengérett női fej. 1934. - szelvia, papír. 650x469 mm. jelzés nélkül. Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre. MK: 1934/3. (194.)

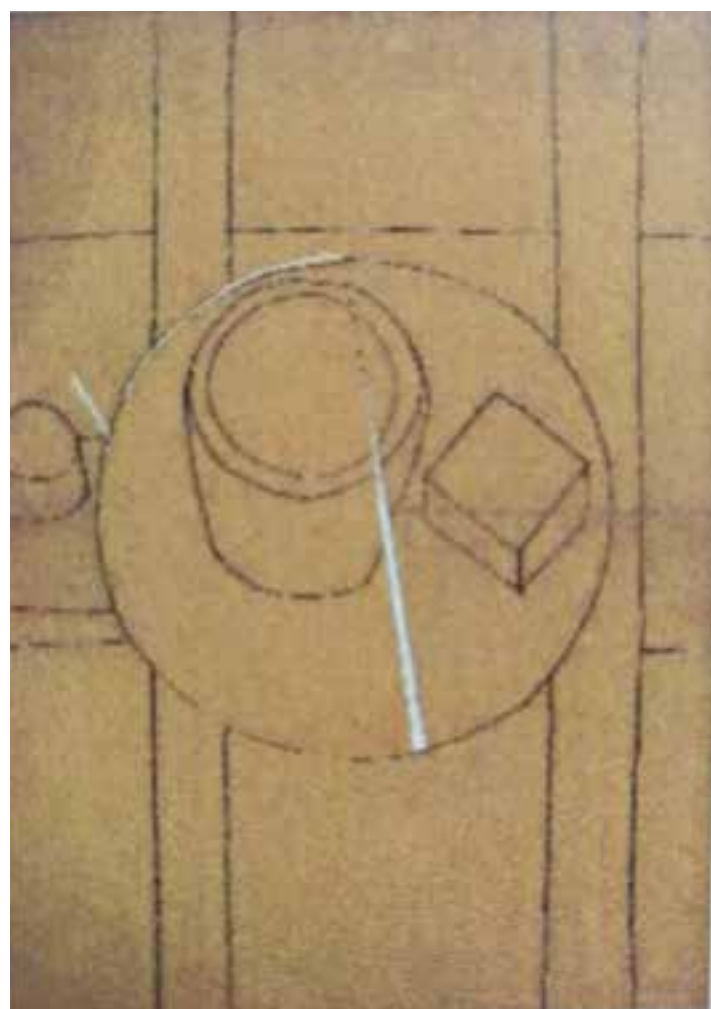

Nullponton 1934

”Tudom, nékem sohasem lesz majd részem abban a szeretetben, amelyet az ember a szüleitől elvárhatna. Talán, ha az anyám élne, de ő már nincs, s amíg élt, nem tudtam őt szeretni úgy, ahogy megérdemelte volna...
Miért vagyunk ilyenek?”
(VAJDA Lajos)

A felmutatható sikerek nélkül hazatérő Vajdát a család csalódottan fogadta. A négy év élményei után ő is elbizonytalanodott, hogy merre vezethet még a képzőművészet jövője, és érdemes-e folytatnia. A Főiskolára már nem térhetett vissza, és a szerelmi kapcsolat is ábrándnak bizonyult: érzelmi, egzisztenciális és művészi szempontból is egyfajta nullponton érezte magát. A zárt teret mutató csendéletek beszédes lenyomatai egyrészt a pillanatnyi kilátástalanságnak és befelé fordulásnak, másrészt az igyekezetnek, hogy megtalálja a kiutat.

80. kép - Csendélet asztalon (Kerek asztal cseréppel) - 1934 - grafit, tempera, papír - 700-500 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1934/14.

81. kép - Színes tempera csendélet lemázolva (az előző kép hátoldalán) - 1934 - grafit, papír - 700-500 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1934/14.

82. kép - Műtermi csendélet - 1934 - pasztell, papír - 865-625 mm - jelzés nélkül - Nudelman Gyűjtemény - MK: 1934/24. (59.)

83. kép - Csendélet rózsaszín asztalon (hátdalalon: Szentendrei utcarészlet templomtoronnyal) - 1934 - akvarell, papír - 450x315 mm - jelzés nélkül - Nudelman Gyűjtemény - MK: 1934/7. (58.)

84. kép - Csendélet üvegekkel és gyufával - 1934 - pasztell, papír - 578x450 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1934/16.

85. kép - Csendélet patkó alakú asztallal (Műtermi csendélet ovdís asztalon) - 1934 - pasztell, papír - 898x624 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1934/22. (III.)

Otthon után...

1935 – 1936

” Alig mentél el, máris úgy érzem, mintha isten tudja, mióta lennél távol. [...] Szeretnék egy távolba látó masinával felétek kukkantani, hogy láthassalak, vagy felemelni a házatok tetejét és benézni, aztán titokzatosan odasúgni, hogy »Júlia«, és te nem tudnád, hogy ki volt, aztán a kéményen keresztül elszállni »à la Chagall«. [...] csak most kezdem felmérni, hogy mily soká leszel távol, te talán ezt így nem érzed, mert ott vagy jószágos testvéreid között, akik szeretettel vesznek körül.”

(VAJDA Lajos)

” Kornissal gyakran szoktunk este, napszállta után kószálni a város tekervényes uccáin, ilyenkor minden csöndes, nyugodt, a házak szorosán összebújni látszanak, minden silhouette-szerűen jelenik meg, az ég smaragzöldben játszik, teleszórva apró gyémántokkal. Ahogy lépkedünk lassan a szűk sikátorokban, egy láthatatlan fényforrás a velünk szemközt lévő falra misztikus árnyakat vetít, megdöbbenünk a csodálkozástól, s érezzük azt, amit csak vizuálisan lehet kifejezni, olyan az egész hangulata, mintha a mesékben járnánk, ahol lépten-nyomon csodák várnak, s ahol minden lehetséges. Álomba borult régi, ódon szobákat látni, melyekben sejtelmes árnyak mozognak. Minden olyan (vagy hasonló), mint Chagall képein.”

(VAJDA Lajos)

Korniss Dezső hívta Vajdát, hogy fedezzék fel és örökítsék meg a múlt tovább élő nyomait Szentendrén. Vajda a hívást elfogadta, együtt járták a várost, majd a szemben lévő szigeten Szigetmonostort. Nem ugyanazt figyelték azonban, mert művészi fejlődésüknek sem ugyanazon fázisánál tartottak. Az ekkor még valamivel előrébb járó Korniss motívumokat gyűjtött és képvilágot keresett, míg Vajda inkább kapaszkodót és kiindulópontokat. Szentendre az újra megtalálható otthonosság reményét jelentette számára. Az „ikonos” képek, melyeket a város szerb ortodox hagyományában rejlő közösségi életforma illúziója éltet, a szerbiai emlékeket visszhangozzák, nem kis nosztalgikus tartalommal. Különösen, amikor képzeletben a festő is e közösség tagjává öltözik (*Ikonos önarckép*). Máskor belelátta magát a házakba, a lombok közé (*Önarckép fülkében*), mint aki ugyancsak része és részese lehet a képzelt közösségnek, és a közösség időbeni folytonosságának. A korábbi – párizsi útja előtti – tónusos ábrázolás helyett azonban a házakról és templomokról ekkor már a plasztikus-realisztikus hatást nélkülöző vonalrajzokat készített. Ösztönös váltás volt vagy tudatos? Mindenesetre az 1935–36-os év munkáiból ítélve Vajda megérezte, hogy a valamikor jól ismert, meghittent titokzatos házak és tornyok ekkor már vakon és titkaikat elrejtve néznek vissza rá.

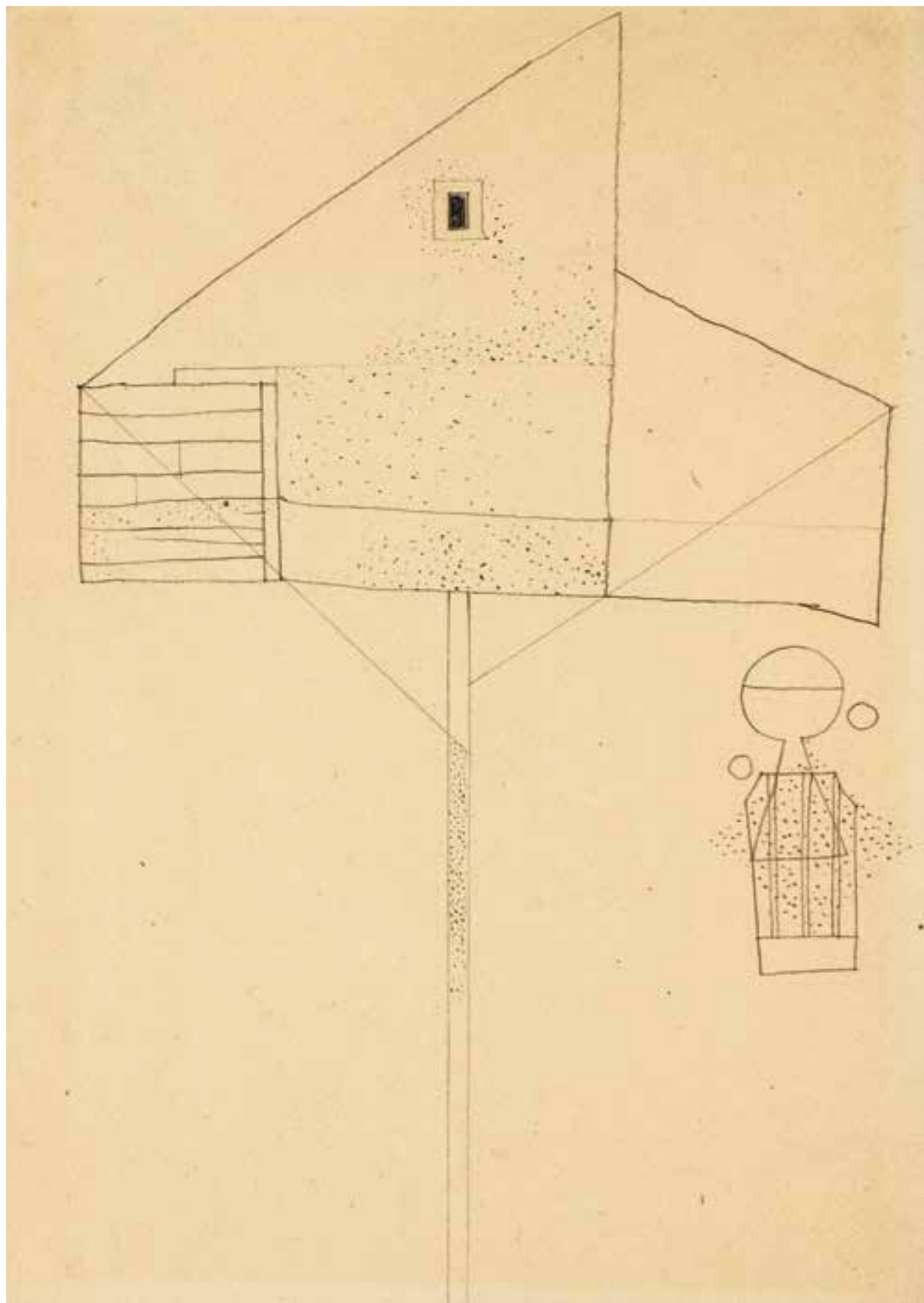

86. kép · Lehajtott női fej · 1934 · szépia, papír · 517·417 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1934/4.

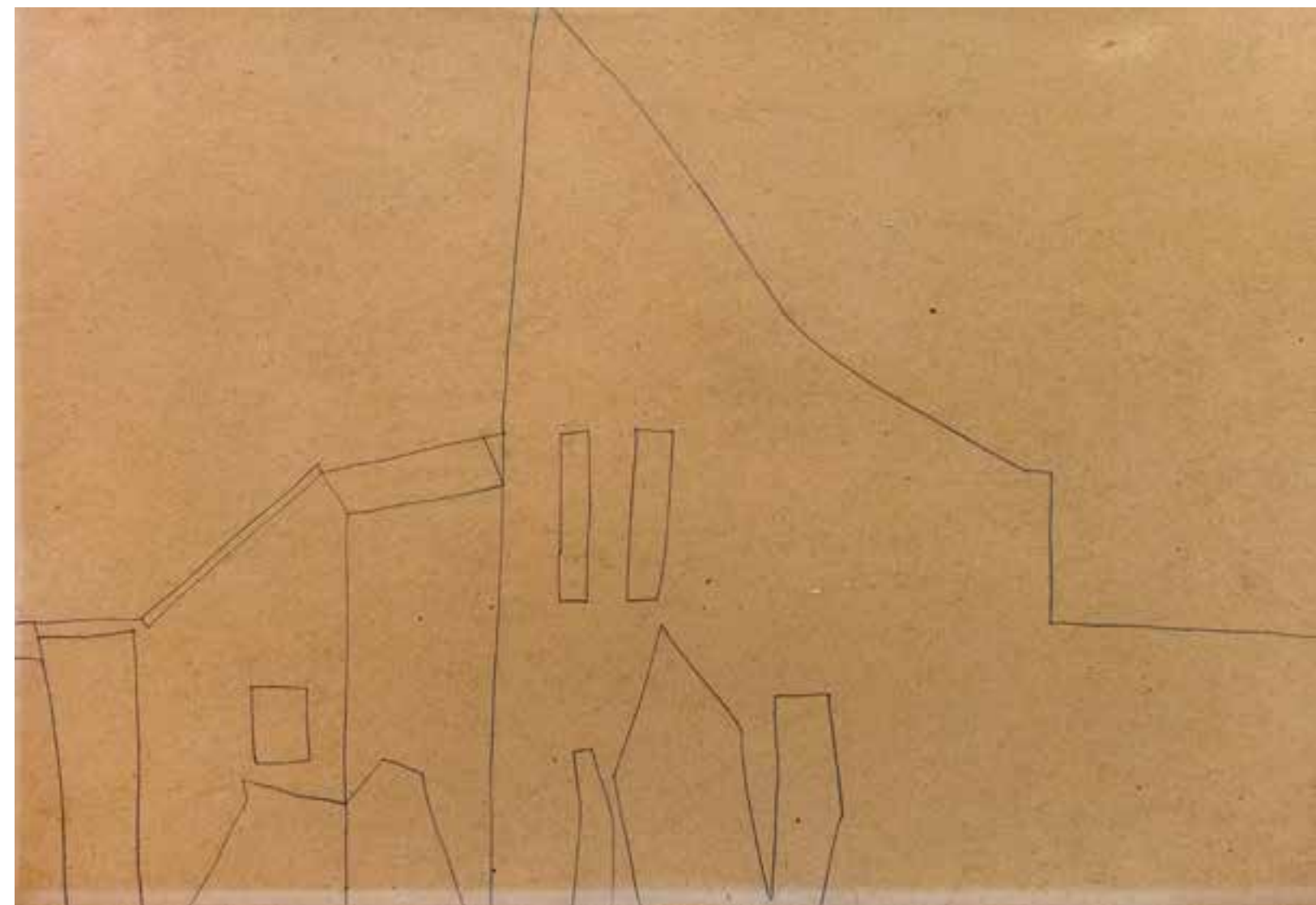
87. kép · Tanulmányfej (fejtanulmány) · 1934 · szén, papír · 620·460 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1934/5.

88. kép · Madárház · 1935 · ceruza, papír · 315×223 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1935/30. (75.)

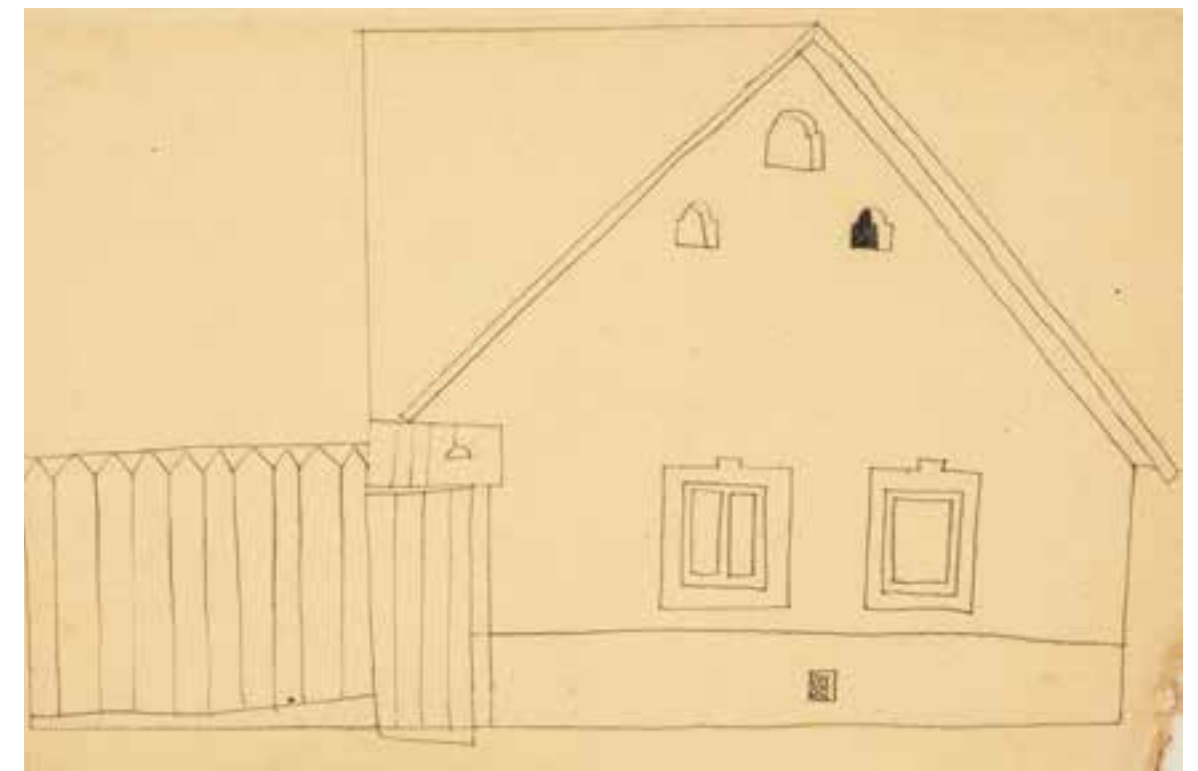
89. kép · Hegyestetejű ház · 1935 · tempera, papír · 320×475 mm · jelzés nélkül · Passuth Krisztina gyűjteménye · MK: 1935/44. (90.)

90. kép · Szentendrei templom · 1936 · ceruza, papír · 230×310 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1936/84. (127.)

91. kép - Ledny fej I. (Lednyfej) · 1936 · posztell, papír · 500·350 mm · jelzés nélkül · Janus Pannonius Múzeum, Pécs · MK: 1936/61 (201)

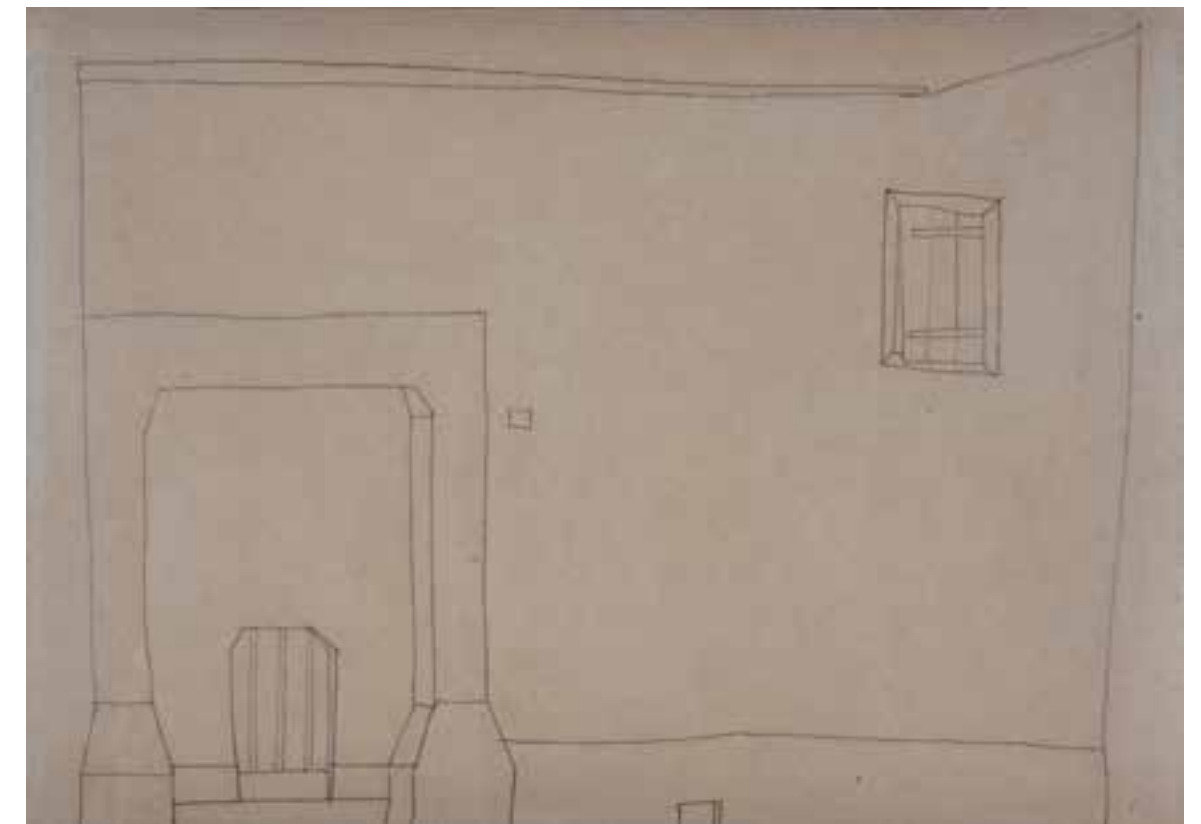
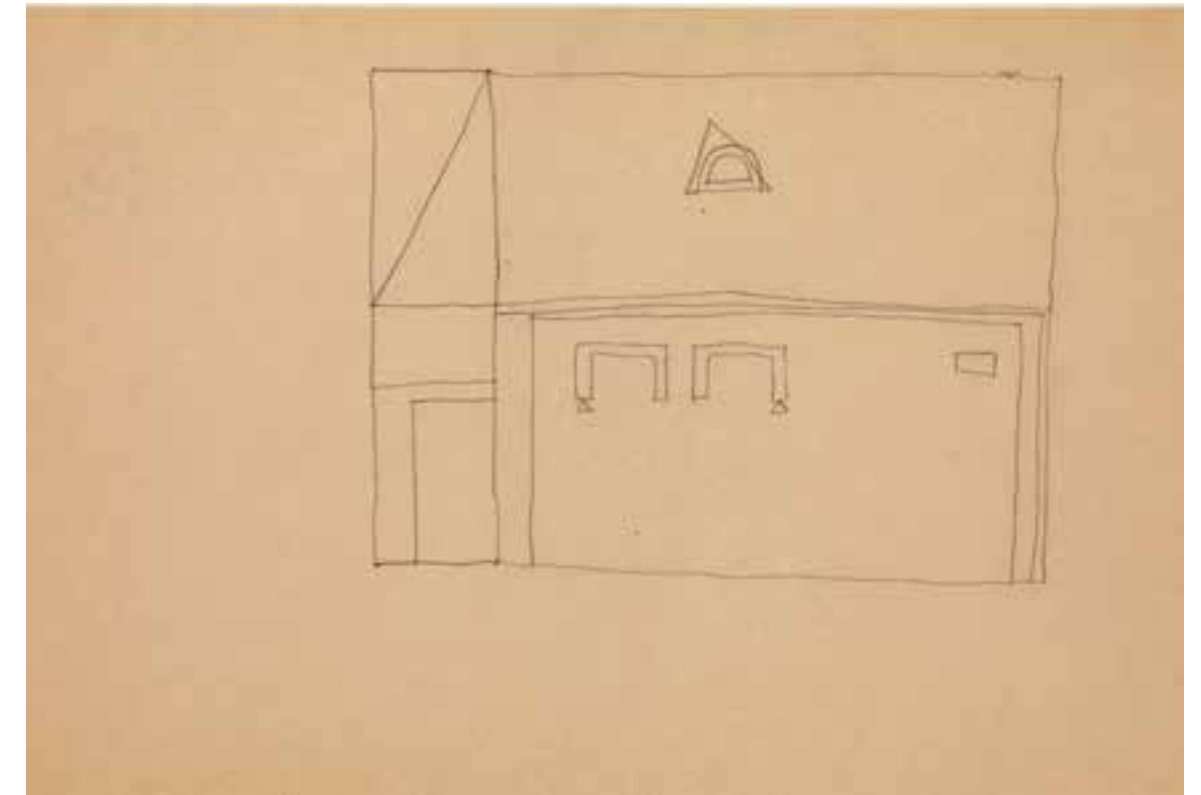
92. kép - Ház boltívvel (Házsor) · 1936 · ceruza, papír · 225·315 mm · jelzés nélkül · magántulajon · MK: 1936/93. (feltehetően)

93. kép - Változat a Fiala-házról · 1937 · ceruza, papír · 225·315 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/50.

94. kép - Ikon (Lednyikon) - 1936 - pasztell, papír - 560x415 mm - jelzés nélkül - Budapesti Történeli Múzeumn - Földrosi Képtár, Festészeti Gyűjtemény - MK: 1936/56. (XXIV)

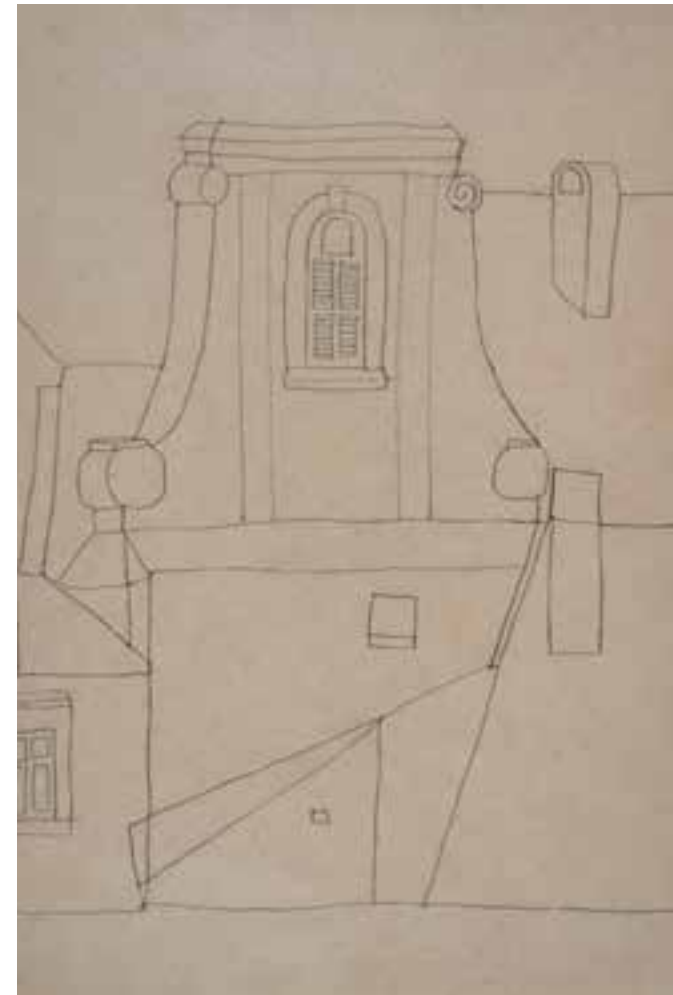
95. kép - Ház síkban - 1935 - papír, ceruza - 306x450 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1935/24. (76.)

96. kép - Fal kapuval és ablakkal - 1935 - ceruza, papír - 224x316 mm - jelzés nélkül - Antal-Lusztig-gyűjtemény - MK: 1935/9.

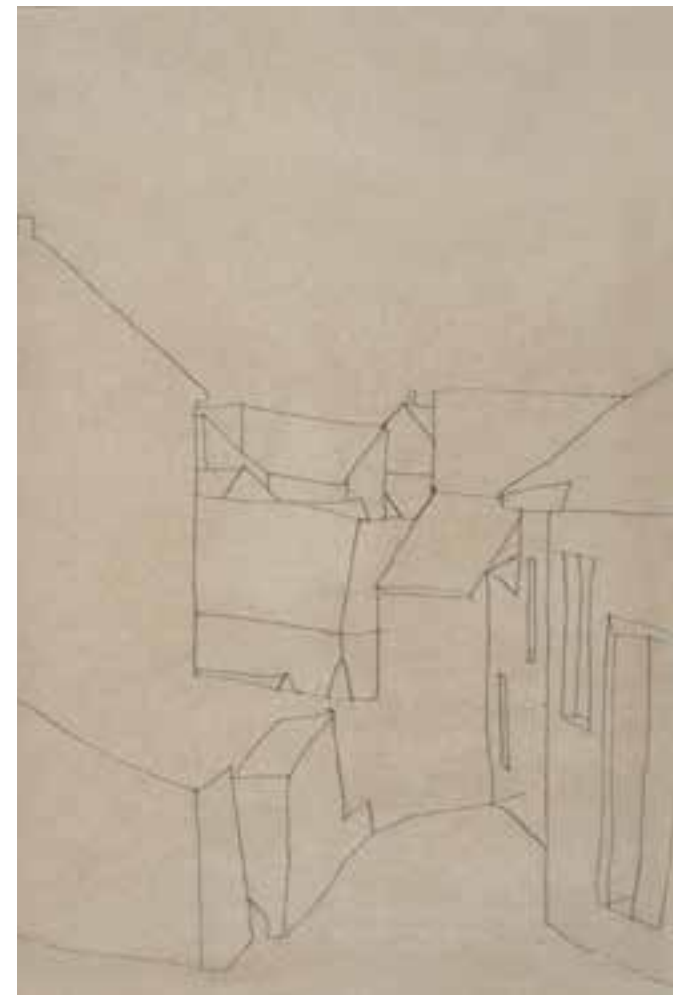
97. kép · Ezüst ikon · 1936 · tempera, ezüst festék, papír · 557×332 mm · jelzés nélkül · magán tulajdon · MK: 1936/39. (XXIII.)

98. kép · Csonka templom (háttoldal: Geometrikus kompozíció) · 1936 · ceruza, papír · 315×226 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: 1936/25.

99. kép · Kígyó utca · 1936 · ceruza, papír · 224×312 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: 1936/24.

100. kép · Vázlat a Belgrád-székesegyházról (az előző kép háttoldalán) · 1936 · ceruza, papír · 224×312 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: 1936/24.

101. kép · Fötéri templom tornya · 1936 · ceruza, papír · 450·310 mm
· hátoldalán jelezve jobbra fent: Vajda Lajos 1936 Szentendre
· Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: 1937/12.

102. kép · Ház mögött templom (a Sikátor templommal c. mű hátoldalán)
· 1935 · ceruza, papír · 313·224 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi
Centrum, Szentendre · MK: 1935/2. (129.)

103. kép · Ikonos díszkép · 1936 · pasztell, papír · 900·600 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1936/31. (XX)

104. kép - Sikátor templommal (hátdalón: Ház mögött templom) - 1935 - ceruza, papír - 313x224 mm - jelzés nélkül
- Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1935/2. (129.)

105. kép - Templom, fák, pontozott formák - 1934 - ceruza, papír - 313x448 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi
Centrum, Szentendre - MK: 1934/17. (24.)

106. kép - Pettységetett lombok házzal - 1936 körül - posztell, szén, papír - 265x335 mm - magán tulajdon
- MK: nem azonosítható

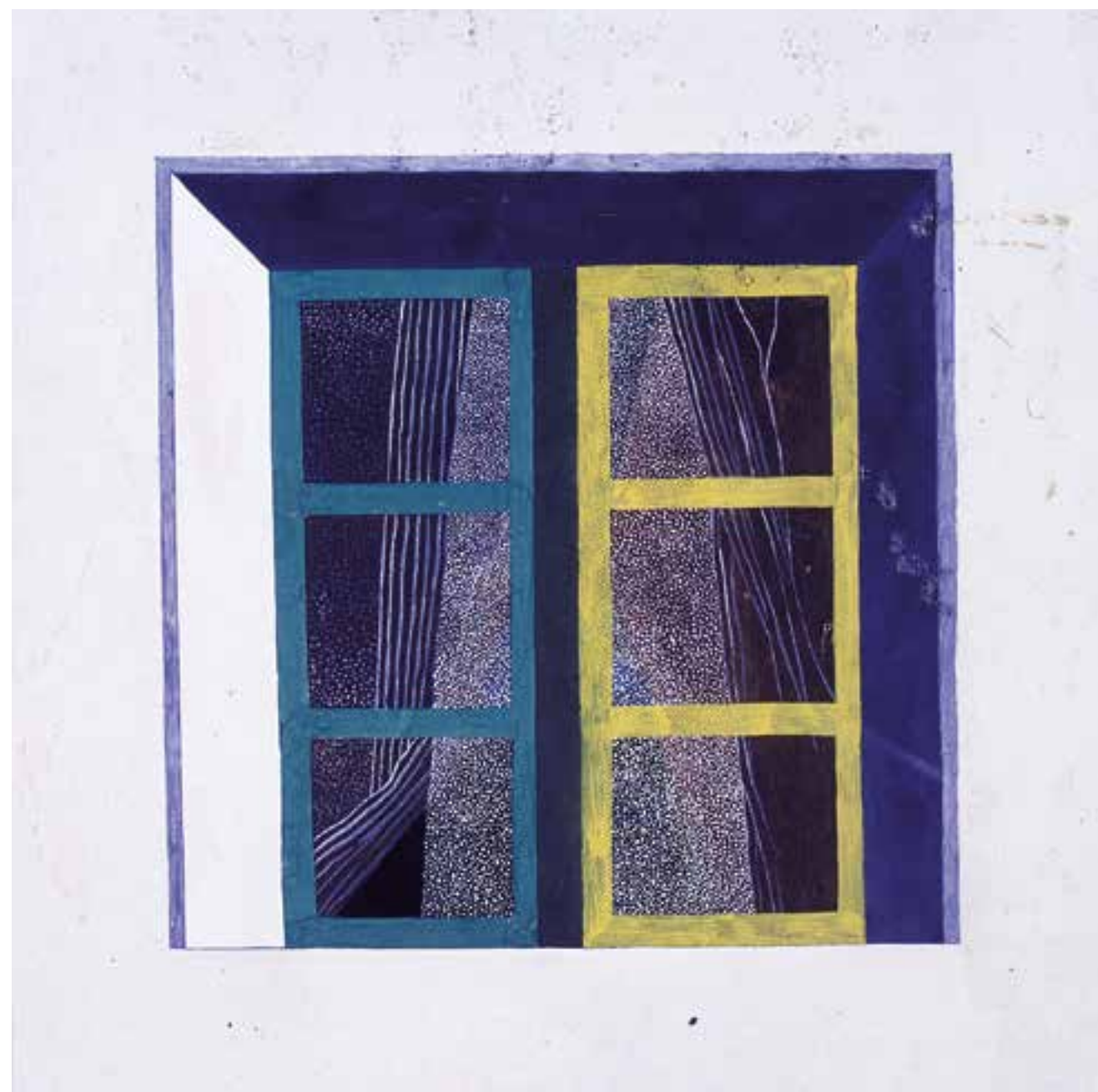

107. kép - Pettységetett ház - 1936 - olaj, papír - 445x500 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum,
Szentendre - MK: 1936/58. (V)

108. kép - Önarckép fülkében · 1936-1937 · ceruza, kallózs, papír · 220,95 mm · jelzés nélkül · Antal-Lusztig-gyűjtemény · MK: 1935/34.

109. kép - Szigetmonostori ablak · 1935 · tempera, karton · 480·500 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1935/10. (IX.)

Fordulat 1936 – 1937

„Valami új témakört keresek, építek ki magamban,
a dolgoknak a titkos, elvont lényegét akarom kibontani.
[...] Tegnapelőtt kezembe került egy román parasztasszony
fényképe, s amint nézegettem a képet (a fejét), egyszerre
csak kezdett bennem kialakulni egy új, egészen más kép.”
(VAJDA Lajos)

„próbálkozom azzal is, amivel eddig az orosz filmteoretikusok
foglalkoztak: hogy hogyan hat egy tárgy ha azt behelyezzük
egy más, »idegen« objektumba. Például van egy
szomorúfűzfa motívum (melyet az itteni temetőben levő
egyik sírkeresztről rajzoltam), és ezt vagy 12 különféle rajzon
keresztül kopíroztam, és az eredmény egészen érdekes,
mert mindenütt mást és mást fejez ki, mert mindig más tárgy
mellé másképpen van rárajzolva.”
(VAJDA Lajos)

1936 nyarától gyökeres fordulat következett Vajda művészetében. Mint aki a tanácstalanság, magába zárkózás és szakmai elbizonytalanodás után végre magára talált. Már nem illúzióiból kivetítve kereste „Szentendrét”, hanem magát a várost figyelte. Darabjaira szedte – dekonstruálta – és újra összerakta a környező valóságot. A korábban magányosan álló, magukba zárt és merev vonalmotívumok a montázstechnika nyomán egymásra vetülnek, megnyitják egymást és megmozdulnak. Néhol (*Háromrészes kép Madonnával*) talányos történeteket sejtethetünk – sejtet a művész –, vagy konkrét társas és baráti kapcsolatokat tükröznek a művek (*Barátok, Három fivér*). Máshol a környezetből ellesett embereket és jeleneteket látunk, és – ami újdonság – expresszivitás költözik a munkákba (*Vásár*). A korábban begyűjtött alapmotívumok – fűz, feszület, sírkőn talált madonna, bárány, kikötői pózna stb. – még a helyét kereső ember kapcsolódását segítették az otthonnak kívánt világhoz. Ugyanezen motívumok mozgatása, egymásra kopírozása, csoportosítása és újracsoportosítása viszont már a művész érzelmi önállósulását és intellektuális kívülállását – a kívülről-felülről való rátekintést – mutatja. A korábbi egyszerű vonalrajzoknál – és persze a még korábbi tónusos képeknél – sokkal hűvösebbek ezek a montázsok. Ekkor már nem egy otthonnak vágyott világ tartozékait, hanem a képzőművészeti feladatainak megoldását szolgáló témát látta az őt körülvevő tárgyokban. A fennmaradt levelezésből ítélve ebben az időszakban sok olaj-vászon művet is készített, és éppen ezek veszték el (valamint az egy évvel korábbi „ikonos” képek egy része) nem sokkal Vajda halála után.

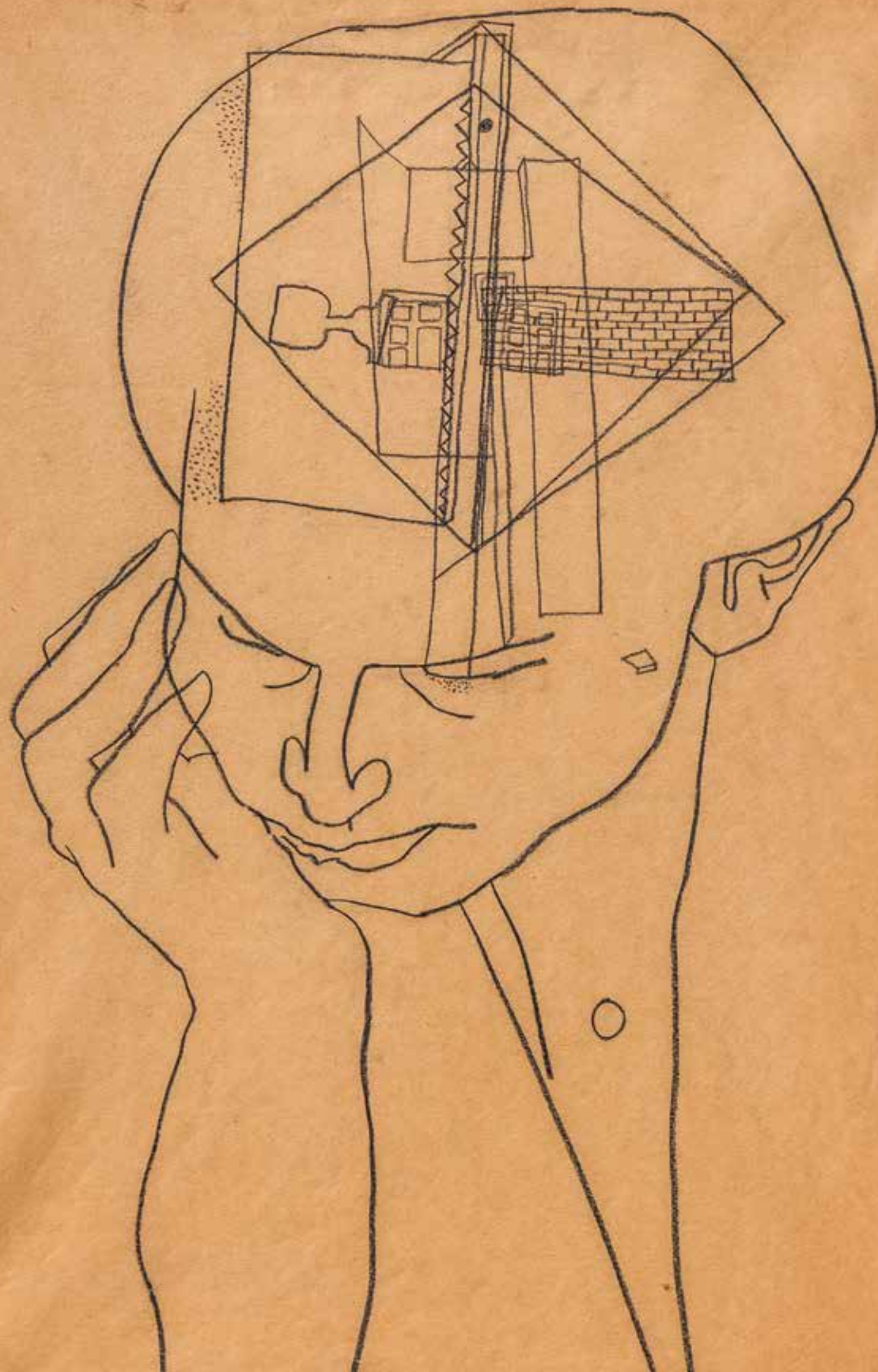

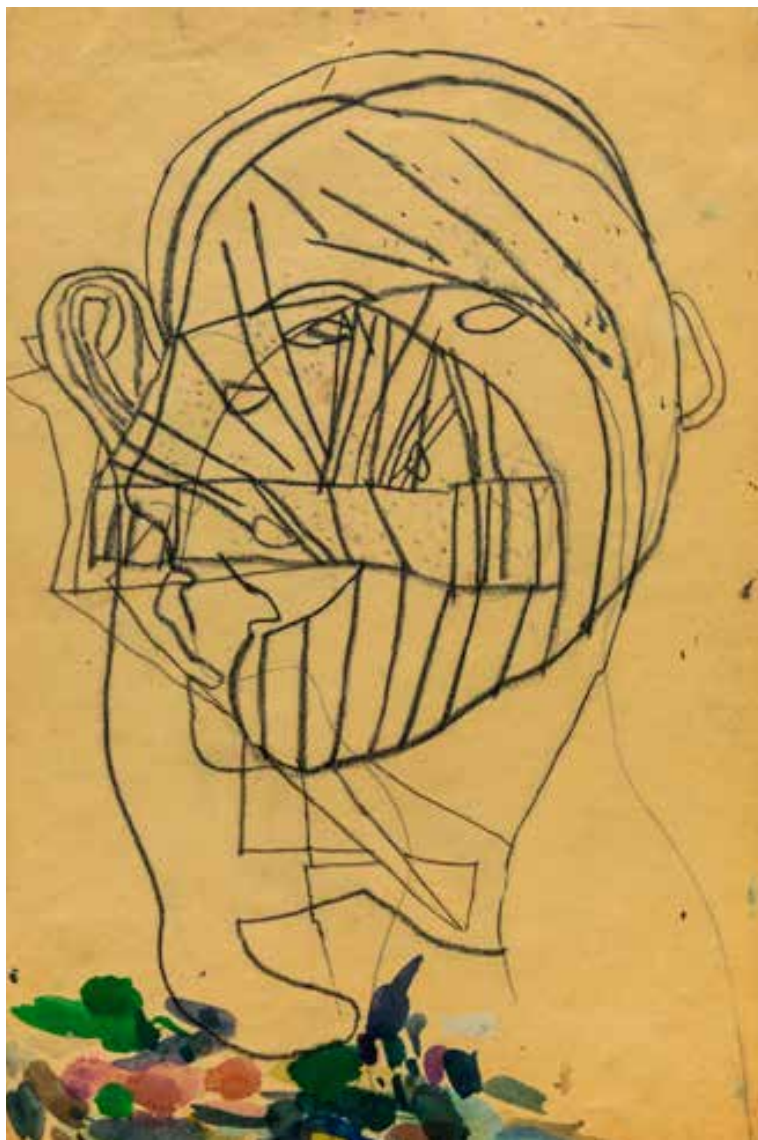
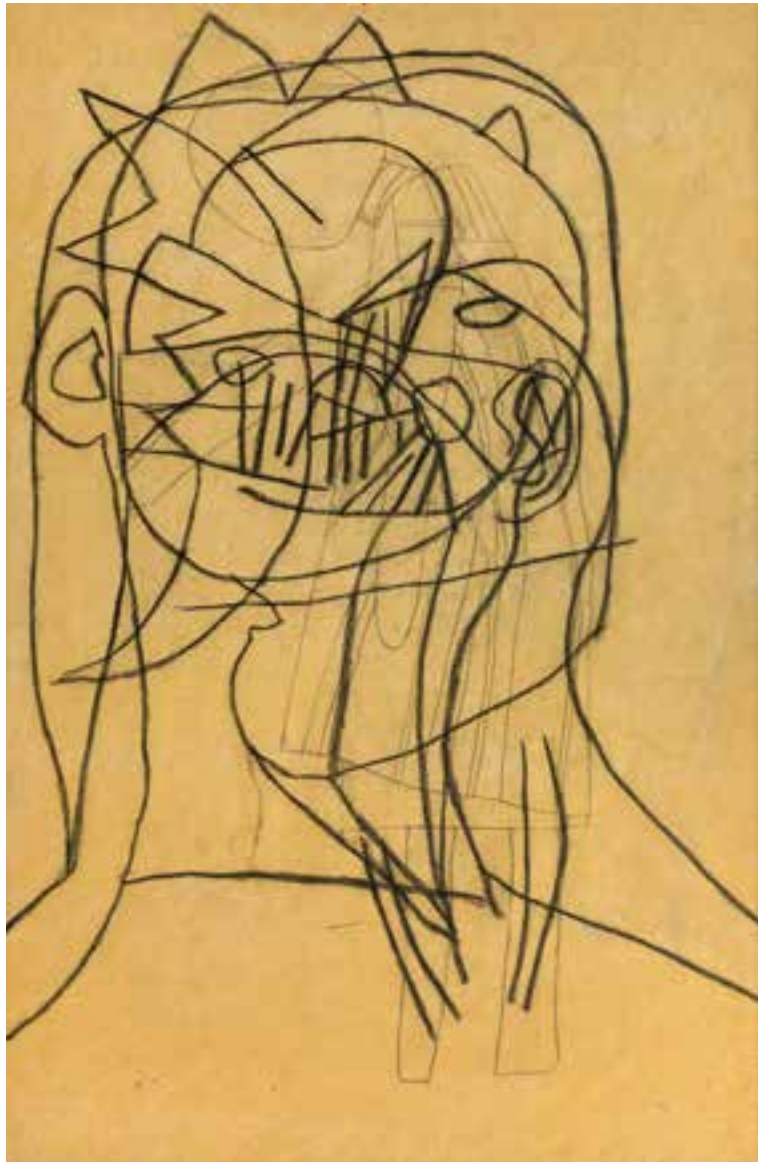
110. kép · Barátok · 1937 · szén, papír · 620·460 mm · jelzés nélkül
· magántulajdon · MK: 1937/3. (184.)

111. kép · Kettős arckép házzal (Fej házzal) · 1937 · szén, papír
· 600·440 mm · jelzés nélkül · Janus Pannonius Múzeum,
Pécs · MK: 1937/59. (186.)

112. kép · Tenyerébe hajló fej fűrészmintával · 1937 · szén, papír · 630·440 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/83. (182)

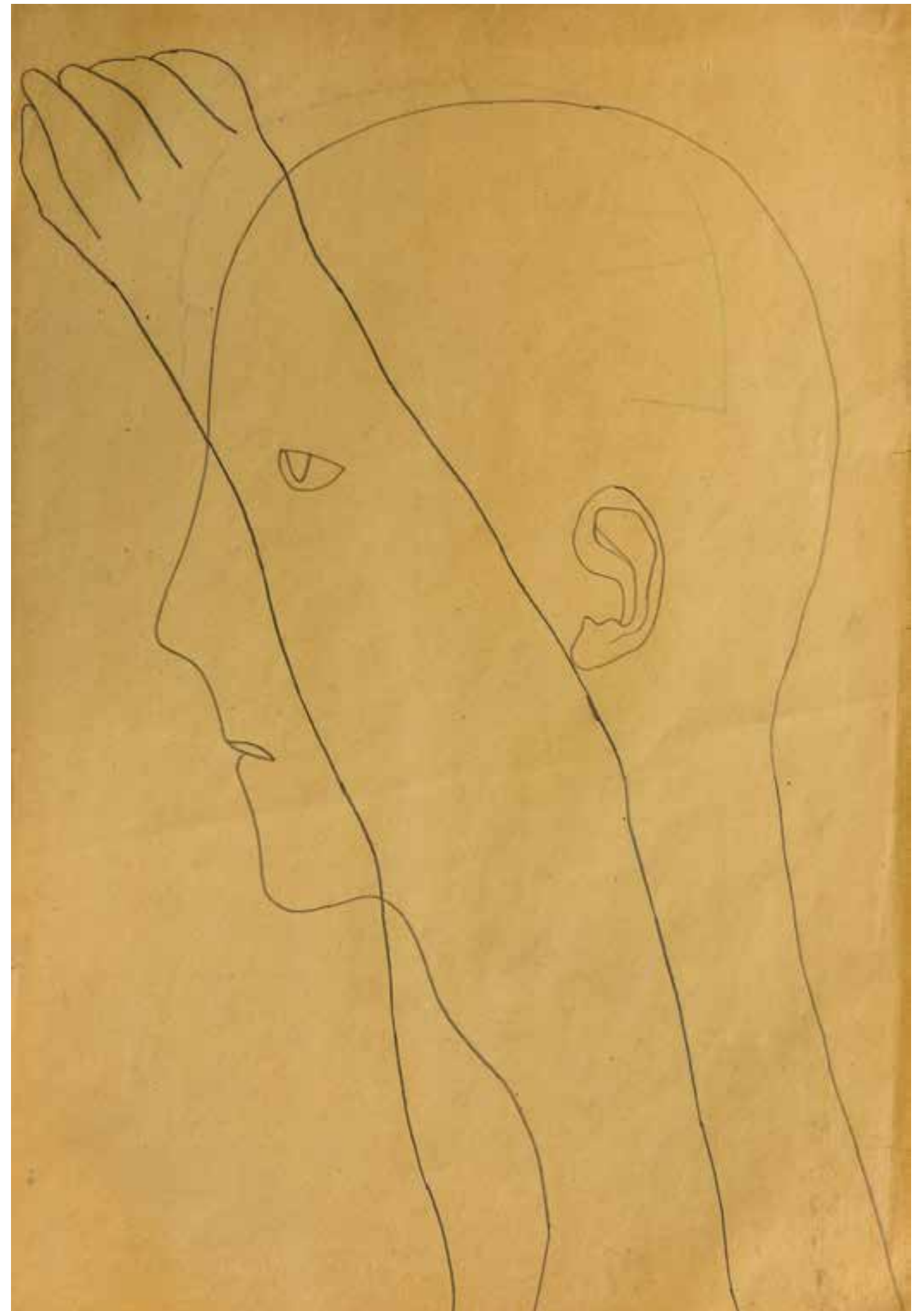

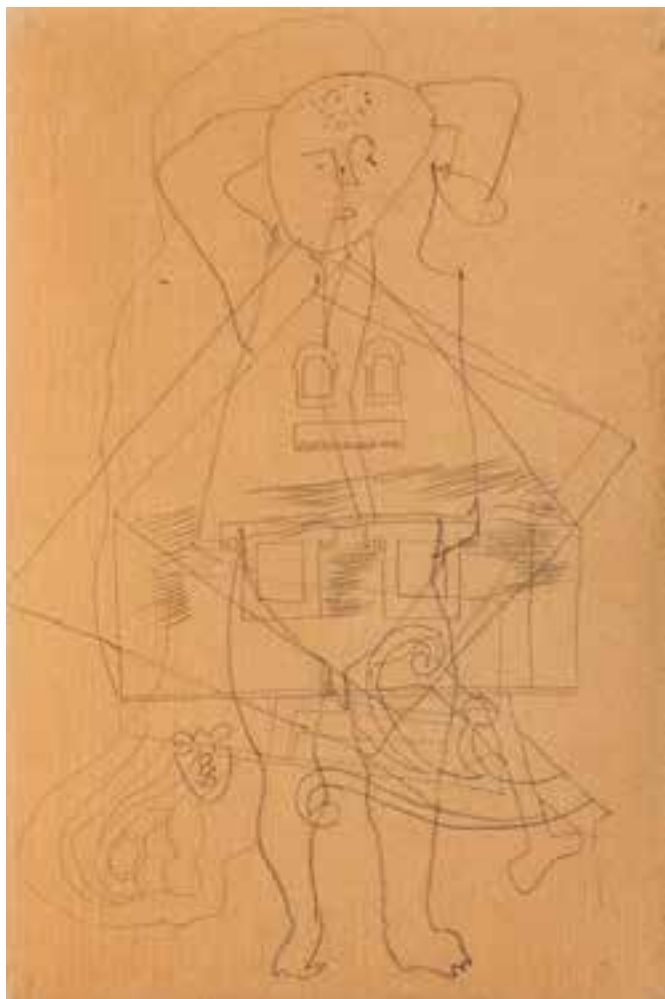
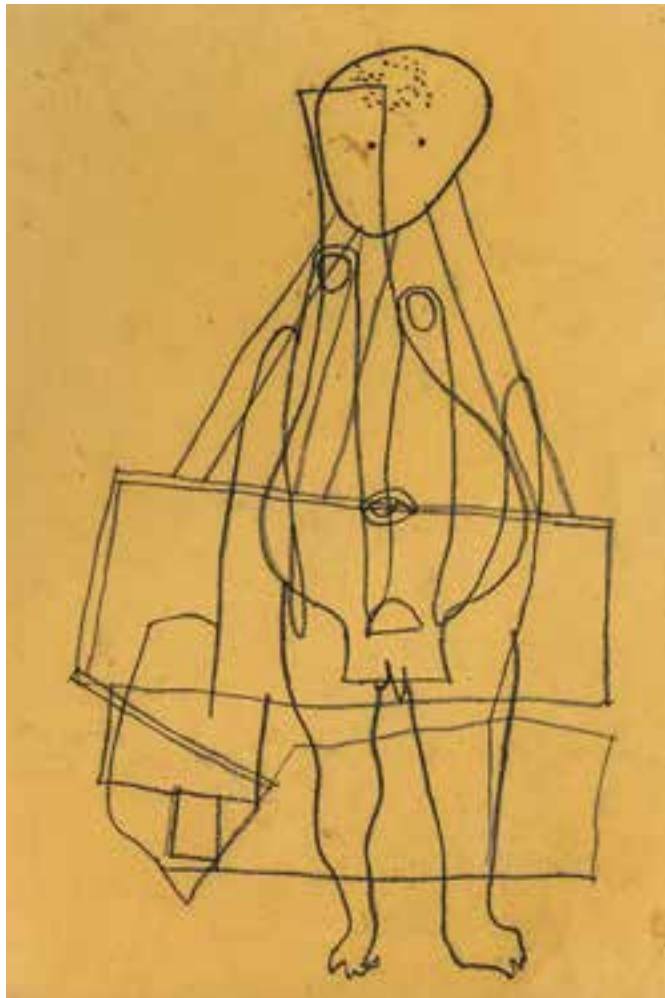
113. kép · Arcok (hátdalón: Fiúfej) · 1937 · ceruza, szén, papír
· 474×313 mm · jelzés nélkül · A. Gyűjtemény
· MK: 1937/6. (242.)

114. kép · Arcok báránnyal (hátdalón: Bárány) · 1937
· akvarell, szén, ceruza, papír · 475×314 mm
· jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/5. (243.)

115. kép · Fiúfej felemelt karral · 1937 · ceruza, papír · 470×310 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/101.

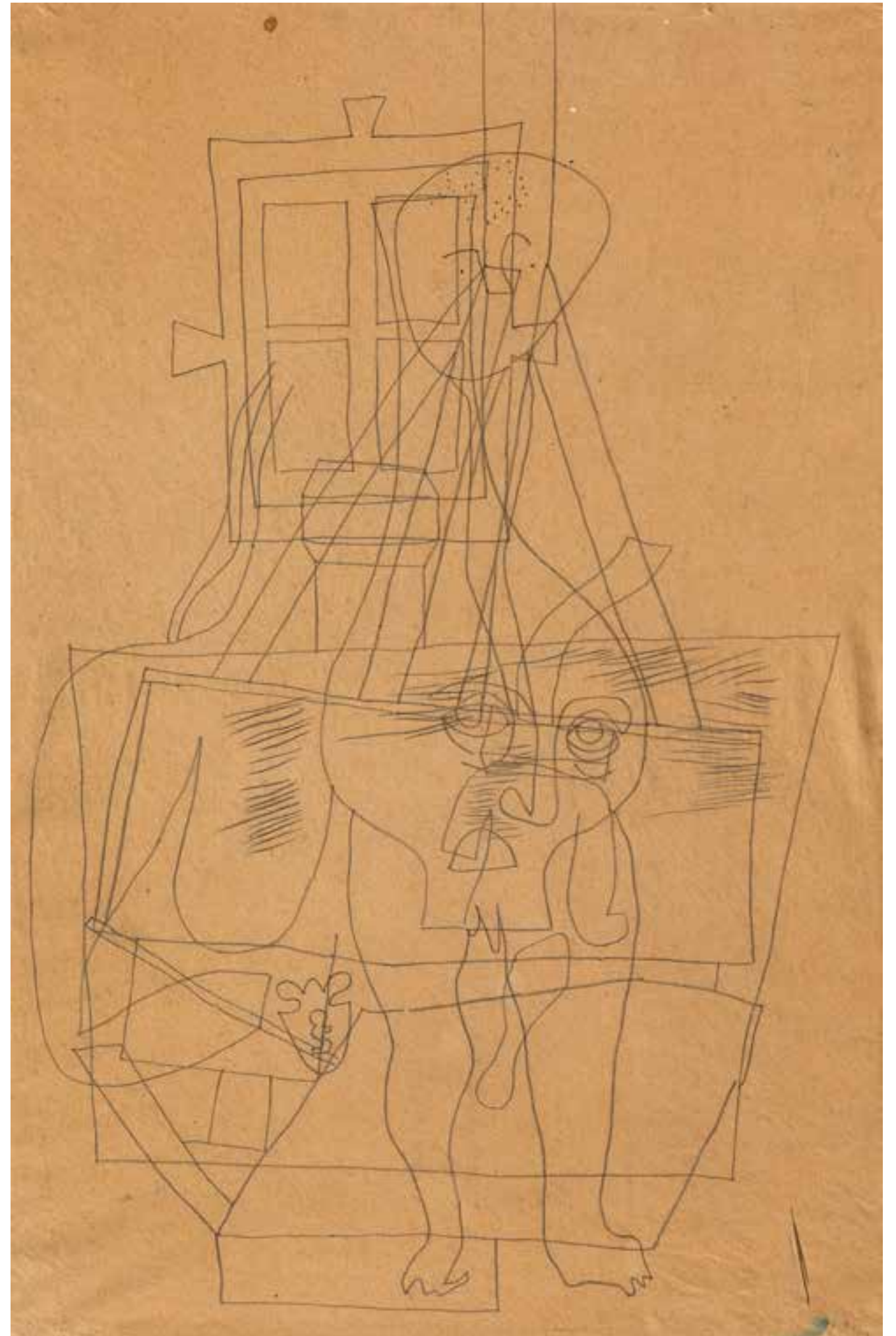

116. kép · Lámpaember kézzel · 1937 · ceruza, papír · 475×315 mm
· jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/94. (157.)

117. kép · Lámpaember házzal · 1937 · ceruza, papír · 445×310 mm
· jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/93. (155.)

118. kép · Lámpaember ablakkal · 1937 · ceruza, papír · 465×305 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/92. (156.)

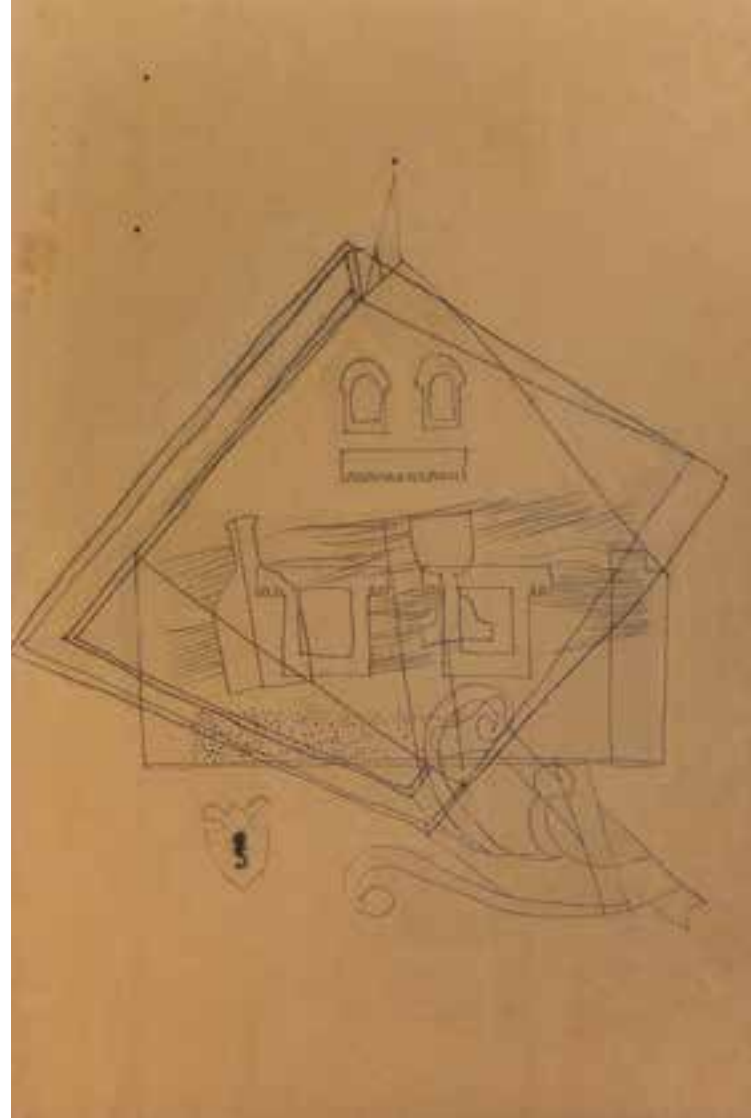
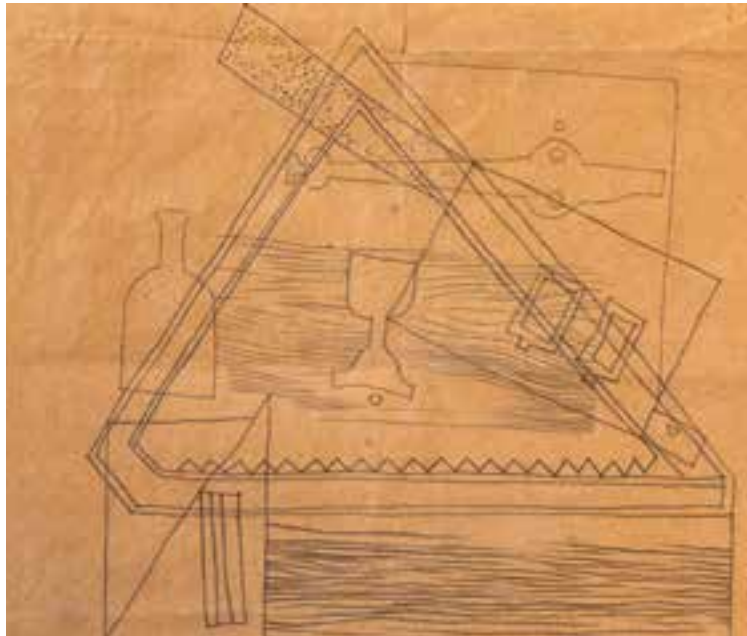

119. kép · Ház kehellyel · 1937 körül · tus, papír · 200·270 mm
· jelzés nélkül · Fekete Mihály gyűjteménye
· MK: nem azonosítható

120. kép · Architektúra csendélettel · 1937 · ceruza, papír
· 430·290 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/100.

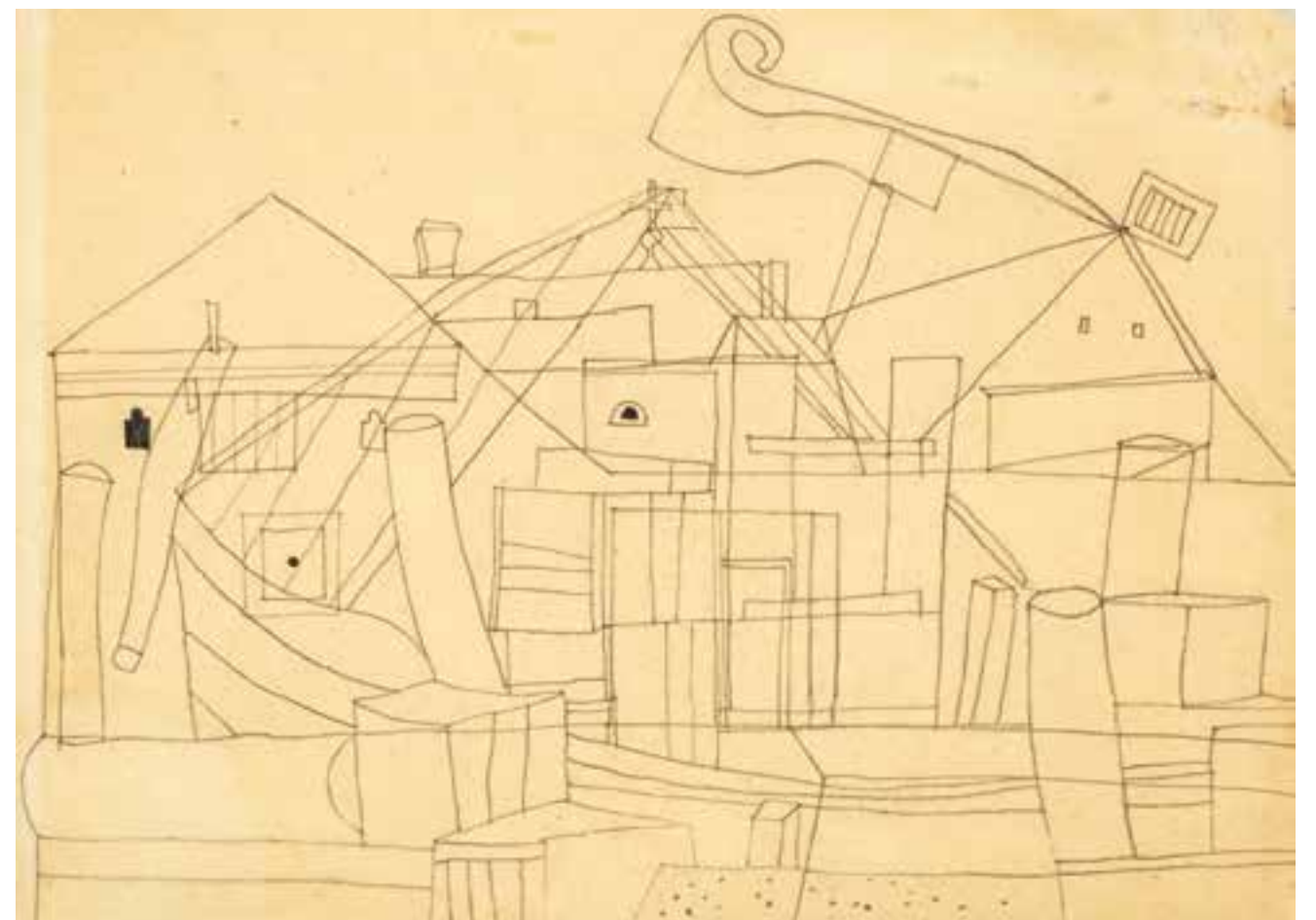
121. kép · Szentendrei házak · 1936 · ceruza, akvarell, montázs, papír
· 270·425 mm · jelzés nélkül · Budapesti Történeli Múzeum
· Fővárosi Képtár, Levendel-gyűjtemény letét · MK: 1936/60.

122. kép · Szentendrei udvarok · 1937 · ceruza, papír · 220·310 mm · jelzés nélkül · magántulajdon
· MK: nem azonosítható

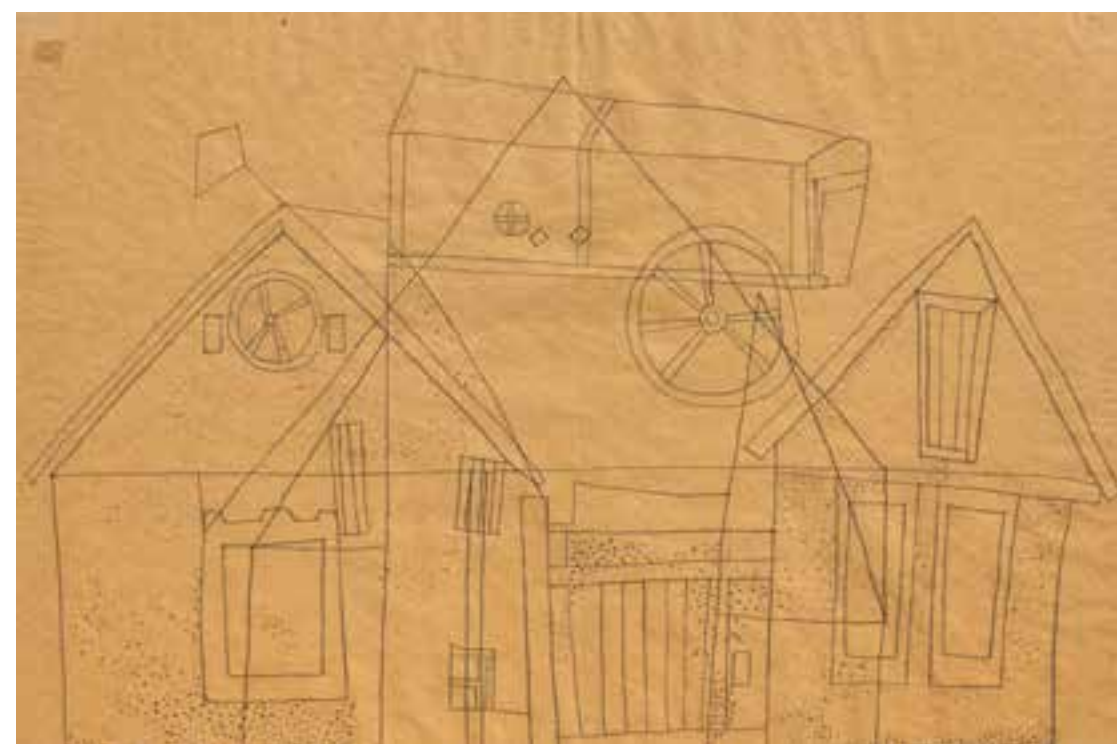
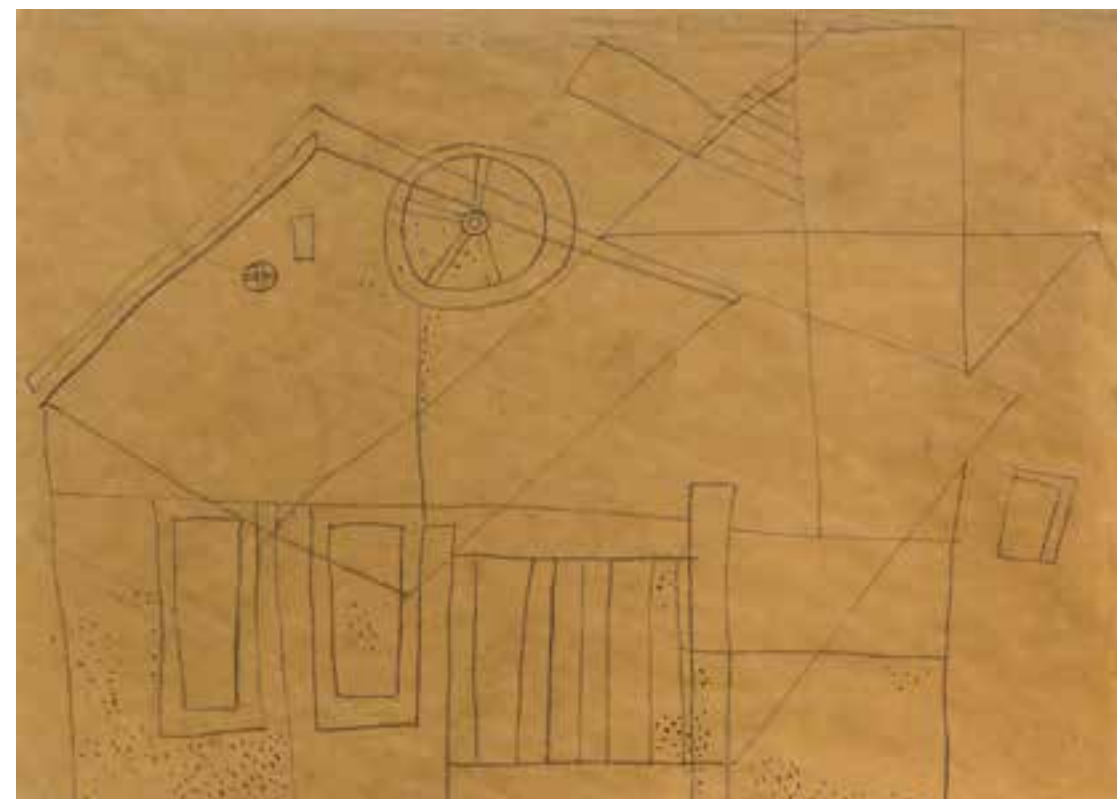
123. kép · Házak hajóval (hajórom); hirtoldalak; Csendélet kosárral · 1936 · ceruza, papír
· 233·305 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1936/52.
és 1936/62. (ISO) A két tétel feltehetően ugyanarra a műre vonatkozik.

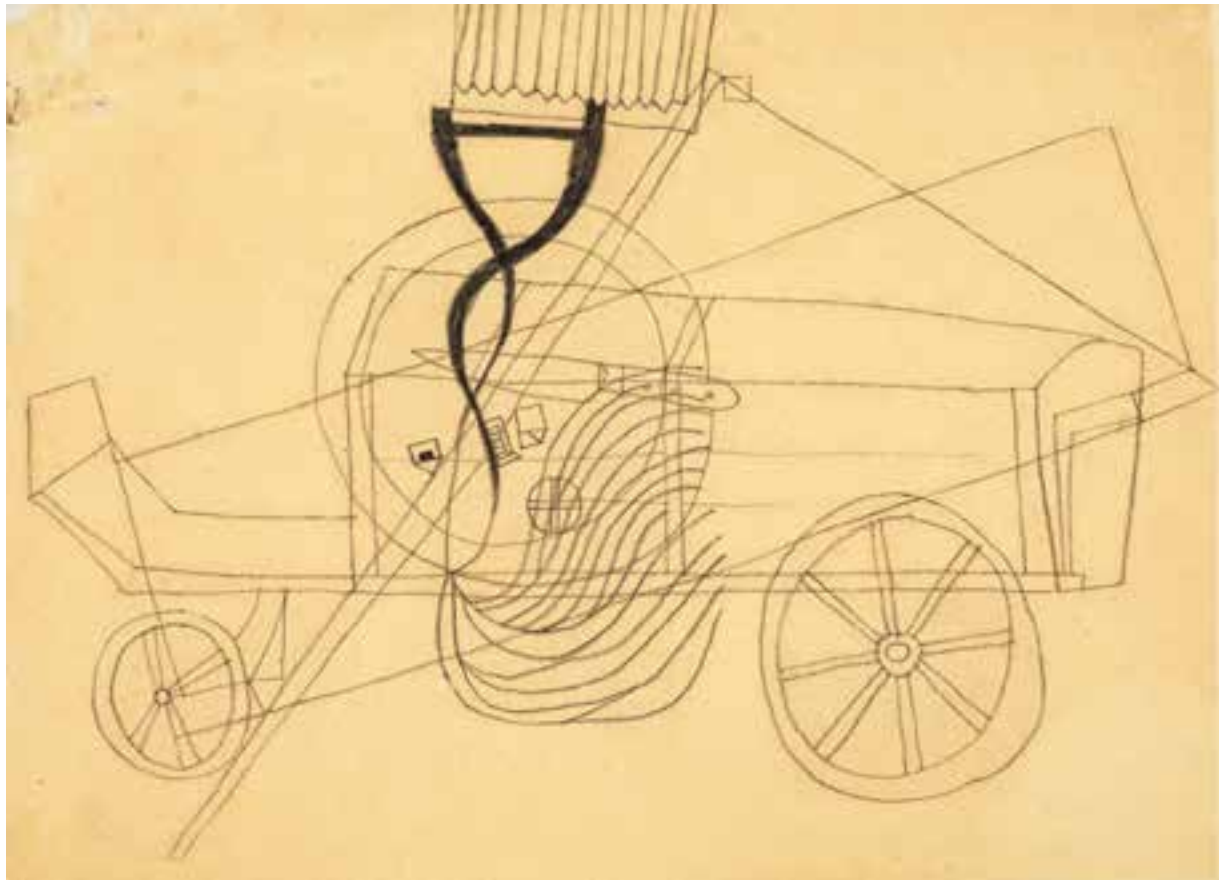
124. kép - Lebegő házak - 1937 - tempera, papír - 320x460 mm - jelzés nélkül - Ferenc Tibor tulajdona - MK: 1937/91 (94.)

125. kép - Ház keréssel - 1936 körül - ceruza, papír - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: nem azonosítható

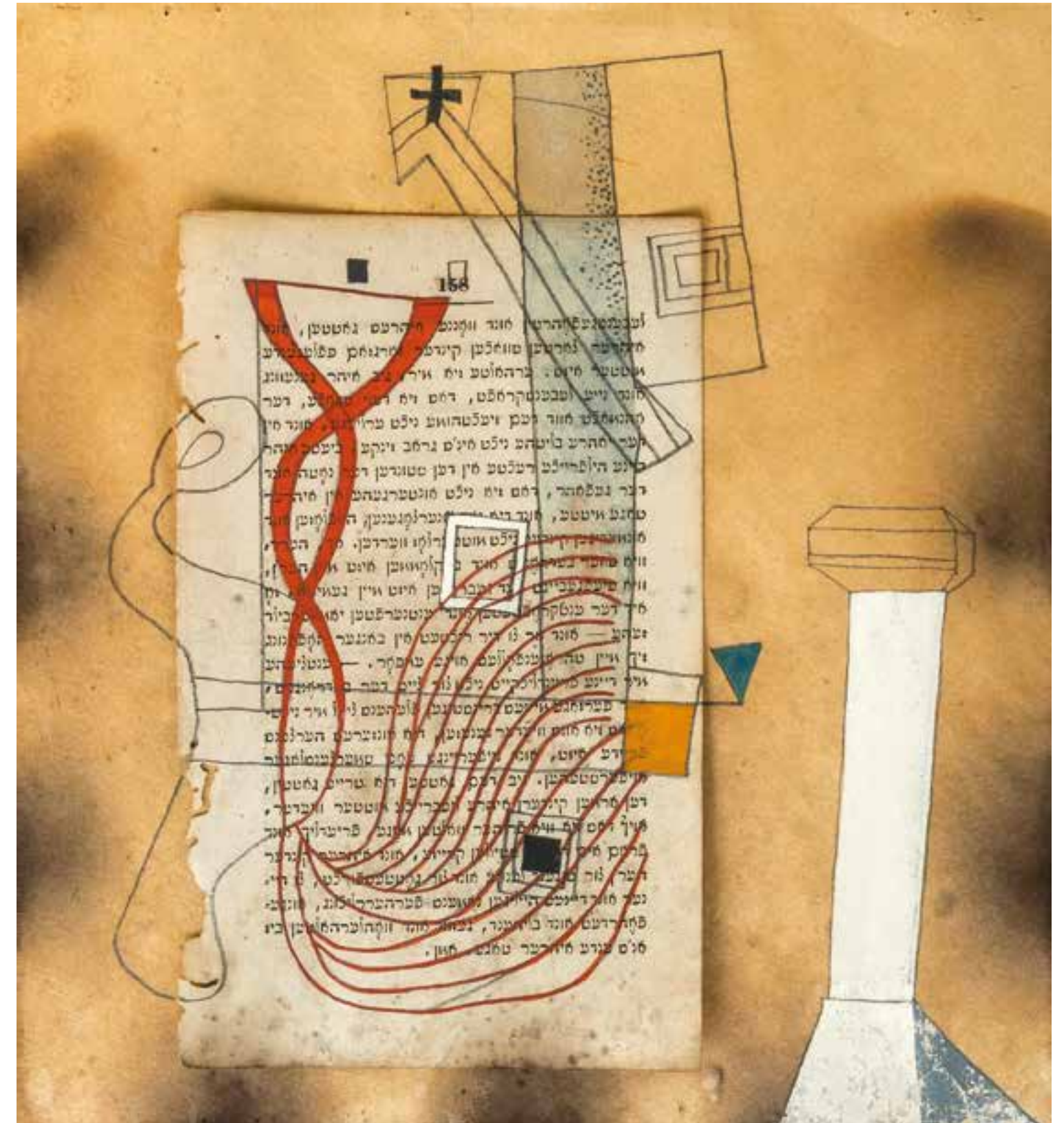
126. kép - Két ház koporsóval - 1936 - ceruza, papír - 315x475 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1936/79.

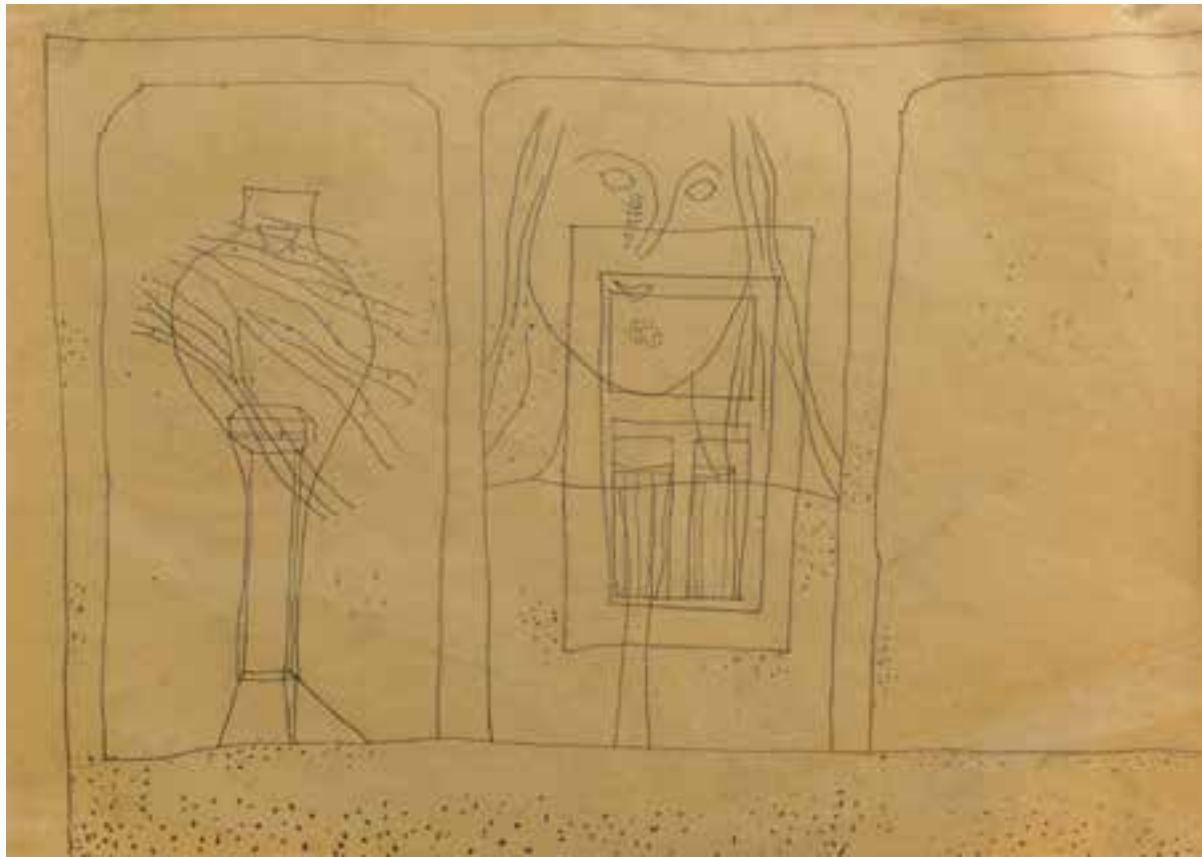
127. kép - Csendélet kocsival · hátoldalán: Házak hajóval (Fűzfa koporsóval, kerekkel; hátoldalán: Hajóorom) · 1936 · ceruza, papír · 233×305 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1936/52. és 1936/62. (150.) a két tétel feltehetően ugyanarra a műre vonatkozik

128. kép · Kollázsos feszület fűzfával; hátoldalon: Sírplasztika (Álló női alak köedényvel) · 1937 · ceruza, kollázs, papír · 315×270 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/41. (153. és 225.)

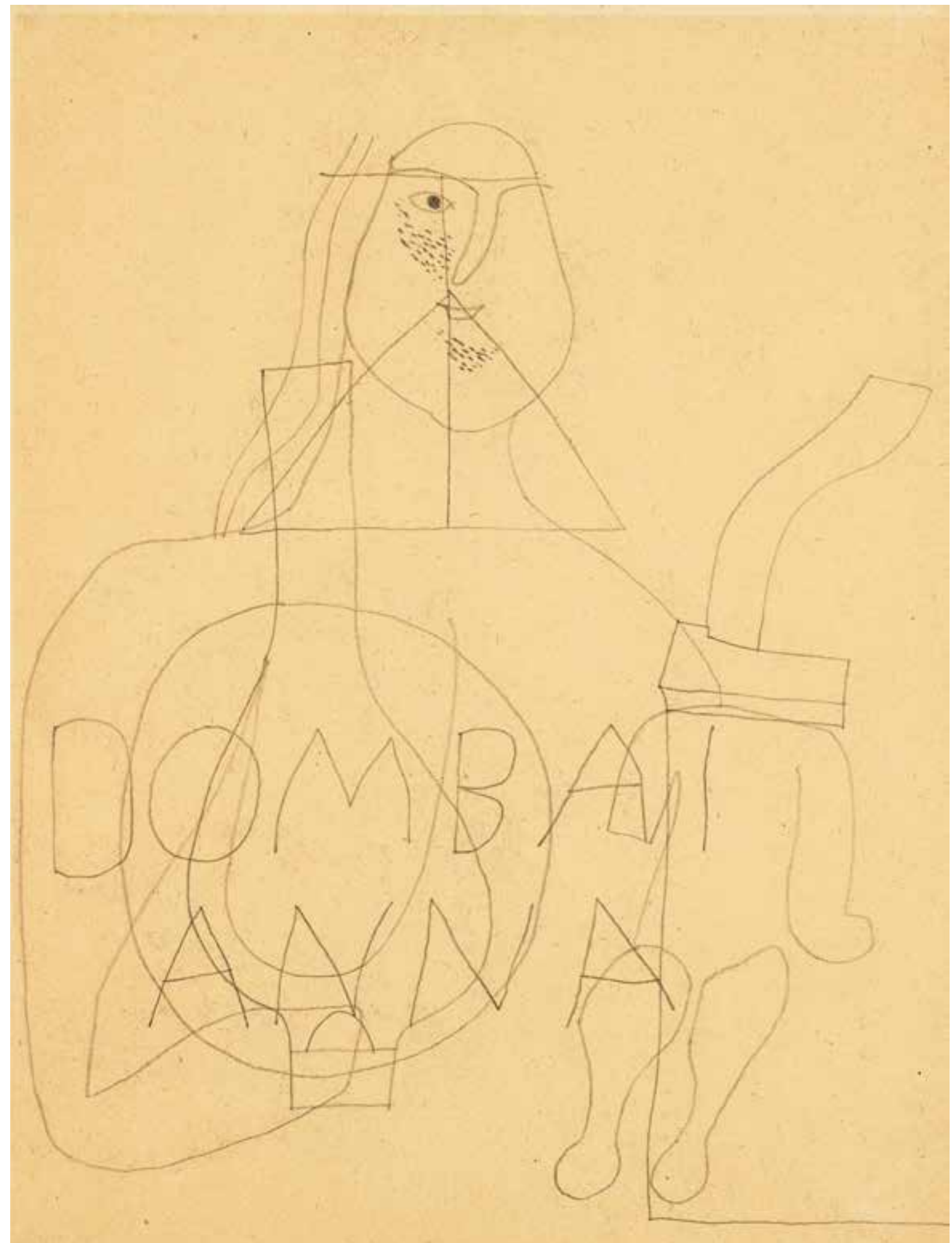
129. kép · Könyvlap szomorúfüzzel · 1937 · tempera, kollázs, papír · 220×200 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/85. (154.)

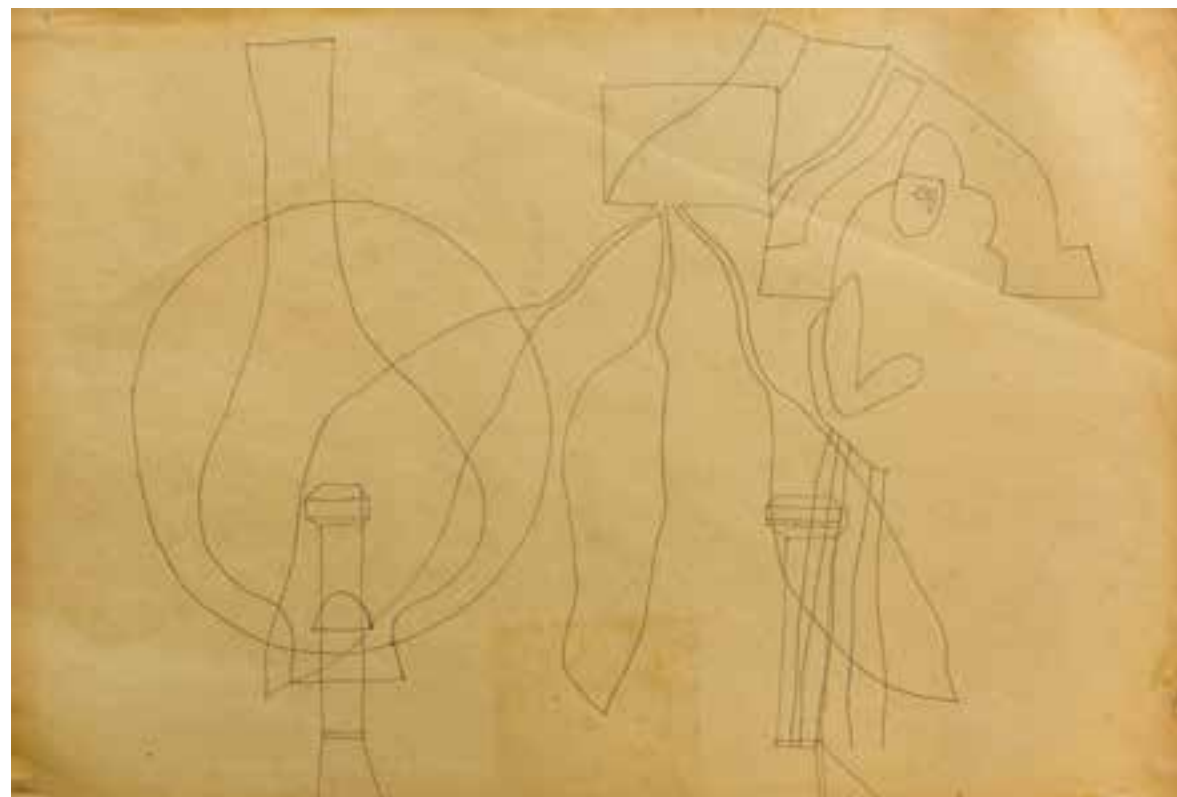
130. kép · Hámrészes kép Madonnával · 1937 · ceruza, papír · 445·310 mm · jelzés nélkül
· magántulajdon · MK: 1937/95. (168.)

131. kép · Dombai Anna (variáció) · 1937 · ceruza, papír · 235·225 mm · jelzés nélkül
· Fehér Gyűjtemény · MK: nem azonosítható

132. kép · Madonna szobor Dombai Anna nevével · 1937 · ceruza, papír · 310·235 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/49 (166)

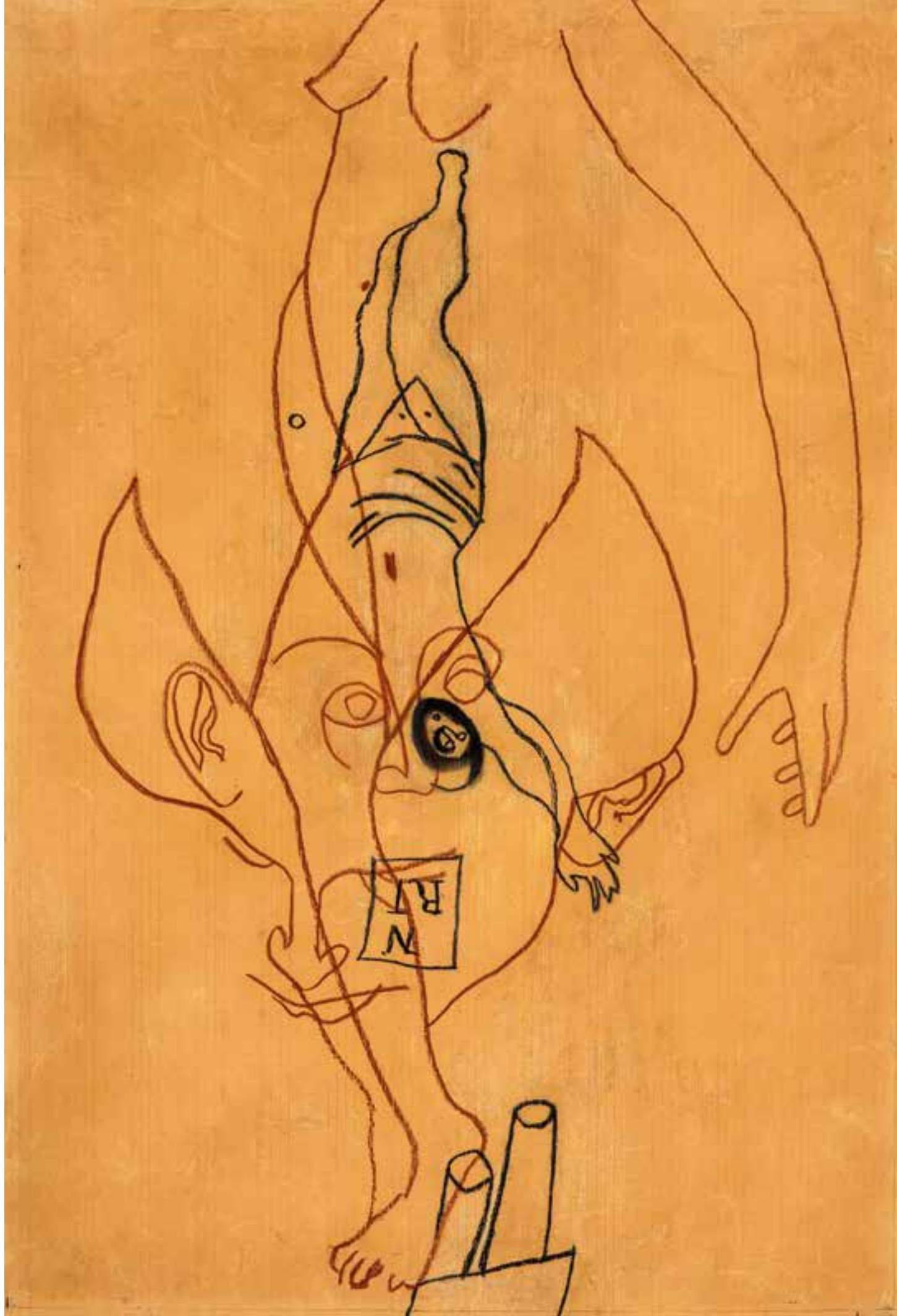
133. kép · Két változat a Madonna-szoborról (hátoldalon: Madonna szobor feje) · 1937 · ceruza, papír · 312×473 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/48. (164. és 167.)

134. kép · Lámpa, oszlopok, levelek · 1937 · ceruza, papír · 315×475 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/96.

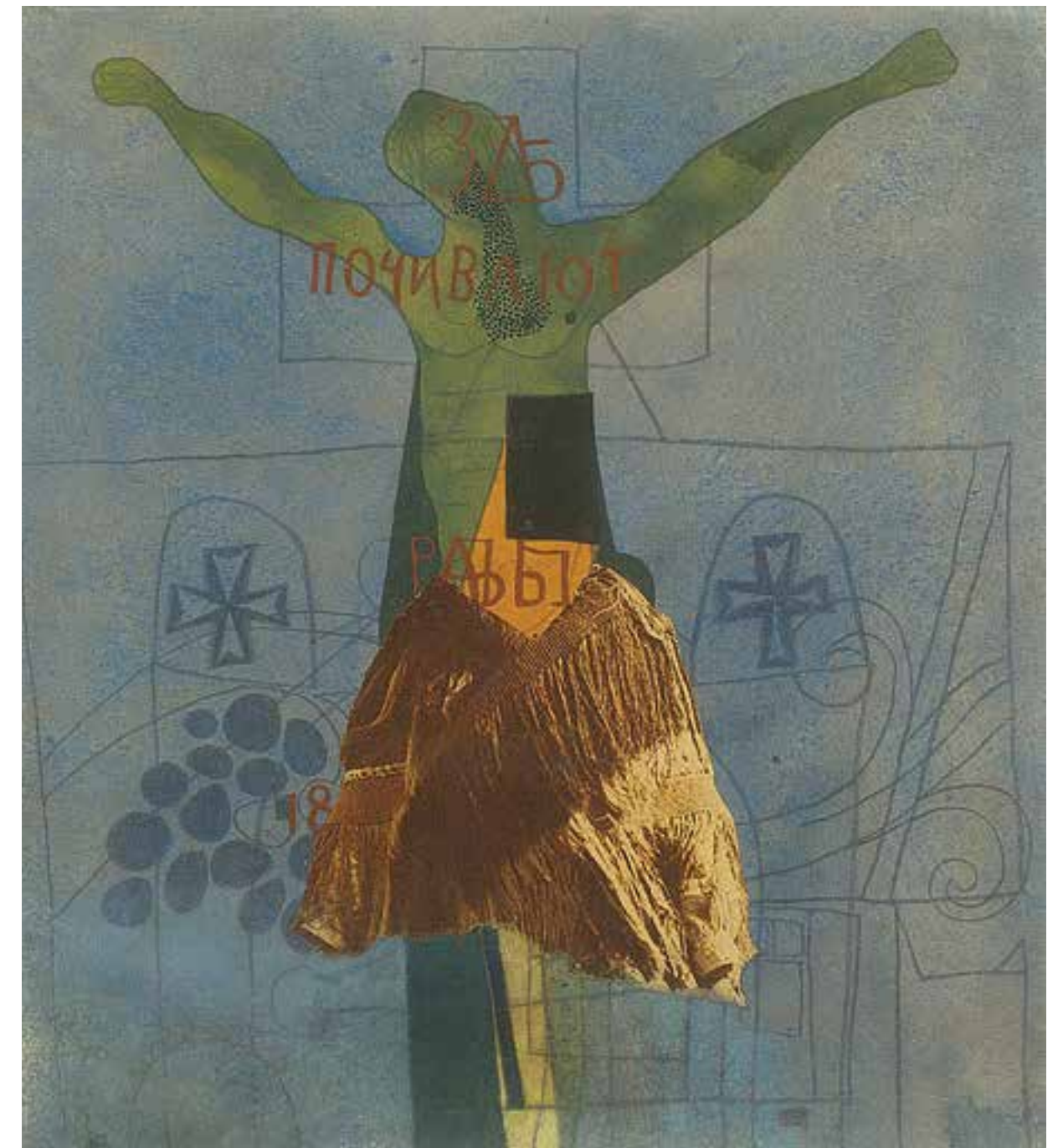

135. kép · Építészeti motívumok kisdéd torzóval · 1937 · tempera, papír · 340×460 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/89. (171.) és 1937/71.

136. kép · Rózsamontáza fekete orcu Krisztus oldkál · 1937 · szén, vörös kréta, papír · 768-528 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1937/56. (XII.)

137. kép · Kollázs feszülettel · 1937 · tempera, fotókollázs, papír · 315-305 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1937/84. (147.)

138. kép · Három fivér · 1936 · olaj, karton · 63*77,2 cm · jelzés nélkül
· Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1936/26. (XVII.)

139. kép · A Vajda testvérek, Valjevo, 1922

140. kép · Vásár · 1936 · olaj, karton · 61*76 cm · jelzés nélkül
· Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1936/46. (VII.)

141. kép · az előző kép hátoldala

Idő és mozdulat

1938 – 1939

„az élet [...] állandóan új és új kérdéseket ad fel, melyeket nekünk magunknak kell megoldani.

Nem lenne belőlünk, kedvesem semmi sem,

ha az élet nagy kérdései felett könnyű kézlegyintéssel napirendre térnénk, mint oly sokan. Igen, mi más fából vagyunk faragva, mint az átlag...”

(VAJDA Lajos)

A valóság – „Szentendre” – dekonstrukciója nyomán Vajda mindinkább elszakadt Szentendrétől, a tárgyi környezettől és a közvetlenül láthatótól. A nagyon gyorsan – egy éven belül – lezajlott változásnak biztosan köze volt a történelemhez, a korszakhoz, az illúziók és remények meghiúsulásához. A szovjet kísérlettől már senki, így Vajda sem várhatta a társadalmak közösségi megújítását, és Szentendre sem ígért többé befogadó, otthonos otthont. Egyáltalán: mind barátságtalanabbá vált a világ. Mindennek ellenére vagy talán következményeként, művészete különleges dinamizmust és drámaiságot nyert. Az 1938-ban bekövetkezett újabb hirtelen fordulattal Vajda érzékenyen követte az egyén számára beláthatatlan, általa nem befolyásolható, sőt vele szembe forduló erők felbukkanásának előérzetét. A kozmikus összefüggéseket (*Óriás tájmaszk, Maszk holddal*), a mítosz világát (*Szörny kép térben, Indián csónak*), a történelmi időt (*Őshegy, Barlang sír*) szólítják meg a képek, s ezekkel szemben keresi helyét a kérdező: a művész.

Az új tartalom új – az absztrakció és az expresszív mozdulatok felé haladó – formákat követelt. A „maszkokban” a párizsi etnográfiai gyűjteményekben szerzett évekkel korábbi tapasztalatok bukkantak a felszínre. A törzsi művészet lényegre törő formai megoldásai, a létezés végső összefüggéseinek megközelítése és a belőle áradó primitív vitalitás jó ideje az európai művészet forrása volt már, és hatása – emléke – ekkor Vajdát is magával ragadta. Ugyanezt a hatást folytatta és fejlesztette tovább a mítoszok világát idéző imaginárius tájak és lények képcsoportjában (*Lebegő figura narancs holdsarlóval, Sárkány*). S az embertől független és számára kietlen időfolyam megjelenítésébe vezette be Vajda az alkotó művész jelenlétét hangsúlyozó vonalgesztusokat. A vonal, a vonalkák és vonalkötegek ekkor már nem a korábbi szentendrei rajzok tárgyakat határoló zárt kontúrjai voltak, hanem a művet éppen készítő művész gondolatainak helyben születését és terjeszkedését, az indulatok kifejezését, a mozdulatok spontaneitását közvetítették. Vajda ezzel Európában magányosnak számító útra indult. Hozzá hasonlóan az óceán túlpartján tapasztalni majd, a születőben lévő amerikai absztrakt expresszionizmus művészeinél.

142. kép - Bohócos - 1938 - pasztell, tus, papír - 440x310 mm - jelzés nélkül
- magántulajdon - MK: 1938/53. (195.)

143. kép - Zöld bohócmaszk - 1938 - pasztell, papír - 430x305 mm - jelzés nélkül
- Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1938/50. (XXXIII.)

144. kép - Ferde mosolyú arc - 1938 - pasztell, papír - 490x370 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1938/58. (240.)

145. kép · Szürke sokszemű maszk · 1938 · pasztell, papír · 425×325 mm
· jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1938/25. (XXXIV.)

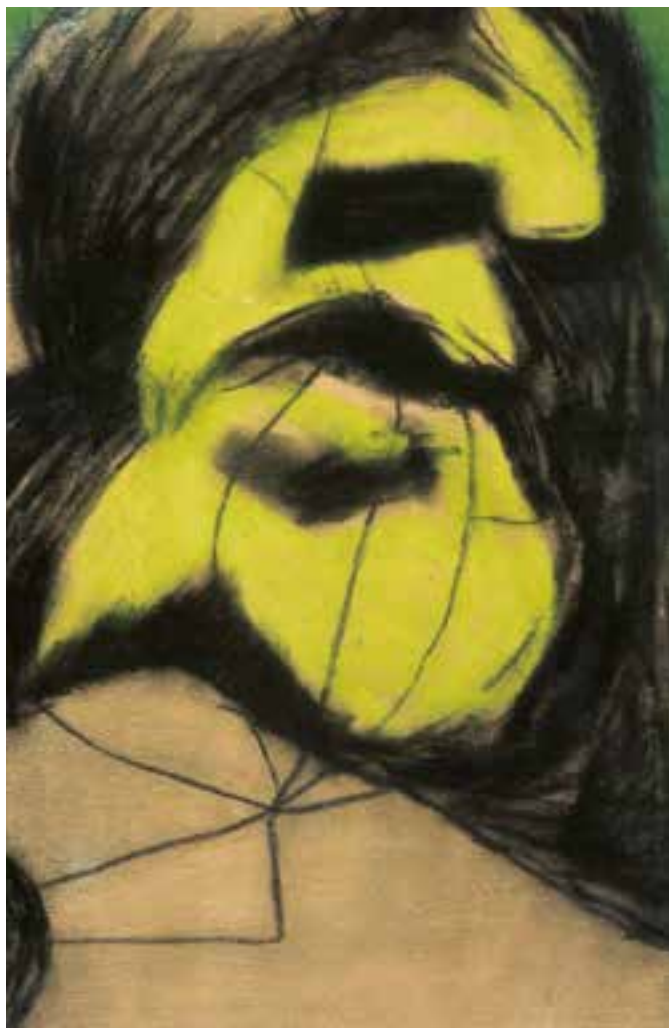

146. kép · Szivárvány maszk · 1938 · pasztell, papír · 460×325 mm
· jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
· MK: 1938/22. (XXXVII.)

147. kép · Barna rácsos maszk · 1938 · szén, pasztell, papír · 442×300 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
· MK: 1938/47. (244.)

148. kép - *Madonna gyermekkel* - 1938 - szén, papír - 470×300 mm - jelzés nélkül
· Zimányi László és Felesége gyűjteménye - MK: 1938/68. (241.)

149. kép - *Zöld maszk* - 1938 - pasztell, papír - 500×400 mm - jelzés nélkül
· Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár - MK: 1938/23.

150. kép - *Profilmask két szemmel*, 1938 - pasztell, gouache, tus, papír - 354×315 mm - jelzés nélkül - The Salgo Trust For Education, New York, USA
· MK: 1938/59. (XXXIX.)

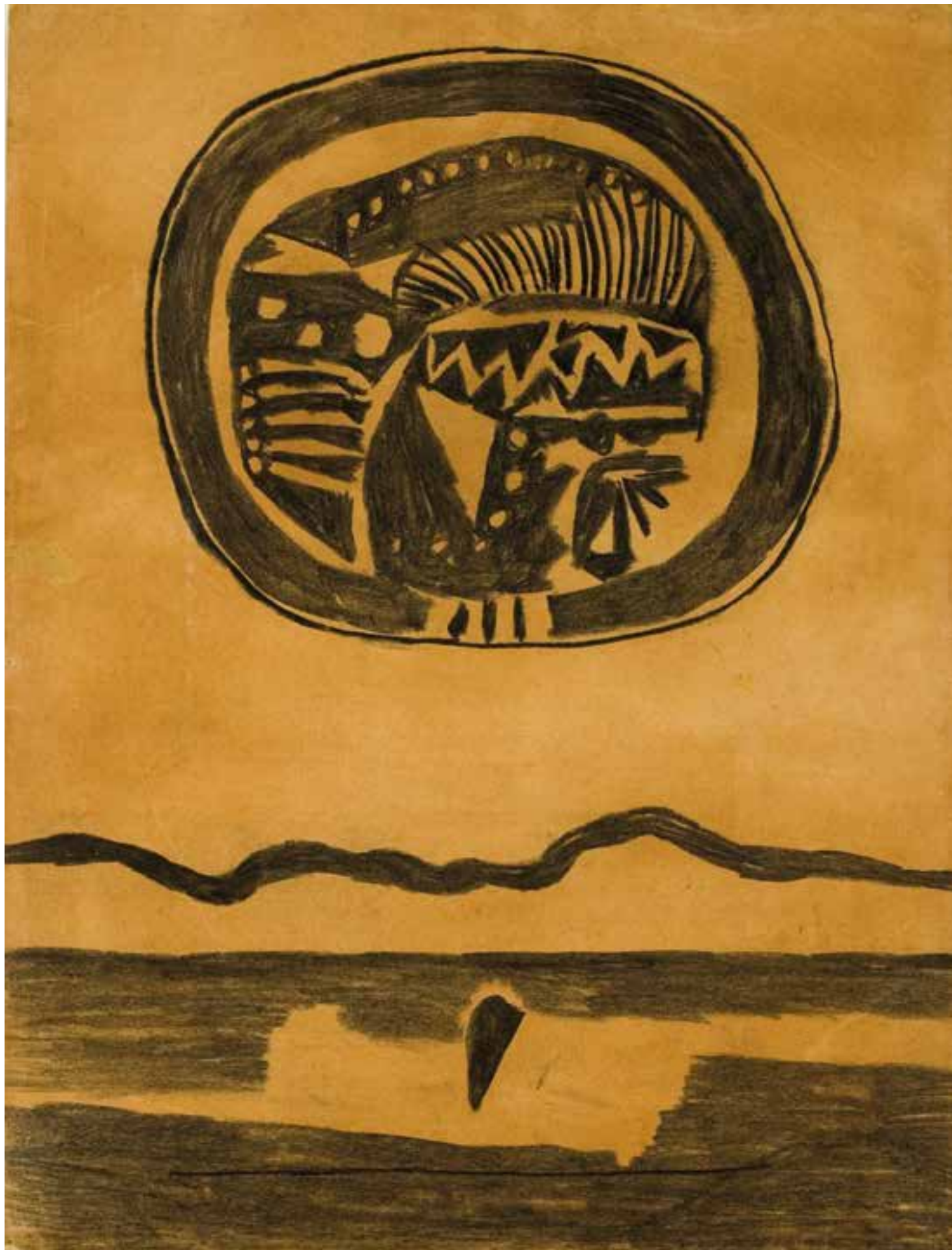
151. kép - Békaszörny - 1939 - szén, pasztell, karton - 628×948 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1939/42. (XLI.)

152. kép - Szörny kék térben - 1939 - pasztell, ceruza, vízfesték, papír - 630×945 mm - jelzés nélkül - Janus Pannonius Múzeum, Pécs - MK: 1939/11. (XLII.)

153. kép - Oriás tójnász - 1938 - ceruza, tus, pasztell, papír - 950×610 mm - jelzés nélkül - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre - MK: 1938/48. (XXXVI.)

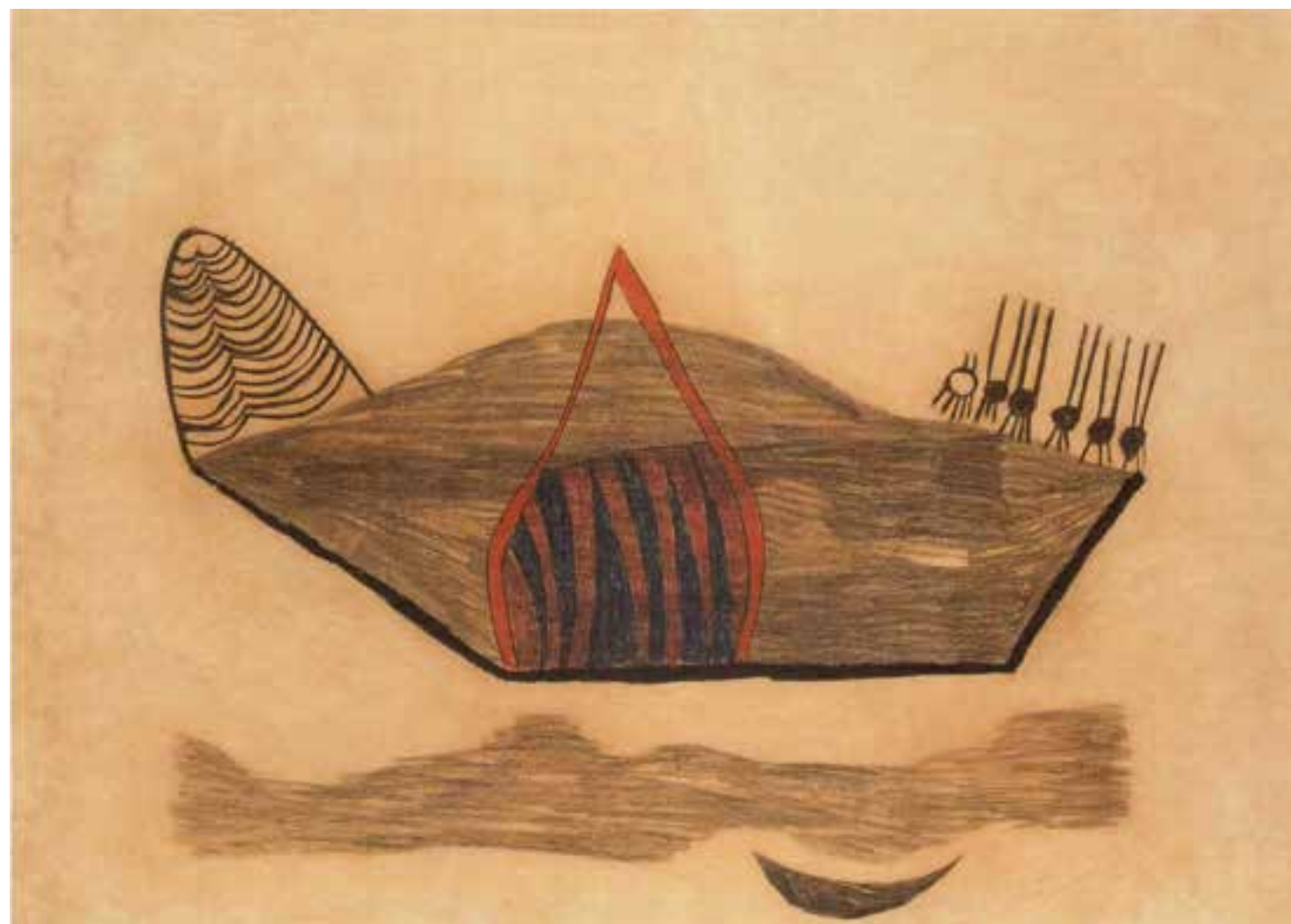

154. kép - Indián maszk - 1938 - szén, papír - 627·475 mm - jelzés nélkül - The Salgo Trust For Education, New York, USA - MK: 1938/2. (248.)

155. kép - Maszk holddel - 1938 - pasztell, papír - 860·600 mm - jelzés nélkül - Szombathelyi Képtár - MK: 1938/39. (XXXVIII.)

156. kép - Indián csónak - 1938 - szén, pasztell, papír - 630·950 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1938/20. (XXIX.)

157. kép - Őstermészet - 1938 - pasztell, papír - 600·950 mm - jelzés nélkül - magántulajdon - MK: 1938/41. (XXXV.)

158. kép - Északi táj - 1938 - szén, pasztell, papír - 290·880 mm - jelzés nélkül; hátoldalon: Vajda Lajos 1938 Budapest - magántulajdon - MK: 1938/63. (XXX.)

159. kép · Megkötözött · 1938 · szén, pasztell, papír · 107×430 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1938/32. (XXVIII.)

160. kép · Lebegő figura narancs holdsarlóval · 1938 · szén, kréta, papír · 610×940 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1938/30. (233.)

161. kép · Kerékforma színes motívumokkal · 1938 · tempera, szén, papír · 620×940 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1938/70. (231.)

162. kép · Kompozíció · tempera, papír · 300·440 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: nem azonosítható
163. kép · az előző kép hátoldala

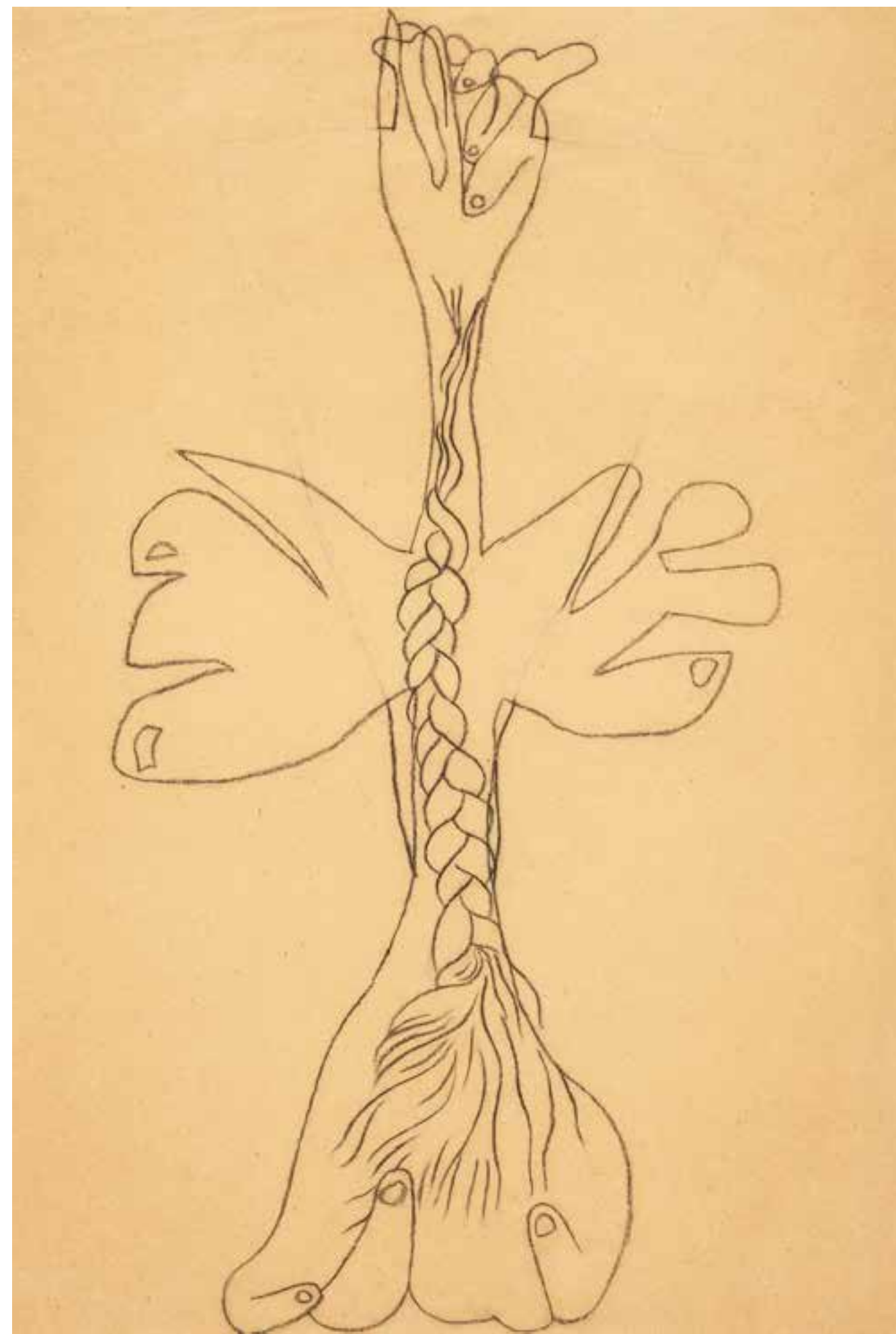

164. kép · Óshegy · 1939 · szén, papír · 720·1020 mm · jelzés nélkül · Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár · MK: 1939/6. (263.)
165. kép · Barlangsr · 1938 · szén, papír · 456·876 mm · jelzés nélkül · Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár · MK: 1938/38. (276.)

166. kép - Sárkány · 1939 · szén, papír · 900·630 mm · jelzés nélkül · magántulajdon · MK: 1939/25. (295.)

167. kép - Kéz-fonat · 1938 · szén, papír · 632·448 mm · jelzés nélkül · Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre · MK: 1938/5.

A Semmi fölött 1940

„Engem ma már érdeemben az »objektív igazságok«
(nem tudom, hogy egyáltalán van-e ilyen) nem érdekelnék.
Én szívesen vállalom magamra a »tudományellenesség«
és a nagyképűség ódiumát, én merek »szubjektív« lenni.”

(VAJDA Lajos)

„Az üresen hagyott háttér Vajda számára a végtelen.”
(VAJDA Júlia)

Az utolsó alkotó év (1940) terméke a nagy szénrajzok. Nagyok, mert Vajda munkáinak méretei az utolsó évek során fokozatosan növekedtek. Ezt kívánta az indulat kiáradása. Az utolsó műveken a monoton módon ismétlődő erőteljes vonalkák egyre teljesebben elfoglalják a kép síkját, és erejükénél, fojtott lendületükénél fogva tovább is terjeszkednének. A kapaszkodót kereső ember gesztusainak terjeszkedő hálóját látjuk a nem létező háttér – a Semmi – végtelene felett. A legjobb, s talán egyedüli párhuzamot az amerikai absztrakt expresszionisták – főként Jackson Pollock – művei jelenthetik, de már a negyvenes évek végéről. „Mintha a legutóbbi dolgai idején már előre érezte volna hátralévő napjai korlátozott számát, minden erejét és gátlás nélküli érzéseit belerajzolta nagyméretű, sötét rajzaiba. Nem hiszem, hogy ezeket a munkákat továbbfejleszthette volna. Munkássága így befejezett egész”, írta Ámos Imre, a barát, röviddel Vajda halála után.

168. kép · Kristályosodó formák (Folyondár ezüsttel) · 1939 · ceruza, tus, ezüstfesték, papír · 427·680 mm · jelzés nélkül · Antal–Lusztig-gyűjtemény · MK: 1939/19.

169. kép · Feszültség · 1938 · tus, papír · 620·900 mm · jelzés nélkül · Fekete Mihály gyűjteménye · MK: 1938/60. (282.)

170. kép · Madár-növény ezüst alapon · 1940 · szén, tempera, papír · 900·1040 mm · jelzés nélkül · Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár · MK: 1940/11. (318.)